

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

JOURNAL of the FACULTY of ECONOMICS and ADMINISTRATIVE SCIENCES

6 AYLIK ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

Yıl Year 2020 | Cilt Volume 9 | Sayı Number 2

ISSN: 2146-3417 - E-ISSN: 2587-2052

**KIRKLARELİ
ÜNİVERSİTESİ**

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ ve İDARİ
BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ

KIRKLARELİ UNIVERSITY
JOURNAL of the FACULTY of
ECONOMICS and
ADMINISTRATIVE SCIENCES

ISSN: 2146-3417 - E-ISSN: 2587-2052

Yıl / Year: 2020

Cilt / Volume: 9

Sayı / Number: 2

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl: 2020 Cilt: 9 Sayı: 2
ISSN: 2146-3417 – E-ISSN: 2587-2052
Yılda İki Defa Yayımlanır

SAHİBİ

Prof. Dr. Ünal ÇAĞLAR, (İİBF Dekan V.)

BAŞ EDITÖR

Doç. Dr. Muharrem EKŞİ

EDITÖR

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk GÜLEÇ

EDITÖR YARDIMCILARI

Arş. Gör. Betül GÜLTEKİN

Arş. Gör. Altuğ KOÇ

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Harun AÇIL (İİBF Fakülte Sekreteri)

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Alpaslan ÖZERDEM, George Mason Üniversitesi, (ABD)

Prof. Dr. Bauyrzhan OMAROV, L. N. Gumiyov Eurasia National Üniversitesi, (Kazakistan)

Prof. Dr. Desiree PANGERC, CIELS Üniversitesi, (İtalya)

Prof. Dr. Farhang MORADY, Westminster Üniversitesi, (İngiltere)

Prof. Dr. Dibyesh ANAND, Westminster Üniversitesi, (İngiltere)

Prof. Dr. Alfredo SAAD-FILHO, SOAS Londra Üniversitesi, (İngiltere)

Prof. Dr. Julia DOBREVA, VUZF Üniversitesi, (Bulgaristan)

Prof. Dr. Paul ZAREMBKA, New York Üniversitesi, (ABD)

Doç. Dr. Andrei NESTIAN, Alexandru Ioan Cuza Üniversitesi, (Romanya)

Doç. Dr. Mujib ALAM, Jamia Millia Islamia Central Üniversitesi, Yeni Delhi, (Hindistan)

Doç. Dr. Oleg B. ALEKSANDROV, Moskova Devlet Diplomasi Enstitüsü-MGIMO Üniversitesi, (Rusya)

Doç. Dr. Samaghan MYRZAI BRAIMOV, Osh State Üniversitesi, (Kırgızistan)

Doç. Dr. Timur KOZUKULOV, Kırgızistan Oşh State Üniversitesi, (Kırgızistan)

Doç. Dr. Valerij DERMOL, International School for Social and Business Studies, (Slovenya)

Dr. Öğr. Üyesi Aarbakke VEMUND, Aristotelis Üniversitesi, (Yunanistan)

Dr. Öğr. Üyesi Ebrar İBRAİMİ, Tetova Üniversitesi, (Makedonya)

Dr. Öğr. Üyesi Nassef Manablang ADIONG, Philippines Üniversitesi, (Filipinler)

Dr. Öğr. Üyesi Senem ÇEVİK, California Üniversitesi, (ABD)

Dr. Adam SOFRONIJEVIĆ, Belgrad Üniversitesi, (Sırbistan)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Hun Joo Park, KDI School of Public Policy and Management, (Güney Kore)

Prof. Dr. Ljiljana Markovic, University of Belgrade, (Sırbistan)

Prof. Dr. Mike O'Donnell, University of Westminster, (İngiltere)

Prof. Dr. Georgios Katsangelos A., University of Thessaloniki, (Yunanistan)

Prof. Dr. Shabir Ahmad KHAN, Peshawar Üniversitesi, (Pakistan)

Prof. Dr. Ata ATUN (Yakın Doğu Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI (ODTÜ)

Prof. Dr. Kamer KASIM (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut Hakkı CAŞIN (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Sayım YORGUN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Yaşar SARI (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Nezih MUSA OĞLU (Kırkareli Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilek Demirbaş (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami SEZGİN (Siirt Üniversitesi)
Prof. Dr. Yerden KAZHYBEK (Language Science Enstitüsü Kazakistan)
Doç. Dr. Akbota ZHOLDASBEKOVA, International Cooperation Eurasian National Üniversitesi, (Kazakistan)
Doç. Dr. Marina LAPENKO, Saratov State Üniversitesi, (Rusya)
Doç. Dr. Raif CERGİBOZAN (Kırkareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Semanur Soyuyiçit (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent Sarper AĞIR (Adnan Menderes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Steve ON, National Sun Yat-Sen Üniversitesi, (Tayvan)
Dr. Öğr. Üyesi John L. FROITZHEIM, Virginia Commonwealth Üniversitesi, (ABD)
Dr. Öğr. Üyesi Ali HUSEYİNOĞLU (Trakya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emre OZAN (Kırkareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ALBAYRAK (Kırkareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İskender KARAKAYA (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İsmail DÜLGEROĞLU (Kırkareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nuri Gökhan TOPRAK (Kırkareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özüm Sezin UZUN (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Dr. Vittorio Ferro, IRES, (İtalya)
Dr. Aqil Mammadov, Azerbaijan State Un.of Economics, (Azerbaycan)

YURTDIŞI TEMSİLCİLERİ

Prof. Dr. Ata ATUN, Yakın Doğu Üniversitesi, (KKTC)
Prof. Dr. Desiree PANGERC, CIELS Üniversitesi, (İtalya)
Doç. Dr. Mujib ALAM, Jamia Millia Islamia Central Üniversitesi, (Hindistan)
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV, Kırgızistan Osh state Üniversitesi, (Kırgızistan)
Dr. Öğr. Üyesi Sheharyar KHAN, İqra Üniversitesi, (Pakistan)
Dr. Derya BÜYÜKTANIR, George Washington Üniversitesi, (ABD)
Ercis Mekonen FARIS, Sarajevo Uluslararası Üniversitesi (Bosna-Hersek)
Oktay KURTULUŞ, National Graduate Enstitüsü, GRIPS, Tokyo, (Japonya)

2020 EYLÜL SAYISI HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ayşe PAMUKÇU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Desiree PANGERC (CIELS Üniversitesi- İtalya)
Prof. Dr. Metin ATMACA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Ünal ÇAĞLAR (Kırkareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Anıl BOZ SEMERCİ (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY (Hakkari Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Haneifi TOPAL (Gümüşhane Üniversitesi)
Doç. Dr. Raif CERGİBOZAN (Kırkareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Alican UMUT (Nişantaşı Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aylin AKYOL (Adıyaman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aynur TAŞ (Hakkari Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Esin CUMHUR YALÇIN (Kırkareli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Evrim ERDOĞAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nil ENGİZEK (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Niray TUNÇEL (Hacettepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şerife KAZANCI SUNA OĞLU (Bayburt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yunus ÖZCAN (İstanbul Ticaret Üniversitesi)

YAZIŞMA-HABERLEŞME

Kırkareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Merkezi Derslik 2, B Blok Kat: 3 Kayalı Kampüsü, Kofçaz Yolu Üzeri KIRKLARELİ, Tel: 0 (288) 246 17 09; Fax: 0 (288) 246 17 71, E-Posta Adresi: iibfdergi@klu.edu.tr Web Adresi: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/klujeas>

GRAFİK TASARIM ve BASKI

Kırkareli Üniversitesi Rektörlüğü, Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Birimi Kırkareli Üniversitesi Basımevi, Rektörlük Binası C Blok Kat:3, Kayalı Kampüsü / KIRKLARELİ Santrat: 444 40 39, Dahili: (10 35) - (10 36) Faks: 0 (288) 212 96 79,

Mail: halkailiskiler@klu.edu.tr, basimevi@klu.edu.tr

Öğr. Gör. Yılmaz KUS

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

Eylül 2020

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
JOURNAL OF THE FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Year: 2020, Volume: 9, No: 2
ISSN: 2146-3417 - E-ISSN: 2587-2052
Published twice a year

OWNER

Prof. Dr. Ünal ÇAĞLAR, Dean of EAS Faculty

CHIEF EDITOR

Assoc. Prof. Muharrem EKŞİ

EDITORS

Assist. Prof. Ömer Faruk GÜLEÇ

VICE-EDITORS

Res. Assist. Betül GÜLTEKİN

Res. Assist. Altuğ KOÇ

DESK EDITOR

Harun AÇIL (EAS Faculty Secretary)

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Alpaslan ÖZERDEM, George Mason University, (USA)

Prof. Dr. Bauyrzhan OMAROV, L.N. Gumiyov Eurasia National University, (Kazakhstan)

Prof. Dr. Desiree PANGERC, CIELS University, (Italy)

Prof. Dr. Farhang MORADY, Westminster University, (UK)

Prof. Dr. Dibyesh ANAND, Westminster University, (UK)

Prof. Dr. Alfredo SAAD-FILHO, SOAS Londra University, (UK)

Prof. Dr. Julia DOBREVA, VUZF University, (Bulgaria)

Prof. Dr. Paul ZAREMBKA, New York University, (USA)

Assoc. Prof. Andrei NESTIAN, Alexandru Ioan Cuza University, (Romania)

Assoc. Prof. Mujib ALAM, Jamia Millia Islamia Central Universitesi, Yeni Delhi, (India)

Assoc. Prof. Oleg B. ALEKSANDROV, Moskova Devlet Diplomasi Enstitüsü-MGIMO University, (Russia)

Assoc. Prof. Samaghan MYRZAI BRAİMOV, Osh State University, (Kirghizistan)

Assoc. Prof. Timur KOZUKULOV, Kirghizistan Oşh State University, (Kirghizistan)

Assoc. Prof. Valerij DERMOL, International School for Social and Business Studies, (Slovenia)

Assist. Prof. Aarbakke VEMUND, Aristotelis University, (Greece)

Assist. Prof. Ebrar İBRAİMİ, Tetova University, (Macedonia)

Assist. Prof. Nassef Manabilang ADIONG, Philippines University, (Philippines)

Assist. Prof. Senem ÇEVİK, California University, (USA)

Dr. Adam SOFRONIJEVIĆ, Belgrad University, (Serbia)

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Hun Joo Park, KDI School of Public Policy and Management, (South Korea)

Prof. Dr. Ljiljana Markovic, University of Belgrade, (Serbia)

Prof. Dr. Mike O'Donnell, University of Westminster, (UK)

Prof. Dr. Georgios Katsangelos A., University of Thessaloniki, (Greece)

Prof. Shabir Ahmad KHAN, Peshawar University, (Pakistan)

Prof. Dr. Ata ATUN (Near East University)

Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI (METU)

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL (Ankara Hacı Bayram Veli University)

Prof. Dr. Kamer KASIM (Abant İzzet Baysal University)

Prof. Dr. Mesut Hakkı CAŞIN (Yeditepe University)

Prof. Dr. Sayım YORGUN (İstanbul University)

Prof. Dr. Nezih MUSAOĞLU (Kırkırelle University)

Prof. Dr. Dilek DEMİRBAŞ (İstanbul University)

Prof. Dr. Yaşar SARI (Abant İzzet Baysal University)

Prof. Dr. Yerden KAZHYBEK (The Institute of Kazakhstan Language Science)

Prof. Dr. Selami SEZGİN (Siirt University)

Assoc. Prof. Akbota ZHOLDASBEKOVA, International Cooperation Eurasian National University, (Kazakhstan)

Assoc. Prof. Marina LAPENKO, Saratov State University, (Russia)

Assoc. Prof. Semanur SOYYIĞIT (Erzincan Binali Yıldırım University)

Assoc. Prof. Raif CERGİBOZAN (Kırkırelle University)

Assoc. Prof. Bülent Sarper AĞIR (Adnan Menderes University)

Asst. Prof. John L. FROITZHEIM, Virginia Commonwealth University, (USA)

Asst. Prof. Steve ON, National Sun Yat-Sen University, (Taiwan)

Asst. Prof. Ali HUSEYİNOĞLU (Trakya University)

Asst. Prof. Emre OZAN (Kırkırelle University)

Asst. Prof. Gökhan ALBAYRAK (Kırkırelle University)

Asst. Prof. İskender KARAKAYA (Yozgat Bozok University)

Asst. Prof. İsmail DÜLGEROĞLU (Kırkırelle University)

Asst. Prof. Nuri Gökhan TOPRAK (Kırkırelle University)

Asst. Prof. Özüm Sezin UZUN (İstanbul Aydın University)

Dr. Vittorio Ferro, IRES, (Italy)

Dr. Aqil Mammadov, Azerbaijan State Un.of Economics, (Azerbaijan)

REPRESENTATIVES ABROAD

Prof. Dr. Ata ATUN, Near East University, (KıTC)

Prof. Dr. Desiree PANGERC, CIELS University (Italy)

Assoc. Prof. Mujib ALAM, Jamia Millia Islamia Central University, (India)

Assoc. Prof. Timur KOZUKULOV,

Kirgizistan Osh State University (Kirghizistan)

Asst. Prof. Sheharyar KHAN, Iqra University, (Pakistan)

Dr. Derya BÜYÜKTANIR, George Washington University, (USA)

Erdis Mekonen FARIS, International University of Sarajevo (B. Herzegovina)

Oktay KURTULUŞ, National Graduate Institute, GRIPS, Tokyo, (Japan)

REFEREES OF THE SEPTEMBER 2020 ISSUE

Prof. Dr. Ayşe PAMUKÇU (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Desiree PANGERC (CIELS Üniversitesi- İtalya)

Prof. Dr. Metin ATMACA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Prof. Dr. Ünal ÇAĞLAR (Kırkırelle Üniversitesi)

Doç. Dr. Anıl BOZ SEMERCİ (Hacettepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY (Hakkari Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Hanefi TOPAL (Gümüşhane Üniversitesi)

Doç. Dr. Raif CERGİBOZAN (Kırkırelle Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Alican UMUT (Nişantaşı Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Aylin AKYOL (Adıyaman Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Aynur TAŞ (Hakkari Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Esin CUMHUR YALÇIN (Kırkırelle Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Evrim ERDOĞAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Nil ENGİZEK (İstanbul Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Niray TUNÇEL (Hacettepe Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Şerife KAZANCI SUNAOĞLU (Bayburt Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Yunus ÖZCAN (İstanbul Ticaret Üniversitesi)

CORRESPONDANCE-COMMUNICATION

Kırkırelle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Merkezi Derslik 2, B Blok Kat: 3 Kayalı Kampüsü, Köfçaz Yolu Üzeri KIRKLARELİ,
Tel: 0 (288) 246 17 09; Fax: 0 (288) 246 17 71, E-Posta Adresi: iibfdergi@klu.edu.tr, Web Adresi: <http://dergipark.org.tr/en/pub/kujfeas>

GRAPHIC DESIGN AND PUBLISHING HOUSE

Kırkırelle Üniversitesi Rektörlüğü, Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Birimi - Kırkırelle Üniversitesi Basımevi Rektörlük Binası C Blok Kat:3
Kayalı Kampüsü / KIRKLARELİ Santral: 444 40 39, Dahili: (10 35) - (10 36) Faks: 0 (288) 212 96 79, Mail: halkiliskiler@klu.edu.tr, basimevi@klu.edu.tr
Lec. Yılmaz KUS

PERIODICAL TYPE

Biannual, double blind Peer Reviewed and
International, Periodical Academic Journal

PUBLISHING DATE

September 2020

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ISSN: 2146-3417
E-ISSN: 2587-2052
Yıl: 2020 / Cilt: 9 / Sayı: 2

AMAÇ ve KAPSAM

Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi; akademiye, bilime ve literatüre katkı sağlamak amacıyla 2012 yılında yayın hayatına başlamış olup, sosyal bilimler alanında disiplinler arası özgün araştırma makaleleri, derlemeleri, araştırma notları, teknik notları, kitap eleştirileri/incelemeleri ve bilimsel nitelikli editöre mektupları yayınlayan uluslararası hakemli ücretsiz ve açık erişimli bir dergidir.

Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi; İşletme, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, İktisat, Ekonometri, İstatistik, Maliye, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler alanıyla ilgili olan çalışmaları kapsamaktadır. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Derginin yayın periyodu Mart ve Eylül ayları olmak üzere yılda iki defadır.

KIRKLARELİ UNIVERSITY
JOURNAL OF THE FACULTY OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES (KLUJFEAS)

ISSN: 2146-3417
E-ISSN: 2587-2052
Year: 2020 | Volume: 9 | No: 2

AIM and SCOPE

Kırklareli University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences; is an international, peer reviewed, unpaid and open access journal that publishes original interdisciplinary research articles, reviews, research notes, technical notes, book reviews / reviews and letters to the scientific editor in the field of social sciences in order to contribute to academia, science and literature since 2012.

The journal accepts papers from Business, Labor Economics and Industrial Relations, Economics, Public Finance, Public Administration and International Relations disciplines. The language of the journal is Turkish and English. The publication period of the journal is twice a year, in March and September.

YAZIM KURALLARI

(Güncel kurallar için lütfen websitemizi kontrol ediniz.)

1. Gönderilen makalenin ilk sayfasında orijinal dili Türkçe ise Türkçe başlık, yazar bilgileri, Türkçe özet, Türkçe anahtar kelimeler, varsa Türkçe bilgilendirme, Etik Beyanı; İngilizce başlık, İngilizce abstract, İngilizce keywords, varsa İngilizce acknowledgement ve Ethics Statement; makalenin orijinal dili İngilizce ise İngilizce başlık, yazar bilgileri, İngilizce abstract, İngilizce keywords, varsa İngilizce acknowledgement, Türkçe başlık, yazar bilgileri, Türkçe özet, Türkçe anahtar kelimeler, varsa Türkçe bilgilendirme yer almalıdır.
2. Makaleye ait başlık 11 punto, büyük harfli, kalın (bold), Cambria yazı tipinde ve sayfaya ortalı olarak yazılmalıdır.
3. Makale başlığının altına, ortalı, Yazar(lar)ın adlarının ilk harfleri büyük diğer harfler küçük, soyadlarının ise tamamı büyük olacak şekilde, tam adları kalın (bold) olarak yazılmalıdır. Adın altına yine ortalı şekilde ünvan, kurum ve bir alta da, e-posta adresi ile ORCID numarası verilmelidir.
4. Özet/Abstract kısımlarının altında hem Türkçe hem İngilizce ayrı olacak şekilde anahtar kelimeler (keywords) yazılmalıdır. Anahtar kelimelerin ilki ve özel isimlerin dışındaki tüm kelimeler küçük harfle başlamalı ve virgül ile ayrılmalıdır. Özet/Abstract yazımında kısaltma kullanılmamalıdır. Özet/Abstract kısımları 100 kelimeyi aşmamalıdır.
5. Özet/Abstract başlıkları, 11 punto, ilk harfleri büyük, diğer harfleri küçük, kalın (bold) ve sola dayalı olarak yazılmalıdır. Başlık, yazar bilgileri, özet, anahtar kelimeler, İngilizce başlık, abstract, keywords, bilgilendirme ve acknowledgement tek sayfaya sığdırılmalıdır.
6. Çalışma daha önce sunulmuşsa, bir projeden veya tezden üretilmiş Anahtar kelimeler/Keywords başlıklarının altına hem Türkçe hem İngilizce ayrı olacak şekilde "Bilgilendirme/Acknowledgement" başlığında gerekli açıklama yapılmalıdır.
7. "Giriş" bölümü bir sonraki sayfadan başlamalıdır.
8. "Dergipark Makale Başvuru Sistemi"ne başvuru yapılırken telif hakkı formu tüm yazarlarca doldurulmalıdır. Bu form, dergimizin web sayfasında ve başvuru sistemi üzerinde bulunmaktadır.
9. Dergimizde metin içi atıf sistemi (APA 6.0) kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için: <https://www.apastyle.org/>
10. Gönderilen makaleler önce ve sonra 6nk ve tek satır aralıklı yazılmalıdır. Makaleler; başlık, yazar bilgisi, özet, anahtar kelimeler, title, abstract, keywords, metin, tablo, şekiller ve kaynakça ile birlikte 4.000 ile 7.500 kelime arasında olmalıdır (Genişletilmiş özet hariç). Yazı 11 puntoda Cambria ve Türkçe font kullanılarak hazırlanmalıdır. Sayfa yapısı alt, üst, sağ ve soldan 1,5 cm olmalı, cilt payı bırakılmamalıdır. Kenardan uzaklık alt bilgi 0,5 cm, üst bilgi 0,5 cm olmalıdır. Ayrıca Türkçe kaleme alınmış eserler için kaynakçadan sonra; metnin sonuna "Genişletilmiş İngilizce Özet" yazının İngilizce başlığı ve yazar(lar)ın adıyla eklenmelidir. Bu özet 700 ile 1.000 kelime arasında olmalıdır.
11. Metinde başlık sınıflandırması rakamlarla yapılmalıdır. 1, 1.1, 1.1.1; 2, 2.1, 2.1.1, 3, 3.1, 3.1.1 gibi.
12. Giriş başlığına numara verilmeyecektir. Makalenin metin içindeki tüm başlıkları; bütün kelimelerin olacak şekilde ilk harfleri büyük, diğer harfleri küçük olacak şekilde, kalın (bold), 11 punto, Cambria yazı tipinde ve sola dayalı olarak yazılmalıdır. Sonuç kısmı da başlık sınıflandırmasına dâhil edilmemelidir.
13. Makalede alt orta kısımda olmak üzere sayfa numarası belirtilmelidir.
14. Yayınlanmak üzere gönderilen makalelerde metnin içinde ve başlıklarda paragraf girintisi olmamalıdır. Sadece çalışma içerisinde kullanılan maddelendirmelerde ve tırnak içerisindeki alıntılarda 1 cm

AUTHOR GUIDELINES

(For updated guidelines please check our website.)

1. If the original language of the submitted article is Turkish, Turkish title, Turkish abstract, keywords, English title, English abstract and keywords; If the original language of the article is English, English title, English abstract and keywords Turkish title, Turkish abstract and keywords should be included. Exceptionally, foreign authors do not have to write Turkish abstracts and titles.
2. The title of the manuscript should be written in 11 font size, capital, bold, Cambria font and centered on the page.
3. Under the title of the manuscript, the first letters of the author's names should be capitalized, the other letters should be small, and the last names should be in capital and full name should be bold and centered. Title, institution and contact information (e-mail address and ORCID) should be given under the name and centered.
4. Keywords should be written under abstract. All words except the first and special names in the keywords should start with lowercase letters and separated by commas. Abbreviations should not be used in abstract writing. Abstract should not exceed 100 words.
5. Abstract headings should be written in 11 pt, with the first letters capitalized of each words, the other letters small, bold and left aligned. Title, author information, abstract, keywords, English title, abstract, keywords, information and acknowledgement should be placed on one page.
6. If the study has been presented before, if it is produced from a project or thesis, an explanation should be given under the title Keywords as "Acknowledgment".
7. The "Introduction" section should start from the next page.
8. The copyright form must be filled by all authors when applying to the Dergipark Article Application System. This form is available on our web site and on the application system.
9. In-text citation system (APA 6.0) is used in our journal. For more information: <https://www.apastyle.org/>
10. Submitted articles should be written before and after 6nk and single line spaced. Articles; title, author information, abstract, keywords, title, text, tables, figures and references, should be between 4,000 and 7,500 words. Manuscript should be written in 11 font size using Cambria. Page structure should be 1.5 cm from the top, bottom, right and left and no binding should be left. The distance from the edge should be 0.5 cm in the footer and 0.5 cm in the top. In addition, after the bibliography for works written in Turkish; "Extended English Summary" should be added at the end of the text. This abstract should be between 700 and 1,000 words.
11. The title classification in the text should be made with numbers. Such as; 1, 1.1, 1.1.1 ; 2, 2.1, 2.1.1, 3, 3.1, 3.1.1.
12. The entry/intro title will not be assigned a number. All titles of the article in the text; the first letters should be in capital letters and the other letters small, all in bold, in 11 font size, in Cambria font and left aligned. The result also should not be included in the title classification.
13. The page number should be specified in the article at the bottom center.
14. Articles submitted for publication should not contain any paragraph indent in the text and titles. Only with the quotations in quotation marks or in the lists, 1 cm substance should be written from the inside.
15. Graphs and tables should appear as much as possible on the cited page or immediately after. The references and notes under the charts and tables should aim to make these materials understandable regardless of the main text.
16. The table and figure title should be bold, centered and numbered

madde, 1,5 cm yazı olacak şekilde içeriden yazılmalıdır.

15. Grafikler ve tablolar olabildiğince atıf yapılan sayfada veya hemen devamında yer almalıdır. Grafik ve tabloların altındaki kaynaklar ve notlar bu materyalleri ana metne bakmaksızın anlaşılabilir hale getirme amacını taşımaktadır.

16. Tablo ve şekil başlığı, ortalı, kalın (bold) olmalı ve rakam ile sıralanmalıdır ("Table 1:" veya "Şekil 5:" gibi...).

17. Tablo ve şekil başlıkları, tablo ya da şeklin üstünde olmalıdır (Örnek: Table 1: 1989-2016 Kamu Yatırım Harcamaları). Tablo ve şekiller ve metin kaydırma özelliği kapalı olmalıdır. Tablonun altına düşülen notlar ve kaynaklar Cambria yazı tipinde 11 punto ve ortalı olarak yazılmalıdır.

18. Tablo ve şekillerden önce ve sonra (not ya da kaynak varsa, not ya da kaynaktan sonra olacak şekilde) bir satır boşluk bırakılmaktadır.

19. Makalede yer verilen her bir ek, ayrı sayfalarda ve kaynakçadan sonra verilmelidir. Eklerin başlığında yer alan kelimelerin her birinin ilk harfi büyük ve sola dayalı sadece Ek kelimesi kalın (bold) şeklinde yazılmaktadır ("Ek 1: Anket Formu" gibi).

20. Metinde kaynaklara atıfta bulunurken yazarların soyadı ve yayın tarihi (ve gerekiyorsa sayfa bilgisi) kullanılmalıdır. Örneğin: Özçelik (2015)...; Özçelik (2015, s.150)...; Özçelik (2015, s.182-186)...; Özçelik'e (2014) göre...; Özçelik ve Tuncer'e (2014) göre...; Özçelik ve Tuncer (2014)...; Özçelik vd., (2016) (üç ve daha fazla yazarlı ise)... gibi. Cümle sonunda birden fazla esere atıfta bulunuluyorsa bu kaynaklar parantez içinde yıl sırası ile verilmelidir. Örneğin: (Tuncer, 2004; Tuncer ve Özçelik, 2007; Tuncer vd., 2009; Özçelik, 2014).

21. Kaynaktan aynen alıntı yapıldıysa, alıntı tırnak içinde gösterilmelidir.

22. Kaynaklar, "Kaynakça" başlığı altında sonuç kısmından hemen sonra yazılmalıdır. Kaynaklar yazılırken yazarların tümünün adları verilmelidir. Araştırmacı çalışmasında kullandığı kaynakları yazar soyadlarının alfabetik sırasına göre yazmalıdır. Her kaynağın yazımında birinci satır hariç diğer tüm satırları 1 cm içeriden yazılır. Aynı yazarın birden fazla eserine gönderme yapıldığında kaynaklar basım yılına göre eskiden yeniye doğru verilir. Yazarın aynı tarihten birden fazla yayını varsa, yayın tarihi yanına a, b gibi harfler konarak kaynaklar birbirinden ayrılır. Makalelerde makalenin yayınlandığı kaynaktaki başlangıç ve bitiş sayfa numarası (numaraları) verilmelidir.

Kaynakça bilgileri APA 6.0 ışığında aşağıdaki örneklerde olduğu gibi düzenlenmelidir:

Ön not: Tüm eserlerin başlıklarının ilk kelimesinin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harf olmalıdır.

a) Kitap;

a1) Tek yazarlı kitap:

Yazar Soyadı, A. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayınevi.

a2) Çok yazarlı kitap:

Yazar 1 Soyadı, A., Yazar 2 Soyadı, A., Yazar 3 Soyadı, A. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Yayın Yeri: Yayınevi.

a3) Kitapta bölüm:

Yazar Soyadı, A. (Yayın Yılı). Eser Adı. Editör Soyadı, A. (Haz./Ed.), *Kitap adı* (ss. sayfa numaraları). Yayın yeri: Yayınevi.

a4) Çeviri kitaplar:

Yazar Soyadı, A. (Yayın Yılı). *Kitap adı* (Çev. Soyadı, A.). Yayın yeri: Yayınevi, Kaynak Yapıtın Yayın Yılı.

a5) Elektronik kitaplar:

Yazar Soyadı, A. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. doi:

veya

Yazar Soyadı, A. (Yayın Yılı). *Kitap Adı*. Kitap bağlantısı Erişim tarihi:

b) Kurum Yayınları:

Kurum Adı. (Yayın Yılı). *Yayın adı*. Yayın Yeri: Yayınevi.

c) Tezler:

("Table 1:" or "Figure 5:").

17. Table and figure titles should be above the table or figure (Example: **Table 1:** 1989-2016 Public Investment Expenditures). Tables and figures should be centered and the text scrolling feature should be turned off. Notes and references below the table should be written in Cambria font, 11 points and centered.

18. After and before the tables and figures (if there is a note or source, after the note or source), one line space should be left.

19. Each appendix to the article should be given on separate pages and after the bibliography. The first letter of each of the words in the title of the Appendix should be capitalized and left aligned **only** the word Appendix with number should be bold (such as **Appendix 1: Questionnaire**).

20. Authors' surnames and publication dates (and page information, if necessary) should be used when referring to references. For example: Özçelik (2015) ...; Özçelik (2015, p.150) ...; Özçelik (2015, p.182-186) ...; According to Özçelik (2014) ...; According to Özçelik and Tuncer (2014) ...; Özçelik and Tuncer (2014) ...; Özçelik et al., (2016) (if there are three or more authors)... If more than one work is referred to at the end of the sentence, these references should be given in parentheses in the order of the year. For example: (Tuncer, 2004; Tuncer and Özçelik, 2007; Tuncer et al, 2009; Özçelik, 2014).

21. If the source is quoted exactly, it should be shown in quotation marks.

22. The reference should be written under the title Bibliography immediately after the conclusion. Names of all authors should be given when writing references. The researcher should write the sources used in his / her work in alphabetical order of surnames. In the writing of each resource, all the lines except the first line are written 1 cm inside. When referring to more than one work of the same author, references are given from old to new according to the year of publication. If the author has more than one publication with the same date, the sources are separated by placing letters such as a, b next to the publication date. Articles should include the starting and ending page number(s) in the source where the article is published.

Bibliography information should be organized in the guidance of APA 6.0 as in the following examples:

Preliminary note: Only the first words of the titles should be capital, the other of all words of title should be lower case.

a) Book;

a1) Single author book:

Author Surname, N. (Year of Publication). *Book Title*. Place of Publication: Publisher.

a2) Multi-author book:

Author 1 Surname, N., Author 2 Surname, N., Author 3 Surname, N. (Year of Publication). *Book Title*. Place of Publication: Publisher.

a3) Chapter in the book:

Author Surname, N. (Year of Publication). Title of Work. Editor (Prep./Ed.). *Book name* (page numbers). Publication place: Publisher.

a4) Translation books:

Author Surname, N. (Year of Publication). *Name of the book* (Translator Surname, N.). Place of publication: Publisher, Year of the source publication.

a5) Elektronik books:

Author Surname, N. (Year of Publication). *Name of the book*. doi:

or

Author Surname, N. (Year of Publication). *Name of the book*. URL Date of access:

b) Corporate Publications:

Name of the Institution (Year of Publication). *Title of publication*. Place of Publication: Publisher.

c) Thesis:

Author Surname, N. (Year of Publication). *Thesis Title* (Master / PhD Thesis). Name of the Institute, Location.

d) Titles without Author:

Yazar Soyadı, A. (Yayın Yılı). *Tez Adı* (Yüksek Lisans / Doktora Tezi). Enstitü Adı, Yer.

d) Yazarı Olmayan Eser:

Eser Adı. (Yayın Yılı). Yayın Yeri: Yayınevi.

e) Bilimsel Dergi Makalesi:

Yazar 1 Soyadı, A., Yazar 2 Soyadı, A., Yazar 3 Soyadı, A. (Yayın Yılı). Makale Adı. *Dergi Adı, cilt(sayı), sayfa aralığı*. doi:

veya,

Yazar 1 Soyadı, A., Yazar 2 Soyadı, A., Yazar 3 Soyadı, A. (Yayın Yılı). Makale Adı. *Dergi Adı, cilt(sayı), sayfa aralığı*. Makale bağlantısı Erişim tarihi:

DOI veya URL çevrimiçi erişilen makaleler içindir.

f) Gazete Makalesi:

f1) Yazarı olan:

Yazar Soyadı, A. (Yıl, Ay Gün). Makale Adı. *Gazete Adı, sayfa aralığı*.

f2) Yazarı olmayan:

Makale adı. (Yıl, Ay Gün). *Gazete adı, sayfa aralığı*.

f3) Çevrimiçi:

Yazar Soyadı, A. (Yıl, Ay Gün). Makale Adı. *Gazete Adı*. Makale bağlantısı Erişim tarihi:

g) Bildiri:

g1) (Yayımlanmış ise):

Yazar Soyadı, A. (Yayın Yılı). Bildiri Adı. Editör (Ed.), *Kitap Adı* (sayfa numarası). Yayın Yeri: Yayınevi.

g2) (Yayımlanmamış ise):

Konuşmacı Soyadı, A. (Yıl, Ay). Bildiri Adı. *Toplantı Adı*. Kuruluş Adı, Toplantı Yeri.

h) Poster:

Yazar Soyadı, A. (Yıl, Ay). Posterin Adı. *Toplantı Adı*. Kuruluş Adı, Toplantı Yeri.

i) Ansiklopedi Maddesi:

Yazar Soyadı, A. (Yayın Yılı). Madde Adı. *Yapıt Adı*, (cilt no: sayfa no). Yayın Yeri: Yayınevi.

j) Rapor:

Kurum Adı. (Yayın Yılı). *Rapor Adı* (Rapor No). Yayın Yeri: Hazırlanan Kuruluş.

veya

Yazar Soyadı, A. (Yayın Yılı). *Rapor Adı* (Rapor No). Yayın Yeri: Hazırlanan Kuruluş.

k) Yasa ve Yönetmelikler:

Yasa Adı. (Kabul Edildiği Yıl, Ay Gün). Yayın Adı, Sayı.

23. Makalelerde Türk Dil Kurumu'nun yazım kılavuzu ve yazım kuralları örnek alınmalıdır. Detaylı bilgi için Türk Dil Kurumu'nun web sayfasına bakınız: www.tdk.gov.tr. Yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır. Türkçe alışılmamış sözcükler kullanılırken ilk geçtiği yerde yabancı dildeki karşılığı parantez içinde verilebilir.

24. İngilizce gönderilen makalelerin ve Türkçe gönderilen makalelerin İngilizce yazılmış bölümlerinin, gönderim öncesinde yetkin bir dil kontrolünden geçirilmiş olması gerekmektedir. İçerikten bağımsız olarak, dil yönüyle yetersiz olan makaleler iade/ret edilmektedir. Yazarların bu hususa azami dikkat göstermeleri önemlidir.

25. Gönderilen çalışmaların **Dergi Etik Beyanı ve Yayın İlkeleri'ne** uygun olması gerekmektedir. Makale ilk sayfasında Etik Beyanı'na yer verilmeli ve yapılan araştırmalarda alınan etik kurul raporu belgelendirilmelidir.

26. Gönderilen makaleler yukarıda belirtilen şartlara uygun olmadığı takdirde değerlendirme sürecine dahil edilmeden editörler kurulu tarafından reddedilir.

Title (Year of Publication). Place of Publication: Publisher.

e) Scientific Journal Article:

Author 1 Surname, N., Author 2 Surname, N., Author 3 Surname, N. (Year of publication). Article Title. *Journal Name, volume (number), page range*. doi:

or

Author 1 Surname, N., Author 2 Surname, N., Author 3 Surname, N. (Year of publication). Article Title. *Journal Name, volume(number), page range*. URL Date of access:

The DOI or URL are for articles accessed online.

f) Newspaper Article:

f1) With author:

Author Surname, N. (Year, Month Day). Article Name. *Newspaper Name*, page range.

f2) Without author:

Article Name. (Year, Month Day). *Newspaper Name*, page range.

f3) Online:

Author Surname, N. (Year, Month Day). Article Name. *Newspaper Name*. URL Date of access:

g) Proceedings:

g1) Published:

Author Surname, N. (Year of Publication). Name of the paper. Editor (Ed.). *Book Title* (page number). Place of Publication: Publisher.

g2) Unpublished:

Speaker Surname, N. (Year, Month). Proceedings Name. *Meeting Name*. Institution Name, Meeting Place.

h) Poster:

Author Surname, N. (Year, Month). *Poster Name*. Meeting Name. Institution Name, Meeting Place.

i) Encyclopedia Article:

Author Surname, N. (Year of Publication). Article Name. *Name of Encyclopedia*, (volume no: page no) Place of Publication: Publisher.

j) Report:

Institution Name. (Year of Publication). *Report Name* (Report No). Place of Publication: Issuer.

or

Author Surname, N. (Year of Publication). *Report Name* (Report No). Place of Publication: Issuer.

k) Laws and Regulations:

Name of the Law. (Year Month Day of Acceptance). Publication Name, Issue.

23. [For Turkish authors or articles in Turkish.] The articles should be taken as examples of the spelling guide and spelling rules of the Turkish Language Association. For detailed information, please refer to the website of the Turkish Language Association: www.tdk.gov.tr. Turkish dictionaries should be used instead of foreign words. When using unusual words in Turkish, the equivalent in foreign language can be given in parentheses.

24. The articles written in English and the English sections of the articles submitted in Turkish should be subjected to a proficient language check prior to submission. Regardless of the content, articles that are insufficient in terms of language are returned / rejected. It is important that authors pay maximum attention to this issue.

25. The submitted manuscripts must comply with the **Journal Ethics Statement and Publication Principles**. The Ethics Statement should be included on the first page of the article and the ethics committee report should be documented.

26. If the submitted articles do not meet the above mentioned requirements, they will be rejected by the editorial board without being included in the evaluation process.

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ISSN: 2146-3417
E-ISSN: 2587-2052

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER
FAKÜLTESİ DERGİ YAYIN ETİĞİ VE AYKIRI EYLEM BEYANI

(Güncel beyan için lütfen websitemizi kontrol ediniz.)

Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (Artık, "KLÜ İİBF Dergi" denilecektir.), bilimsel araştırma ile ilgili olarak yayımlanan bağımsız bir yayındır ve yayın politikasını Editör Kurulu belirlemektedir. Bu bildirge dergi imtiyaz sahibi, editörler, hakemler ve yazarların etik davranışlarını içermektedir. Derginin etik beyanı, Committee on Publication Ethics (COPE) beyan ve esaslarına dayanmaktadır ve bu kaynaklar www.publicationethics.org web adresinde ücretsiz olarak paylaşılmaktadır.

A. DERGİ İMTİYAZ SAHİBİNİN SORUMLULUKLARI

1. Editoryal Bağımsızlık

KLÜ İİBF Dergi, herhangi bir kimse veya ticari ortaklarının etkisi olmadan editoryal kararların bağımsızlığının sağlanmasını taahhüt etmektedir.

2. Fikri Mülkiyet ve Telif Hakkı

KLÜ İİBF Dergi, dergide yayımlanan makalelerin yazar(lar)daki mülkiyet ve telif haklarını korur ve her makalenin yayımlanmış versiyonunun kaydını sağlamaktadır. KLÜ İİBF Dergi yayımlanmış her makalenin bütünlüğünü ve şeffaflığını sağlamaktadır.

3. Bilimsel Suistimal

KLÜ İİBF Dergi, hileli yayın veya yayıncı intihali ile ilgili olarak daima uygun tedbirleri almaktadır.

B. EDITÖRLERİN SORUMLULUKLARI

1. Yayın ve Sorumluluk Kararı

KLÜ İİBF Dergi editörü, dergideki her şeyi kontrol altında tutmaktadır ve okuyucular ile yazarların ihtiyaçlarına cevap vermek için çaba göstermektedir. Editör ayrıca, dergiye gönderilen makalelerden hangilerinin dergide yayınlanacağına ve hangilerinin onur kırıcı yayın, telif hakkı ihlali ve intihal ile ilgili yasal gerekliliklere tabi politikalarla karar verilmesinden sorumludur. Editör, yayın kararı verilirken hakemler ile müzakere edebilir. Editör, içerik ve genel olarak yayının kalitesinden sorumludur. Editör adil ve uygun bir hakem süreci sağlamalıdır.

2. Tarafsızlık

Dergiye gönderilen makaleler daima, herhangi bir ön yargı olmaksızın değerlendirilmektedir.

3. Gizlilik

Dergiye gönderilen bir makale ile ilgili herhangi bir bilgi, editör tarafından yayın kurulu, hakemler ve dergi sahibi dışında herhangi bir kimseye ifşa edilmemelidir.

4. Çıkar Çatışmaları ve İfşa Etme

KLÜ İİBF Dergi editörü; yazarlar, hakemler ve editörler gibi taraflar arasındaki herhangi çıkar çatışmalarına izin vermez. Dergiye gönderilen bir makaledeki yayınlanmamış materyaller, yazarın sarif bir yazılı onayı olmadan herhangi biri tarafından kullanılmamaktadır.

C. HAKEMLERİN SORUMLULUKLARI

1. Değerlendirme

Hakemler yazarların kökeni, cinsiyeti, cinsel eğilimi veya siyasal felsefesine bakılmaksızın eserleri değerlendirmektedirler. Hakemler ayrıca, dergiye gönderilen metinlerin değerlendirilmesi için adil bir kör hakemlik süreci sağlamaktadırlar.

KIRKLARELİ UNIVERSITY JOURNAL OF
THE FACULTY OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES (KLÜJFEAS)

ISSN: 2146-3417
E-ISSN: 2587-2052

KIRKLARELİ UNIVERSITY JOURNAL OF THE FACULTY OF
ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES PUBLICATION
ETHICS AND MALPRACTICE STATEMENT

(For updated statement please check our website.)

Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences (KLÜ-JFEAS) is an independent publication with regards to scientific research and the editor decide its publication policy. The statement signifies the ethical behavior of the publisher, the editor, the reviewers and the authors. The ethics statement for KLU JFEAS is based on COPE Code of Conduct and Best Practice Guidelines for Journal Editors and COPE Best Practice Guidelines for Journal Editors available at www.publicationethics.org.

A. DUTIES OF PUBLISHER

1. Editorial Autonomy

KLU JFEAS is committed to ensure the autonomy of editorial decisions without influence from anyone or commercial partners.

2. Intellectual Property and Copyright

KLU JFEAS protects author(s)' property and copyright of the articles published in the Journal and maintains each article's published version of record. KLU JFEAS provides the integrity and transparency of each published articles.

3. Scientific Misconduct

KLU JFEAS always takes all appropriate measures in respect to fraudulent publication or plagiarism the publisher.

B. DUTIES OF EDITORS

1. Decision on Publication and Responsibility

The editor of KLU JFEAS keeps under control everything in the journal and strives to meet the needs of readers and authors. The editor also is responsible for deciding which articles submitted to journal ought to be published in the journal, and may be guided by the policies subjected to legal requirements regarding libel, copyright infringement and plagiarism. The editor might discuss with reviewers while making publication decision. Editor is responsible for the contents and overall quality of the publication. Editor ought to provide a fair and appropriate two-side blinded peer-review process.

2. Objectivity

Articles that submitted to journal are always evaluated without any prejudice.

3. Confidentiality

Any information about a submitted article must not be disclosed by editor to anyone other than editorial stuff, reviewers, and publisher.

4. Conflicts of Interest and Disclosure

The Editor of KLU JFEAS does not allow any conflicts of interest between the parties such as authors, reviewers and editors. Unpublished materials in a submitted article must not be used by anyone without the express written assent of the author.

C. DUTIES OF REVIEWERS

1. Evaluation

Reviewers evaluate manuscripts without origin, gender, sexual orientation or political philosophy of the authors. Reviewers also ensure a fair blind peer review of the submitted manuscripts for evaluation.

2. Confidentiality

2. Gizlilik

Dergiye gönderilen makalelere ilişkin tüm bilgiler gizli tutulmaktadır. Hakemler ve editör tarafından yetkilendirilmiş olanlar dışında başkaları müzakere etmemelidir.

3. İfşa Etme ve Çıkar Çatışması

Hakemlerin; yazarlar, fon sağlayıcılar, editörler vb. gibi taraflar ile menfaat çatışması bulunmamaktadır.

4. Editöre Destek

Hakemler, karar verme aşamasında editörlere yardım ederler ve ayrıca metinlerin iyileştirilmesinde yazarlara yardımcı olabilmektedirler.

5. Tarafsızlık

Objektif bir karar değerlendirmesi, daima hakemler tarafından yapılmaktadır. Hakemler, uygun destekleyici iddialarla, açık bir şekilde görüşlerini ifade etmektedirler.

6. Kaynakların Referansı

Hakemler ayrıca, kendi bilgileri dahilindeki yayınlanmış diğer herhangi bir makale ile dergiye gönderilen metin arasında herhangi önemli bir benzerlik veya örtüşme ile ilgili olarak editörü bilgilendirmelidir.

D. YAZARLARIN SORUMLULUKLARI

1. Bildirme Standartları

Dergiye gönderilen bir metin özgün olmalıdır ve yazarlar, metnin daha önce herhangi bir dergide yayınlanmamış ve/veya telif hakkı izninin alınmış olmasını sağlamalıdır. Araştırmanın verileri, makalede tam olarak belirtilmelidir. Dergiye gönderilen bir metin, başkalarının çalışmayı tırtmesine izin vermek üzere yeterli detay ve referansları içermelidir. Çalışma eğer yazarın önceden yaptığı bir çalışmadan türetiliyorsa (tez, bildiri, vb.) bu durum bilgilendirme olarak verilmelidir. Tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar ile izine tabii anket, mülakat, röportaj gibi araştırmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı ve katılımcılardan izin alınmış olmalı, bu onay ve izinler makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.

2. Özgünlük

Çalışmalarını dergiye göndermek isteyen yazarlar, çalışmalarının tamamen özgün olmasını sağlamalıdır ve literatürden elde edilen kelimeler ile cümleler uygun bir şekilde alıntılanmalıdır. Tüm çalışma [Dergi Yazım Kuralları](#)'na uygun olarak hazırlanmalıdır.

3. Birden Fazla Yerde Yayın

Yazarlar, aynı çalışmayı herhangi bir başka dergide yayınlanmak üzere göndermemelidirler. Aynı çalışmanın birden fazla dergiye eş zamanlı gönderilmesi etik olmayan bir davranış teşkil etmektedir ve kabul edilemez.

4. Kaynakların Referansı

Başkalarının çalışmalarıyla ilgili olarak uygun referanslar verilmelidir. Yazarlar, çalışmalarının belirlenmesinde etkili olmuş yayınlara referans vermemelidirler. Çalışma sürecinde kullanılan kaynakların tümü belirtilmeli ve kullanılmamış herhangi bir kaynak, kaynakçada yer almamalıdır.

5. Makale Yazarlığı

Makale yazarlığı, çalışmaya kayda değer katkıda bulunan kişilerle sınırlı olmalıdır. Araştırma sürecine katılan başkaları var ise, bu kişiler katkıda bulunanlar olarak listelenmelidir. Yazarlık ayrıca, derginin editörü ile iletişim halinde olan yazışmadan sorumlu olan bir yazar içermelidir. Yazışmadan sorumlu yazar, tüm yardımcı yazarların makaleye dahil olmasını sağlamalıdır.

6. İfşa Etme ve Çıkar Çatışmaları

Finansal destek ile ilgili tüm kaynaklar açıklanmalıdır. Tüm yazarlar, çalışmalarının oluşturulması sürecinde yer alan çıkar çatışmasını ortaya koymalıdır.

7. Yayınlanmış Çalışmalardaki Temel Hatalar

- All the information relative to submitted articles is kept confidential.
- The reviewers must not be discussed with others except if authorized by the editor.

3. Disclosure and Conflict of Interest

- The reviewers have no conflict of interest with regard to parties such as authors, funders, editors and etc..

4. Contribution to editor

- Reviewers give help the editor in making decisions and may also assist the author in improving the manuscript.

5. Objectivity

- The objective judgment evaluation is always done by them. The reviewers express their views clearly with appropriate supporting arguments.

6. Acknowledgement of Sources

- Reviewers ought to identify relevant published study that has not been cited by the authors. Reviewers also call to the editor's attention any substantial similarity or overlap between the manuscript and any other published paper of which they have personal knowledge.

D. DUTIES OF AUTHORS

1. Reporting Standards

- A submitted manuscript should be original and the authors ensure that the manuscript has never been published previously in any journal or all copyrighted permissions on the subject matter should be obtained. Data of the research ought to be represented literally in the article. A manuscript ought to include adequate detail and references to allow others to replicate the study. If the study is derived from a previous work of the author (thesis, paper, etc.), this should be given as acknowledgement. Ethics committee approval must be obtained for research conducted in all disciplines and for studies on clinical and experimental humans and animals requiring ethical committee decision, approval and permission must be obtained from the participants for researches such as surveys, interviews. This approval should be stated and documented in this article.

2. Originality

- The authors who want to submit their study to the journal must ensure that their study entirely original and the words and sentences getting from literature should be appropriately cited. Articles should be prepared in accordance with the [Journal Writing Guidelines](#).

3. Multiple Publications

- Authors should not submit the same study for publishing any other journals. Simultaneous submission of the same study to more than one journal is unacceptable and constitutes unethical behavior.

4. Acknowledgment of Sources

- Convenient acknowledgment of the study of others has to be given. Authors ought to cite publications that have been efficient in determining the study. All of the sources that used process of the study should be remarked. An unused resource should not be included in the bibliography.

5. Authorship of a Paper

- Authorship of a paper ought to be limited to those who have made a noteworthy contribution to study. If there are others who have participated process of the research, they should be listed as contributors. Authorship also includes a corresponding author who is in communication with editor of a journal. The corresponding author should ensure that all appropriate co-authors are included on a paper.

6. Disclosure and Conflicts of Interest

- All sources of financial support should be disclosed. All authors ought to disclose a meaningful conflict of interest in the process of forming their study.

7. Fundamental Errors in Published Works

- If authors find out a remarkable error in their submitted study, they

Yazarlar göndermiş oldukları çalışmalarında dikkat çekici bir hata bulduklarında, bu hata ile ilgili olarak derhal dergiyi bilgilendirmek zorundadırlar. Yazarların, hataların düzeltilmesini sağlamak üzere editör ile birlikte çalışma yükümlülükleri vardır.

8. Sorumluluk

Dergide yayınlanacak eserlerin her türlü sorumluluğu tamamıyla yazara/yazarlarına aittir.

9. Rıza

Dergiyeye makale gönderen yazar(lar) derginin etik beyanlarını ve yazım kurallarını kabul etmiş sayılmaktadır.

E. DERGI İŞLEYİŞİ (Yönetmelik)

1. Eser Gönderimi

Tüm eserler, Dergipark sistemi (<https://dergipark.org.tr/pub/ktujfeas>) üzerinden gönderilmeli ve tüm işlemler Dergipark sisteminden yürütülmelidir. Değerlendirme süreçlerine ilişkin tüm iletişim Dergipark sistemi ile gerçekleştirilir. (Ayrıntılı bilgi için: [Dergi açık erişim politikası, telif hakları ve CC lisansları](#))

2. İnceleme ve Değerlendirme

Dergiyeye gönderilen makaleler, öncelikle Editörler Kurulu tarafından bilimsel içerik ve şekil bakımından ön incelemeye tabi tutulur. Editörler Kurulu, yayınlanabilecek nitelikte bulmadığı veya yazım kurallarına uygun hazırlanmayan makaleleri hakemlere göndermeden ret kararı verme hakkına sahiptir. Değerlendirmeye alınabilecek olan makaleler, incelenmek üzere iki ayrı hakeme (kör hakem) gönderilir. İki hakemin görüşleri bir ret bir kabul şeklinde gerçekleşirse, çalışma üçüncü bir hakeme gönderilir. Editörler Kurulu, hakem raporlarını dikkate alarak makalelerin yayınlanmak üzere kabul edilip edilmemesine karar verir.

3. Genel Esaslar

- Yazarlardan ve okurlardan herhangi bir ücret talep edilmediği gibi, herhangi bir muhataba ödeme yapılmamaktadır.
- Çift yönlü kör hakem uygulaması kullanılmaktadır. Yazarlar, hakemleri; hakemler, yazarları bilmemektedir.
- Benzerlik oranı yazarlardan gelen Ithenticate ve Turnitin raporlarıyla denetlenmekte olup çalışmanın özelliklerine göre değerlendirilerek, Editör Kurulu tarafından incelenmekte ve karar verilmektedir.

have to instantly inform it. Authors have a liability to cooperate with editor to provide corrections of errors.

8. Responsibility

All kinds of responsibility for the works to be published in the journal belongs entirely to the author(s).

9. Consent

The author(s) who submit an article to the journal are deemed to have accepted the journal's ethical statements and rules of writing.

E. JOURNAL PROCESSES (Regulations)

1. Sending Article

Studies must be sent via Dergipark website (<https://dergipark.org.tr/en/pub/ktujfeas>). All communication related to article submission and evaluation processes is carried out with Dergipark system. (For more information: [Open access policy, copyrights and CC license](#))

2. Review

Papers are firstly checked for their eligibility for technical and journal's style. The manuscripts that do not suit journal's standards or not suitably correspond to the scope journal are refused with unexplained reason. Manuscripts that are found suitable for peer review will be assigned to two expert reviewers (blind review). If one of the reviewer's decision is rejection and the other one's is acceptance, then the article is sent to third reviewer. The final decision to accept or reject a manuscript will be made by the Editorial Boards. After the review process, the Editorial Boards will inform the authors of acceptance, rejection or necessity of revision of the manuscript.

3. Principles

- The journal is not charging any submission or processing fee from authors or readers. Also no payment is made to anyone.
- The journal is using double-blind review policy. Authors and referees doesn't know each other.
- The similarity rate is controlled by Ithenticate and Turnitin reports which sent by authors and evaluated according to the characteristics of the study, examined and decided by the Editorial Board.

Açık Erişim Politikası, Telif Hakları ve CC Lisansı
(Güncel politikalarımız için lütfen websitemizi kontrol ediniz.)

Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, açık erişimli bir dergi olup, [Budapeşte Açık Erişim Girişimi](#)'nden yana yayın politikası izlemektedir. Bu anlamda derginin hiçbir aşamasında ücret talep edilmemektedir. Derginin [tüm arşivi](#) çevrimiçi olarak ücretsiz bir şekilde herkese açıktır.

Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, [Creative Commons Atıf-AynıLisanslaPaylaş 4.0 Uluslararası Lisansı ile](#) lisanslanmıştır.

Dergi telif politikası yazar tarafından imzalanacak olan telif formu doğrultusunda aşağıdaki şekildedir:

Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (Artık "dergi" olarak geçecektir.), dergide yayınlanan makaleye uygun atıfta bulunulması şartıyla makalenin yazar(lar)daki haklarına herhangi bir kısıtlama getirmemektedir. Çalışmanın tüm telifi, çalışmanın yazar(lar)ı üzerinde kalmaya devam eder, dergi gönderilen çalışmayı yayınlama ve kullanma hakkını edinir. Yazar, dergiyi uygun atıfları ve bilgilendirmeleri yapmak kaydıyla dilerse çalışmasını yeniden kullanabilir.

Dergide yayınlanmak üzere gönderilen makale/çalışma ile beraber tüm yazar(lar) dergi [Yayın Etiği, Yayın İlkeleri ve Aykırı Eylem Kuralları](#) ve;

1. Çalışmanın akademik etik ve ahlak çerçevesinde bilimsel özveriyle hazırlandığını;
2. Sunulan makalenin yazar(lar)ın orijinal çalışması olduğunu;
3. Tüm yazarların bu çalışmaya bireysel olarak katılmış olduğunu (çalışmanın içeriğine/tasarımına; ya da çalışma için verilerin toplanmasına, analiz edilmesine ve yorumlanmasına önemli katkı sağlamış olmak) ve bu çalışma için her türlü sorumluluğu almayı;
4. Yazı taslağını hazırlamış ya da önemli fikirsel içeriğin eleştirel incelemelerini yapmış olduğunu;
5. Tüm yazarların sunulan makalenin son halini gördüklerini ve gözden geçirecek onayladığını;
6. Çalışmanın herhangi bir bölümünün geçerliliği ve doğruluğuna ilişkin soruların uygun şekilde soruşturulduğunun ve çözümlendiğinin garantisini vermek amacıyla çalışmanın her yönünden sorumlu olmayı;
7. Makalenin başka bir yerde yayınlanmadığını veya yayınlanmak için gönderilmediğini veya telif hakkı tüm izinlerin alındığını (Herhangi bir bilimsel toplantıda sunulmuş ve yayımlanmamış olan yazılarda, toplantının adı, yeri ve tarihi bilgisi verilmelidir.);
8. Makalede bulunan metnin, şekillerin ve dokümanların diğer şahıslara/çalışmalara ait olan "Telif Haklarını" ihlal etmediğini, makalede kullanılan tüm diğer çalışmalara dair doğru atıfların verilerek, kaynakçada yer verildiğini;
9. Tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar ile izine tabii anket, mülakat, röportaj gibi araştırmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı ve katılımcılardan izinler alınmış olduğunu ve bunu çalışmada gösterdiğini;
10. Basım, yayım, dağıtım ve İnternet yoluyla iletim de dahil olmak üzere açık yayım politikasıyla her türlü kamuya iletim haklarını Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi yetkili makamlarınca ve derginin dahil olduğu dizinler ve indekslerce sınırsız ve ücretsiz olarak kullanılmak üzere izin verildiğini;
11. Yazar(lar)ın yayınlanan makalenin tamamından tek sorumlu taraf olduğunu;

kabul etmiş olur.

Open Access Policy, Copyrights and CC License
(For updated policies please check our website.)

Kırklareli University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences (KLJUFEAS) is an open-access journal and follows the publication policy of the [Budapest Open Access Initiative](#). In this sense, no fee is charged at any process of the journal. The entire [archive of the journal](#) is available online to everyone without any fee.

Kırklareli University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License](#).

The journal's copyright policy is in accordance with the copyright form to be signed by the author:

Kırklareli University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences (referred as "journal" from now on) does not impose any restrictions on the rights of the article in the author(s), only with the condition provided that the published article is cited appropriately. All copyrights of the work remains on the author(s), and the journal acquires the non-exclusive rights to publish and use the submitted work. Authors of the work can republish their works with the appropriate credit to journal.

It is deemed to have accepted that all author(s) of articles/works submitted for publication in the journal all of these: [Publishing Ethics, Publishing Principles and Malpractice Statement, Open Access Policy, Copyrights and CC License, and Author Guidelines](#), with also;

1. Article is prepared with scientific devotion within the framework of academic ethic;
2. The submitted article is the original work of the author(s);
3. Participation of all authors individually (contributing significantly to the content / design of the study, or to collecting, analyzing and interpreting data for the study) and taking all responsibility for this study;
4. That author(s) has prepared the manuscript or made critical reviews of important intellectual content;
5. All authors have seen the final version of the manuscript submitted and reviewed and approved it;
6. Be responsible for all aspects of the study in order to ensure that the questions concerning the validity and accuracy of any part of the study are properly investigated and resolved;
7. The article has not been published elsewhere or sent for publication, or all copyrighted permissions have been obtained (In case of papers submitted and not published in any scientific meeting, the name, location and date of the meeting should be provided in acknowledgment);
8. The text, figures and documents in the article do not violate other persons / works' copyrighted material, and that the correct references to all other works used in the article are given in the bibliography;
9. Approval of the ethics committee and permission from the participants have been obtained and shown in the article for the researches conducted in all disciplines and for the studies on clinical and experimental human and animals that require the decision of the ethics committee, and for the researches such as surveys, interviews and interviews that are subject to permission;
10. Kırklareli University Faculty of Economics and Administrative Sciences and its accepted indexes are authorized to use all kinds of public broadcasting rights, including printing hardcopies, publishing, distribution and transmission via the internet, without any limit or restriction and free of charge.
11. The author(s) is the sole responsible party for the entire published article.

ÖNSÖZ

Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesinde hazırladığımız dergimizin 2020 Eylül sayısı ile karşınızda olmaktan büyük mutluluk duyuyoruz. 2012 yılında yayın hayatına başlayan dergimiz, Sosyal Bilimler alanındaki güncel tartışmaları takip eden eserleri yayınlamayı hedeflemektedir. Dergimiz Directory of Open Access Journals (DOAJ), Ideal Online, International Institute of Organized Research (I2OR), Asos Index, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Journal Factor, Google Scholar, ResearchBib, Arastirmax, Social Sciences Citation Index (Sobiad), Scientific Indexing Services (SIS), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), i-Focus ve RootIndexing gibi önde gelen indeksler tarafından taranmaktadır. 2020 Eylül sayısı için 12 eser başvuruda bulunmuş, 9 eser editörler kurulu ve hakemler tarafından yeterli bulunarak yayına kabul edilmiştir.

Bu sayımızda 'Önce Amerika' Çağında Balkanlar, OECD Ülkelerinde İş-Yaşam Çatışmasının Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkisi, Sera Gazı Emisyon Muhasebesi Ve Raporlamasının GRI 305: Emisyon Standardı Çerçevesinde İncelenmesi, Basın Özgürlüğü Ve Yolsuzluk İlişkisi: BRICS Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi, Tüketicilerin Taklit Ürün Satın Alma Niyetini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Hazır Giyim Sektörü Üzerine Bir Araştırma, Online Müşteri Deneyiminin E-Sadakat Üzerindeki Etkisinde E-Memnuniyetin Aracılık Rolü, Mobbing Ve Tükenmişlik Arasındaki İlişki: Bir Meta Analiz Çalışması, Doğrusal Olmayan Kovaryans Analizi Modelleri İle Sosyal Güvenlik Verileri Üzerine Uygulama başlıklı makalelerin yanı sıra Grid Planning In the Urban Design Practices Of Senegal (LİORA BIGON AND ERIC ROSS) başlıklı eserin incelemesi yer almaktadır.

Ayrıca dergimize desteklerini esirgemeyen Rektörümüz Prof. Dr. Bülent ŞENGÖRÜR'e ve Dekanımız Prof. Dr. Ünal ÇAĞLAR'a teşekkürlerimizi ve saygılarımızı sunarız. Son olarak dergimize katkı sağlayan yayın kurulumuza, hakemlerimize ve yazarlarımıza teşekkürlerimizi ve saygılarımızı sunarız.

Kırklareli Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi iibfdergi@klu.edu.tr

Baş Editör

Doç. Dr. Muharrem EKŞİ (Kırklareli Üniversitesi) muharremeksi@klu.edu.tr

Editör

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk GÜLEÇ (Kırklareli Üniversitesi) omerfarukgulec@klu.edu.tr

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Betül GÜLTEKİN (Kırklareli Üniversitesi) betul.gultekin@klu.edu.tr

Arş. Gör. Altuğ KOÇ (Kırklareli Üniversitesi) altugkoc@klu.edu.tr

PREFACE

We are very glad to present September 2020 issue of Kirklareli University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences (KLUJFEAS). Our Journal, which started broadcasting in 2012, aimed to publish researches following the current debates in the field of Social Sciences. Our journal is indexed by leading indexes such as Directory of Open Access Journals (DOAJ), Ideal Online, International Institute of Organized Research (I2OR), Asos Index, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Journal Factor, Google Scholar, ResearchBib, Arastirmax, Social Sciences Citation Index (Sobiad), Scientific Indexing Services (SIS), Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), i-Focus and RootIndexing. For the September 2020 issue of our Journal, 12 out of 9 articles were found acceptable by the editorial board and referees. KLUJFEAS aims to continue to broadcast without sacrificing its scientific quality with an awareness of the difficulties such as being accepted as a reputational journal by authors and audience.

The included articles in this issue are Balkans In The Era Of 'America First', The Effect Of Work-Life Conflict On Life Quality In OECD Countries, Examination of Greenhouse Gas Emission Accounting And Reporting Within The Framework of GRI 305: Emission Standard, Freedom Of Press And Corruption Relationship: Panel Data Analysis On BRICS Countries, Determining The Factors Affecting Consumers' Purchase Intention For Counterfeit Products: A Research On Garment Industry, The Mediating Role Of E-Satisfaction In The Impact Of Online Customer Experience On E-Loyalty, The Relationship Between Mobbing And Burnout: A Meta-Analysis Study, Nonlinear Covariance Analysis Models With Application On Social Security Data and the book review of Grid Planning In The Urban Design Practices Of Senegal (LIORA BIGON AND ERIC ROSS) is covered in our September issue.

We would also wish to express our sincere gratitude to our Rector Prof. Dr. Bülent Şengörür and our Dean Prof. Dr. Ünal ÇAĞLAR for their unflagging support. Lastly, we would like to thank our editorial board, writers and referees for their contribution.

Kirklareli University

Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences iibfdergi@klu.edu.tr

Chief Editor

Assoc. Prof. Dr. Muharrem EKŞİ (Kirklareli University) muharremeksi@klu.edu.tr

Editor

Assist. Prof. Ömer Faruk GÜLEÇ (Kirklareli University) omerfarukgulec@klu.edu.tr

Assistant Editors

Res. Asst. Betül GÜLTEKİN (Kirklareli University) betul.gultekin@klu.edu.tr

Res. Asst. Altuğ KOÇ (Kirklareli University) altugkoc@klu.edu.tr

TARANAN İNDEKSLER ve VERİ TABANLARI INDEXES and DATABASES

Güncel dizin bilgilerimiz için websitemizi ziyaret edebilirsiniz. | You can check our website for updated indexes.

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

i-FOCUS

arastirmax
Scientific Publication Index

Google
scholar

INTERNATIONAL
Scientific Indexing

ESJI Eurasian
Scientific
Journal
Index
www.ESJIndex.org

DergiPark
AKADEMİK

SÖBIAD

**Academic
Resource
Index**
ResearchBib

CiteFactor
Academic Scientific Journals

ROOTINDEXING
JOURNAL ABSTRACTING AND INDEXING SERVICE

İÇİNDEKİLER

Makaleler

Bülent Sarper AĞIR, Shpend KRASNIQI, 'ÖNCE AMERİKA' ÇAĞINDA BALKANLAR.....151-166

Oğuz BAŞOL, Esra ÇITAK, OECD ÜLKELERİNDE İŞ-YAŞAM ÇATIŞMASININ YAŞAM KALİTESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....167-185

Begüm ÖKTEM, SERA GAZI EMİSYON MUHASEBESİ VE RAPORLAMASININ GRI 305: EMİSYON STANDARDI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ.....186-211

Mustafa Necati ÇOBAN, BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ VE YOLSUZLUK İLİŞKİSİ: BRICS ÜLKELERİ ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ.....212-235

Burak YAPRAK, Dilşad GÜZEL, TÜKETİCİLERİN TAKLİT ÜRÜN SATIN ALMA NİYETİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: HAZIR GİYİM SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA.....236-268

Emel FAİZ, Nisa KAPLAN, ONLINE MÜŞTERİ DENEYİMİNİN E-SADAKAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE E-MEMNUNİYETİN ARACILIK ROLÜ.....269-289

Haydar HOŞGÖR, İbrahim GÜN, MOBBING VE TÜKENMİŞLİK ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİR META ANALİZ ÇALIŞMASI.....290-314

Cansu MERCAN, Necati Alp ERİLLİ, DOĞRUSAL OLMAYAN KOVARYANS ANALİZİ MODELLERİ İLE SOSYAL GÜVENLİK VERİLERİ ÜZERİNE UYGULAMA.....315-331

Kitap İncelemeleri

Harun BiÇAKÇI, Liora Bigon and Eric Ross. (2020). GRID PLANNING IN THE URBAN DESIGN PRACTICES OF SENEGAL. SWITZERLAND: SPRINGER.....332-335

CONTENT

Articles

- Bülent Sarper AĞIR, Shpend KRASNIQI, BALKANS IN THE ERA OF 'AMERICA FIRST'.....151-166
- Oğuz BAŞOL, Esra ÇITAK, THE EFFECT OF WORK-LIFE CONFLICT ON LIFE QUALITY IN OECD COUNTRIES.....167-185
- Begüm ÖKTEM, EXAMINATION OF GREENHOUSE GAS EMISSION ACCOUNTING AND REPORTING WITHIN THE FRAMEWORK OF GRI 305: EMISSION STANDARD.....186-211
- Mustafa Necati ÇOBAN, FREEDOM OF PRESS AND CORRUPTION RELATIONSHIP: PANEL DATA ANALYSIS ON BRICS COUNTRIES.....212-235
- Burak YAPRAK, Dilşad GÜZEL, DETERMINING THE FACTORS AFFECTING CONSUMERS' PURCHASE INTENTION FOR COUNTERFEIT PRODUCTS: A RESEARCH ON GARMENT INDUSTRY.....236-268
- Emel FAİZ, Nisa KAPLAN, THE MEDIATING ROLE OF E-SATISFACTION IN THE IMPACT OF ONLINE CUSTOMER EXPERIENCE ON E-LOYALTY.....269-289
- Haydar HOŞGÖR, İbrahim GÜN, THE RELATIONSHIP BETWEEN MOBBING AND BURNOUT: A META-ANALYSIS STUDY.....290-314
- Cansu MERCAN, Necati Alp ERİLLİ, NONLINEAR COVARIANCE ANALYSIS MODELS WITH APPLICATION ON SOCIAL SECURITY DATA.....315-331

Book Reviews

- Harun BİÇAKI, LIORA BIGON AND ERIC ROSS. (2020). GRID PLANNING IN THE URBAN DESIGN PRACTICES OF SENEGAL. SWITZERLAND: SPRINGER.....332-335

BALKANS IN THE ERA OF 'AMERICA FIRST'

Bülent Sarper AĞIR

Assoc. Prof., Aydın Adnan Menderes University, Aydın İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, bsagir@adu.edu.tr | ORCID: 0000-0003-4774-7438

Shpend KRASNIQI

Independent Researcher, Pristina, Kosovo
shpendrkrasniqi@gmail.com

Abstract

While Donald Trump's 'America first' policy has been effecting almost every aspects of international politics, the lack of United States leadership has also been felt even in regional politics of the Balkans region. However, three major regional issues (Bosnia-Herzegovina, Kosovo and Macedonia) have potential to undermine the region's path towards 'normality'. Due to these three problems in region, growing activities of Russia and hesitation of Europe, the heavy lifting in the Balkans once again seems to fall to the United States of America. This article intends to examine the Trump's era foreign policy of the United States towards the Balkans region.

Keywords: The United States of America, Balkans, Donald Trump, global powers

Ethics Statement: This article has been written in accordance with the values of "Research and Publication Ethics"

'ÖNCE AMERİKA' ÇAĞINDA BALKANLAR

Özet

Donald Trump'ın 'önce Amerika' politikası, uluslararası politikanın hemen hemen tüm alanlarını etkilerken, Birleşik Devletlerin liderliğinin eksikliği Balkanlar'daki bölgesel siyasette de hissedilmeye başlamıştır. Bununla birlikte, üç temel bölgesel sorun (Bosna-Hersek, Kosova ve Makedonya) bölgenin normalleşmeye yönelik yönünü olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir. Bölgedeki bu üç sorun, Rusya'nın artan faaliyetleri ve Avrupa'nın göreceli tereddütü nedeniyle Balkanlar'daki sorumluluk bir kez daha Amerika Birleşik Devletleri'ne kalmış görünmektedir. Bu makale, Balkanlar bölgesine yönelik Trump dönemi Birleşik Devletler dış politikasını incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Amerika Birleşik Devletleri, Balkanlar, Donald Trump, küresel güçler

Etik Beyanı: Bu çalışma "Araştırma ve Yayın Etiği" değerlerine uygun olarak kaleme alınmıştır.

Introduction

The Balkans region was at the center of attention of the United States of America (USA) during the 1990s and it was the region where the USA proved its leadership and supremacy in the international area. In general terms, Western orientation of Balkan countries has a great significance for the USA in the post-Cold War era. Indeed, the USA displayed its objection to any political regime backed up of Russian Federation and partly China in the region with opposition to liberal political order in the case of Kosovo operation against Serbia under the leadership of Milosevic. In this process, bombing of Serbia in 1999 was an important turning point in forming of international system, since it constituted an explicit message to Russia and China. While the US hegemony was restructured in the international system, it had repercussions for the Balkans during the 1990s. Although Europe as a whole has been important for the US foreign policy, strategic axis of US foreign policy started to shift to Eastern Europe by the 2000s. After Kosovo operation, the USA established its military base called as Bondsteel in Kosovo. Moreover, Poland, Hungary and Czech Republic were accepted as North Atlantic Treaty Organization (NATO) member during Washington Summit in 1999. Then, in 2004, Romania and Bulgaria accomplished to be a member of NATO, and the USA established small military bases in these two new NATO members (Bugajski, 2010, p. 1). The military presence of the USA in the region is considered as stepping stone for Eurasia region rather than controlling the Balkans.

During both the George W. Bush and Barack Obama administrations, the Balkans region was not the top foreign policy priority of Washington (Bugajski, 2010, p. 1). In this respect, the US military operations in Afghanistan and Iraq led to downgrading of its attention to the region. Therefore, the USA has chosen to distance itself from political, diplomatic and economic developments of the region, and identified the European Union (EU) as the responsible actor of the region. Apart from the USA and EU, other international actors such as Russia and China have begun in recent years to be very active in the Balkans. While Russia has raised political, military, economic and intelligence activities in the Balkans, China has raised economic investments in the fields of energy, mining and heavy industry, and transportation (Bieber and Tzifakis, 2019, p. 7). While Russia has sought to disrupt reforms and enlargement in the Balkans through complicating the EU as well as the NATO membership processes, on the other side, Belt and Road Initiative is an ambitious initiative of China which aims to increase Chinese influence in the region.

Donald Trump's 'America first' policy, or in other words the retreat policy has effected almost every aspects of international politics. For instance, the lack of leadership of the US on climate change and international trade, has created a vacuum which can be filled by other ambitious global powers, such as China. The lack of US leadership has been felt even in regional politics of the Balkans. Indeed, the Balkans is a region which, in many respects, remains in the shadow of the wars of the 1990s, and currently, three

major regional issues (Bosnia-Herzegovina, Kosovo and Macedonia) have potential to undermine the region's path towards 'normality'. Due to these three problems in region, growing activities of Russia and relative hesitation of Europe have recently urged the USA to re-engage in regional politics of the Balkans. In this respect, this article intends to examine Trump's era US foreign policy towards the Balkans.

1. The Foreign Policy of the USA towards the Balkans in the Post-Cold War Era

The conflicts leading to the fragmentation of the former Yugoslavia constituted a new challenge for American policy-makers in the post-Cold War era. The George H. W. Bush Administration attempted to delineate a vague policy that supported self-determination but also opposed the disintegration of Yugoslavia. In June 1991, Secretary of State James Baker described the independence declarations of Slovenia and Croatia as “illegal and illegitimate” (Poulain and Teleki, 2020, p. 27). President Bush aimed to avoid any direct American role in Yugoslavia, and his administration agreed that management of the Yugoslavian crisis was to be left to the European Community.

It is argued that some factors contributed to the failure of US foreign policy prior to signing of Dayton Agreement in 1995. These were “the end of the Cold War and subsequent attention of the USA to the transformation of international system in new era, the inadequate American response to the Yugoslavian crisis; and finally, the mistaken belief of the Europeans that they could handle their first post-Cold War challenge on their own” (Holbrooke, 1998, p. 21-22). Furthermore, engagement of the USA to Gulf Crisis and unattractive economic potential of the Balkans were the other factors of relatively ignorant policies of the USA on the Balkans.

During the fragmentation process of the former Yugoslavia, the EU supported the Balkan countries' declarations of independence but only ineffectively intervened in the crises in the region because its member states could not settle on a common course of action (Ağır and Akçay, 2019, p. 21). Inadequate efforts of the EU during Bosnia and Kosovo crises necessitated the active policy of the USA as a crucial factor for the stability of the region. Indeed, during the 1990s, the USA was sole actor with greatest ability to influence developments in the Balkans. Accordingly, basic goals of foreign policy of the USA towards the disintegration process of the former Yugoslavia could be described in the following way; “a political solution in Bosnia-Herzegovina that maintains the country's territorial integrity; preventing the spread of conflicts into a broader Balkan war; preventing any flow of refugees from the conflict; halting the slaughter of innocents; and helping to support NATO's central role in post-Cold War Europe” (The White House, 1995, p. 25).

That's why the USA took the initiative, and some interventions were made in order to provide stability in the region. For instance, the Clinton Administration developed “lift and strike” policy in order to secure a restricted lifting of the UN arms embargo

against the territories of the former Yugoslavia in favor of the Bosnian authorities and provide air deterrence against Serbian forces (Albayrakoğlu, 2011, p. 625). Therefore, Bosnian War could be considered as a starting point for a new US strategy which is called as “Clinton Doctrine” (Klare, 1999). NATO’s Kosovo operation on March 1999 was the explicit exhibition of the doctrine. In general terms, foreign policy of the USA in the Balkans has aimed at supporting peaceful conflict resolution, favoring democratization and rule of law in state-building efforts in the region, and creating and maintaining multiethnic social structures in the breakaway republics of the former Yugoslavia (Limo, 2006, p. 526).

The Bosnian War was lasted with the signing of Dayton Agreement by Slobodan Milosevic, Franjo Tudjman, and Alija İzzetbegovic on 14 December 1995. The Dayton Agreement has sought to preserve the territorial integrity of the state while retaining internal separation of two semi-independent entities: the Federation of Bosnia and Herzegovina (mainly controlled by the Bosniaks and Bosnian Croats) and the Republika Srpska (mainly governed by the Bosnian Serbs). By participating to NATO-led Implementation Force (IFOR) and Stabilization Force (SFOR), the USA took a part in implementing and monitoring the Dayton Agreement. Nevertheless, under Dayton, central governing powers were kept weak, with many governing functions remaining at the Federation and the Republika Srpska entity level. For Ağır and Gürsoy (2016), “Bosnia-Herzegovina is still largely dysfunctional and inefficient state”. Such a characteristic of Bosnia-Herzegovina introduces crucial difficulties for the country’s EU integration process.

In terms of Kosovo issue, until the beginning of the armed conflicts in the province in the late 1990s, the Clinton Administration condemned violations of human rights in the province and supported autonomous status of Kosovo within Federal Republic of Yugoslavia, while opposing independence of it (Kim and Whoerel, 2008, p. 23). However, as ethnic Albanians were forced to leave the country and while the massive human rights violations against the civilians in Kosovo by Serbian military and paramilitary forces were continuing, the Rambouillet negotiations were held in France between Serbian state delegation and Kosovo delegation represented by civilian and Kosovo Liberation Army leaders. When Milosevic regime rejected the Rambouillet accords in March 1999, the NATO led by the USA engaged in military action to end the violence in Kosovo. After the NATO intervention, Kosovo was under the auspices of the United Nations Mission in Kosovo (UNMIK) according to Resolution 1244 adopted by the UN Security Council on June 1999. A NATO-led peacekeeping force, Kosovo Force (KFOR), has been deployed in order to provide security in Kosovo, and the USA has participated to it since 1999.

In May 2005, the Bush Administration announced a new phase in US policy in the Balkans. Emphasizing the need to “finish the work” in the region, Undersecretary of State for Political Affairs Nicholas Burns stated that “a viable political settlement for Kosovo issue could be expected to be achieved by the end of 2006” (Kim and

Whoerel, 2008, p. 25). Because, Kosovo's ongoing domestic and international problems remained a source of concern in Washington. In this respect, the USA had put an emphasis on concluding of the Kosovo status talks in 2006. However, after status negotiations with the Serbian and Kosovar Albanian parties in Vienna since early 2006, Martti Ahtisaari, Special Envoy of UN Secretary-General, stated that there was no major progress in solving of Kosovo's status (Kim and Whoerel, 2008, p. 16).

As a result, on 17 February 2008, Kosovo Assembly declared its independence with the support of the USA and the leading member states of the EU such as the United Kingdom, France and Germany. In the face of this decision, the international community was divided. For example, Serbia, Russia, and China did not recognize this decision. Moreover, Spain, Greece, Cyprus, Slovakia, and Romania as the member states of the EU declared that they would not recognize the independence decision of Kosovo (Ağır, 2019). On the other hand, President Bush emphasized the continued American support for Kosovo's international recognition and membership in international organizations. During his visit to Kosovo on May 2009, Joe Biden, Vice President of Obama Administration, declared that the "success of an independent Kosovo" is a "priority" of the USA (Whoerel, 2019, p. 6).

In terms of Macedonia (now North Macedonia), the USA has long maintained that peace and security in the country is important for the stability of the Balkans. During the 1990s, the USA targeted to prevent the spread of ethnic conflicts in the Balkans to Macedonia. In this respect, Washington emphasized its support for Macedonian independence and state viability, and engaged in bilateral disputes between Macedonia and Greece. The USA feared that any prolonged violent conflict involving Macedonia could become internationalized and include neighboring states, including NATO allies. The USA therefore frequently expressed support for Macedonia's sovereignty and territorial integrity (Kim, 2005).

In this respect, with the involvement of the USA and the EU, the short-lived conflicts between Albanian insurgents and Macedonians security forces were ended by the signing of the Ohrid Framework Agreement on August 2001, which included the political reforms to improve the rights of the ethnic Albanian minority while rebel forces were disarmed under NATO supervision (Kim, 2005). The USA continues to support the stability of North Macedonia, but has increasingly emphasized the growing role of the EU particularly in the country and generally in the region since the 2000s.

Indeed, with the end of the Cold War, the Balkan countries have become an important laboratory for the EU's transformative power and its conflict prevention and peace-building activities. In this respect, in November 2000, the EU launched Stabilisation and Association Process in Zagreb Summit for the Western Balkans. The Stabilisation and Association Agreements are regarded as the instruments for the long term integration of the Western Balkans into the EU structures. The EU's role

in the Balkans has also been supported by military and police missions (*Concordia* and *Proxima* missions in Macedonia, EUFOR-Althea in Bosnia-Herzegovina and EULEX in Kosovo) of it. Thus, the EU has emerged as the leading international actor in the region since the 2000s through all these efforts that represents an important responsibility to transform the region into peaceful conditions (Ağır, 2019). Recently, the European Commission published a new enlargement strategy document which qualified the EU integration process of the Western Balkans as a “geostrategic investment” and put forward a best-case scenario for the accession of countries of the region by 2025 (European Commission, 2018, p. 1). Consequently, the EU views instability in the Balkans as a threat to its own security, so it provides diplomatic, politic, economic and financial assistance to the countries of the Balkan to provide their stability. Moreover, the EU has attempted to ensure the region’s development by promising membership to the Balkan countries.

For instance, following Kosovo’s independence, the normalization of relations between Kosovo and Serbia has been seen crucial for the peace and security in the region, and for joining of the both countries in the EU. On March 2011, the EU launched a technical dialogue between Serbia and Kosovo in order to ensure normalisation of relations between these two countries. Negotiations between two countries were culminated in April 2013 with the First Agreement of Principles Governing the Normalisation of Relations, known as the Brussels Agreement. This agreement is considered to be a milestone on the normalization process between Kosovo and Serbia (Krasniqi, 2019).

The dialogue between Serbia and Kosovo was a chance for the EU to show its commitment to its backyard where other global actors such as Russia and China have already started to be more active. However, since 2016, the Brussels dialogue has stalled, while political tensions and nationalist rhetoric have risen. However, the two meetings of the presidents of Serbia and Kosovo, Aleksandar Vucic and Hashim Thaci, in Brussels in the summer of 2017 were regarded as the beginning of a new phase of the dialogue. According to Krasniqi (2019), “while it is clear that this phase will take place at a presidential level, details about the content and dynamics of the future dialogue remain unclear”.

It can be clearly observed that the USA was at the forefront of the interventions that brought the Balkan wars of the 1990s to an end. However, during the 2000 presidential campaign, Condoleezza Rice, later appointed National Security Advisor in President Bush’s first term, said that “US military forces were overextended globally, and that peacekeeping responsibilities in the Balkans should be taken over by US allies in Europe”. However, in February 2001, former Secretary of State Colin Powell said that the USA had a commitment to peace in the Balkans and that NATO forces would remain in Bosnia-Herzegovina and Kosovo for the foreseeable future (Poulain and Teleki, 2020, p. 29; Kim and Whoerel, 2008, p. 23). Nevertheless, the NATO-led peacekeeping forces in Bosnia-Herzegovina and Kosovo were reduced in size, and NATO terminated its SFOR mission to Bosnia-Herzegovina and turned over

peacekeeping duties to the EUFOR in 2004. Indeed, the September 11, 2001, terrorist attacks in the USA and subsequent major military operations in Afghanistan and Iraq reinforced the Bush Administration's desire to decrease the US deployment in the Balkans. Because, 9/11 terrorist attacks on the USA created new security priorities for the country, and accordingly Bush Administration downgraded the Balkans as a US foreign policy priority.

In addition to US military presence in the region, the USA also placed a priority on assistance programs to promote democratization process and economic reforms in the region. The general aim of US aid to the countries of the Balkan is to help their integration into Euro-Atlantic institutions. Through assistance programs, the USA has sought to support state-building activities in respect of fighting corruption, strengthening civil society and an independent media, and promoting the rule of law and human rights throughout the region (Whoerel, 2009, p. 9). For example, in Kosovo US Agency for International Development has provided more than \$500 million since 1999 for projects directed at enhancing security, such as establishing governing institutions and improving economy (Poulain and Teleki, 2020, p. 31-32).

During the Obama Administration, Washington continued to emphasize the growing responsibility of the the EU in the Balkans regions. Indeed, the EU has increased its role, with the ultimate goal of extending EU membership to the countries of the region. On the other hand, in May 2009, during a visit to the Western Balkans region by Vice President Joe Biden, the Obama Administration signaled that the region is a US foreign policy priority and underscored US support for its integration into the Euro-Atlantic structures (Poulain and Teleki, 2020, p. 30). Indeed, it is believed that the USA still may have an significant role to play in the region (Whoerel, 2009, p. 1). Whoerel (2009, p. 9) argues that

“the prestige and credibility that the USA has in the region may still be needed to exercise political leadership in resolving some of the most difficult issues, such as creating viable central government institutions in Bosnia-Herzegovina and ensuring the region's stability, given continuing tensions between Serbia and Kosovo”.

In terms of Bosnia-Herzegovina, the Obama Administration supported the structural and constitutional reforms between three main components (Bosniaks, Serbs and Croats) of the country. According to Obama Administration, stability of Bosnia-Herzegovina was based on its EU integration process. The visit of Joe Biden to Sarajevo on May 2009 was a part of US initiative to mediate among them. Biden emphasized the threat of “growing radical nationalism” for stability of Bosnia-Herzegovina during his visit to the country. Indeed, the threat of referendum has been mentioned to block constitutional reforms by the Republika Srpska leadership. Moreover, a possible referendum in the Republika Srpska may escalate into an armed conflict which could result in division of Bosnia-Herzegovina. Therefore, the USA has a reason to

play a more active role in the region. Accordingly, the USA took a part with the EU in Butmir Process held in October 2009 which targeted to support constitutional reform in the country. However, due to the lack of consensus during the discussions on constitutional changes, the constitutional reform in the country was in a deadlock (Ağır and Gürsoy, 2016). Because, the recommendations of constitutional reforms in the context of the “Butmir Process” was refused by the leaders of Bosnia-Herzegovina.

2. Donald Trump’s Policy towards the Balkans

The end of the first term as president of Donald Trump is approaching and there is still no visit of him to any country of Balkans. The most senior US official to visit Balkans from the Trump Administration since his inauguration was the Secretary of State Mike Pompeo. He made a short visit to two Balkan countries, Montenegro and North Macedonia on October 2019, to negotiate their roles in the NATO alliance (Al-Jazeera, 2019). Personal involvement in US foreign policy is a characteristic of Donald Trump; however it is certain that the Balkans region is not the foreign policy priority of him. In regard of geopolitics, Trump’s focus during his term has been more on Middle East and East Asia.

On July 2018, in an interview with Fox News, Trump’s comments about Montenegro, one of newest member states of NATO, that it has “very aggressive people”, who could start World War III, suggesting that he would not extend support to a Balkan partner, had a negative effect to the Balkan nations aiming to join NATO. Bringing into the question the principle of mutual defense commitment of NATO, Trump discouraged the Balkan countries that are facing the Russian pressure and malign activities at home due to their determination and commitment to the NATO membership (The Guardian, 2018).

According to the results of a survey conducted by Serbian European Integration Office, Serbia’s membership to the EU in a prospective referendum would be supported by a huge majority of people - 70%. However, support for NATO membership is about %18 (Poulain and Teleki, 2020, p. 22-25). That matter is also closely connected with the country’s relations with the USA. George W. Bush administration declared its support to Serbia’s participation in Partnership for Peace program of the NATO in 2006. Although the Serbian state is today a member of the Partnership for Peace programme, the issue of its membership in NATO is still outstanding. Another dimension of the USA-Serbia relations is related with the role and attitude of Serbia in consolidation of central state of Bosnia-Herzegovina. Accordingly, during his visit on May 2009, Joe Biden called on Belgrade to get full cooperation of Bosnian Serbs in reforming the state. Because the integration of Serbia with Western values and institutions is crucial for regional peace and stability.

Indeed, there was a signal during the second half of 2018 that the Trump Administration is going to be more involved and to pay more attention to the Balkans region. While since the signing of Brussels Agreement both Serbian and Kosovo representatives have accused each other of not respecting it, during his visit to Ukraine on August 2018, US National Security Advisor John Bolton said that “If the two parties (*Serbia and Kosovo*) can work it out between themselves and reach an agreement, we do not exclude territorial adjustments” (U.S. Embassy in Ukraine, 2018). When President Aleksandar Vucic and President Hashim Thaci announced on 25 August 2018 in the Alpine village of Alpbach that they were regarding border changes as part of an agreement on normalization of relations between Kosovo and Serbia, some observers became hopeful that the most burning open issue in the Balkans might be about to be resolved (European Stability Initiative, 2019, p. 4). Donald Trump got also personally involved in the Kosovo-Serbia dialogue, and on 14 December 2018 sent letters to Hashim Thaci and Aleksandar Vucic in order to urge them to secure a “historic” deal that would bring “long-sought” peace to the Balkans region (AP News, 2018).

However, the US-backed idea of a land swap¹ has triggered reactions and protests in Kosovo, and has caused reactions even in the international arena, where it is worth mentioning the Chancellor of Germany Angela Merkel’s opposition to this idea (Krasniqi, 2019). On February 2019, German Ambassador to UN Christoph Heusgen also stated that “nothing in the Brussels Agreement talks about border adjustments... or territorial swaps. We believe these efforts... will destabilize the whole region” (European Stability Initiative, 2019). Those who opposed this idea predicted that the land swap would be destructive for the statehood of Kosovo, since it could cause most likely the loss of the multi-ethnic compound of Kosovo, as well as it could have a domino effect in Bosnia-Herzegovina and Macedonia. The epilogue of the dialogue between Serbia and Kosovo is not yet certain. Although there were some improvement, the core issues such as border demarcation, war damage compensation, the issue of missing people of the war, remain unsolved (Krasniqi, 2019). Recently, when the government in Pristina imposed tariffs on Serbian imports in response to Serbia’s campaign to block Kosovo’s accession to international institutions and Serbia’s intensifying campaign for the derecognition of Kosovo’s independence by other states, the Trump Administration insisted that these tariffs should be lifted unconditionally (European Stability Initiative, 2019, p. 14). Because, the introduction of this tax has suspended dialogue between the two countries. Recently, the US President’s Special Envoy for Kosovo Richard Grenell claimed that an exchange of territories is not President Trump’s policy, and he said that “ (John) Bolton was pursuing his own policy rather than President Trump’s policy” (Garcia, 2020).

¹ The idea of a land swap between Kosovo and Serbia includes the integration of the Presevo Valley in southern Serbia with Kosovo. In return, Serbia would re-establish its full control over the north of the Ibar River in Kosovo.

Another important element in regard of Trump’s approach toward the Balkans is the transatlantic relationship, weakened seriously by him. As the transatlantic relationship during the Trump era faced troubles, it has political consequences for the Balkans as well. The issue of paying fair share on defense by members of NATO and the weakening of cooperation and coordination on foreign policy between the USA and EU is reflecting negatively on the Balkans. As a result, other global actors such as Russia and China have engaged in activities in order to increase their influence in the Balkans.

It is argued that there is an uncertainty about the USA’s commitment to the region following President Trump’s election. For instance, General Sir Michael Rose who was the Commander of UNPROFOR in Bosnia-Herzegovina in 1994 said that “my worry ... is that President Trump’s isolationist policies and decision to reduce the budgets that are being employed in the Western Balkans at the moment will leave a vacuum that might well be filled by the Russians” (House of Lords, 2018, p. 22). On the other hand, it was American involvement that helped resolving the “name” crisis between Macedonia and Greece. On Montenegro, in the end there was US assent for it to join NATO and Vice-President Mike Pence made a visit to Podgorica to underline that. So it is argued that the idea that the US is withdrawing from the region is probably not right (House of Lords, 2018, p. 22). Even though there are two conflicting views on US foreign policy towards the region during the Trump Administration, it is important to regard the other global powers’s approach to the region.

3. Other Global Powers’ Approach to the Balkans

Balkan Peninsula has always been crucial for Russian foreign policy due to geostrategic, geopolitical, economic, cultural, ethnic and religious considerations. During the 1990s, Russia pursued a low profile foreign policy towards the Balkans due to its political and economic transformations and problems. Indeed, initiatives that aimed to give an end to internal conflicts in the region were led by Western states and particularly the USA. However, it is argued that especially since the 2000s Moscow has made efforts to increase its influence in the region (Samokhvalov, 2019, p. 189). Indeed, there is a concern that Russia’s involvement in the region is simply one of “spoiler”, intent on preventing any closer integration with Euro-Atlantic institutions. In this respect, Russia has directly or indirectly tried to involve in regional issues. While Montenegro, for instance, was moving closer to NATO membership in 2016, Russia allegedly took part in an attempted coup to overthrow the Western-oriented prime minister, Milo Dukanovic, with the goal of supporting pro-Russian political parties in the country (The Guardian, 2019).

Recently, one of the hottest agendas in the Balkans is about the resolving the disagreement between Macedonia and Greece over the name of Macedonia. Macedonia claimed its right to use and be recognized by its constitutional name, the Republic of Macedonia since its independence in 1991. Greece objected to its

northern neighbor’s use of the name “Macedonia” claiming that it captures Greece’s historical heritage and includes territorial ambitions at Greece’s expense. Therefore, Greece constituted the main barrier of Macedonia in its efforts of integration with Euro-Atlantic institutions, particularly NATO and EU. However, the Western officials have indicated the need to resolve the issue in order to consolidate Western influence in the region. For example, US Assistant Secretary of State Victoria Nuland stated in 2014 during her visit to the region that “membership of Macedonia to NATO is the priority of the US in the region” (Kovacevic, 2015).

On 12 June 2018, the prime ministers of Greece and Macedonia, Alexis Tsipras and Zoran Zaev signed the Prespa Agreement, which involves a change to the name of Macedonia to “the Republic of North Macedonia” and resolves the many decades of conflict between the two countries. Thus, Prespa Agreement helped the removal of Greece’s veto on the North Macedonia’s accession to NATO and the EU. Indeed, on 6 February 2019, North Macedonia signed the accession protocol with NATO and in March 2020, the EU gave its formal approval to begin accession talks with North Macedonia. When it became clear that the agreement, reached without Russia, would pave the way to North Macedonia’s membership in NATO, Russian Foreign Minister Lavrov accused the West of interfering in the internal affairs of the Balkan nations (Samokhvalov, 2019, p. 194-195). Indeed, the Kremlin condemned the name change as imposition by the West, and insisted instead that it should be renegotiated in the UN Security Council - a forum in which it holds veto power (Samorukov, 2019). With the Western Balkans ranking low on its list of foreign policy priorities, Russia shifts its attention to the region only when local crises allow for a low-cost intervention. For example, in order to complicate integration process of Bosnia-Herzegovina with Euro-Atlantic institutions and empower the central state in the country, Russia has indirectly encouraged Milorad Dodik’s rhetoric for the secession of Republika Srpska.

In terms of Kosovo issue, Russia has traditionally supported the position of Serbia, and accordingly vetoed UN Security Council resolution that would require the use of force against it. Russia considered NATO operation against Serbia as the violation of international law, UN Security Council resolutions and UN Charter. Russia does not still recognize Kosovo and evaluates its independence as a violation of international law. In this context, Russia has sought to prevent any progress in resolving the Kosovo issue by supporting the position of Serbia. It has also supported the radical positions among the Serb leadership and local communities in the North Kosovo (Samokhvalov, 2019, p. 194). Even in the case of the assassination of Oliver Ivanovic -a long-time leader in the Serb community of Kosovo- the name of Russia was mentioned, but there is no official evidence that confirms this. However, Nenad Canak, the leader of a Serbian opposition party, has claimed that Russia organized the assassination, with the use of a Serb triggerman, in order to destabilize the region. The allegation can seem to be plausible considering the evidence of Russian involvement in Montenegro and North Macedonia.

In addition to political and diplomatic activities of Russia, its presence in the Balkans region is mostly observed in the realms of economy and energy since the 2000s. One of the most important economic instruments of Russia is the energy domain. Since the 2000s, Russia has approached the regional countries through inviting them to support Russia’s pipeline projects. (Samokhvalov, 2019, p. 200). Russian presence and initiatives in media, the church and energy realms can be even used to destabilize the region and/or to undermine Western policies (Samokhvalov, 2019, p. 196). Therefore, diplomatically, as Dimitar Bechev (2020, p. 188) has put it, Russia’s approach to the Balkans “is by and large a function of its relations with the USA and Europe”.

The other global actor that has started to challenge the influence of the Western powers in the region is China. China has been stepping up its investments in the region for a while, and it has gradually become a relevant player through economic projects. Beijing is increasing its presence in the Balkans through its Belt and Road Initiative. All the Balkan countries - except Kosovo, which China does not recognize - are part of China’s 17+1 cooperation platform - an integral part of China’s broader Belt and Road Initiative. The members of this platform are: Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, Czech Republic, Estonia, Greece, Hungary, Latvia, Lithuania, North Macedonia, Montenegro, Poland, Romania, Serbia, Slovakia and Slovenia. Chinese investments in the Balkans are primarily concentrated but not limited in Serbia, as China is also making important investments in infrastructure in North Macedonia, Bosnia-Herzegovina and Montenegro. Beijing also envisions the use of the Greek port of Piraeus, near the capital Athens, which is currently controlled and operated by the Chinese company COSCO, in order to move goods through the Balkans into the EU. China is now heavily investing in Serbia’s transportation systems through building, repairing and/or reconstructing bridges and roads (Reuters, 2017). All these investments shows that China has a more active position in the region than ever before.

Conclusion

Although the Balkans region does not relatively have a crucial geopolitical importance for the USA especially since the 2000s, instability and conflicts in the region and their spill-over effects can closely influence the US interests. Therefore, policy priorities of the USA towards the Balkans can be summarized as the preserving regional stability, integration of regional countries with Euro-Atlantic institutions, stability of whole Europe and involvement of Russia in regional politics (Larrabee, 2001, p. 90). The general objective of the USA is to stabilize the Balkans in a way that does not require any direct intervention by NATO and international civilian officials. On the other hand, NATO membership is seen as a guarantee of national security of Balkans countries. Of the six Western Balkan countries, three are already members of NATO (Albania joined in 2009; Montenegro in 2017 and North Macedonia in 2019). In this respect, the role and support of the USA is decisive.

It can be argued that in the era of great power competition, the region of Balkans is not excluded from being a battleground. The Trump's 'America first' foreign policy, combined with his personal engagement on foreign policy, primarily focusing on other regions in the world excluding the Balkans, has created a space for increasing presence in this region of other global powers, particularly Russia and China. Beijing's and Moscow's presence and influence could threaten peace, hinder democratization, and challenge the region's Western orientation. The implications of these new dynamics will bring longstanding consequences for the EU and the USA. To counter these influences, more leadership and engagement from the Western powers is needed. The EU and the USA have to be more proactive and more focused in the region in order to defend their interests, and to defend the democracy, liberal economy, rule of law, human rights and the prosperity in this region. Only an active leadership and strong commitment of the EU in partnership with the USA can manage to ensure stability, security and welfare in the region; otherwise, the Balkan countries will remain unstable and will be divided on spheres of influence of different global and regional powers. It is certain that the West is still dominant in the region, but it is not anymore the only alternative for the orientation of Balkan countries.

References

- Ağır, B. S. (2019). The European Union's involvement in addressing of human security issues in the peace-building process of Kosovo. In Bülent Sarper Ağır (Ed.), *Kosovo: past, present and future* (pp. 59-83). New York: Nova Science Publishers.
- Ağır, B. S. and Akçay, E. Y. (2017). An evaluation of the structural violence in the Former Yugoslav Republic of Macedonia's human security in the post-Ohrid Era. In Svetlana Stanarević, Ivica Đorđević and Vanja Rokvić (Eds.), *Third international conference on human security* (pp. 19-25). Belgrade: University of Belgrade Publications.
- Ağır, B. S. and Gürsoy, B. (2016). The European Union's state-building efforts in the case of Bosnia and Herzegovina. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 15(1), 1-27.
- Albayrakoğlu, E. P. (2011). US foreign policy towards the Balkans. In Cüneyt Yenigün and Ferdinand Gjani (Eds.), *Balkans: Foreign affairs, politics and socio-cultures* (pp. 619-646). Tirana: Epoka University Publications.
- Al-Jazeera. (2019). Pompeo cautions Balkan leaders about Chinese economic influence. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/ajimpact/pompeo-cautions-balkan-leaders-chinese-economic-influence-191004201428920.html>.
- AP News. (2018). Trump urges Serbia to make 'historic' deal with Kosovo. Retrieved from <https://apnews.com/2b82473e517f4821971f1cb2641fdc3f>.

- Bechev, D. (2020). Russia: playing a weak hand well. In Florian Bieber and Nikolaos Tzifakis (Eds.), *The Western Balkans in the World: Linkages and relations with non-Western countries* (pp. 187-204). Basingstoke: Routledge.
- Bieber, F. and Tzifakis, N. (2019). The Western Balkans as a chessboard? Myths, realities and policy options. Retrieved from http://biepag.eu/wp-content/uploads/2019/08/The_Western_Balkans_as_a_Geopolitical_Chessboard.pdf.
- Bugajski, J. (2010). Regional overview. *Western Balkans Policy Review*, 1-10.
- European Commission. (2018). A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans. COM(2018) 65 final, Strasbourg. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf.
- European Stability Initiative. (2019). The hypnotist - Alexander Vucic, John Bolton and the return of the past. Berlin. Retrieved from https://www.esiweb.org/?lang=en&id=156&document_ID=194.
- Garcia, V. (2020, June 19). Grenell trashes Bolton, claims ex-security adviser 'saved salacious stories in order to sell books'. *Fox News*. Retrieved from <https://www.foxnews.com/media/grenell-bolton-saved-salacious-stories-sell-books>.
- Holbrooke, R. (1998). *To end a war*. New York: Random House.
- House of Lords. (2018). The UK and the future of the Western Balkans. London. Retrieved from <https://publications.parliament.uk/pa/ld201719/ldselect/ldintrel/53/53.pdf>.
- Kim, J. (2005). Macedonia (FYROM): Post-conflict situation and US policy. CRS Report for Congress. Retrieved from <https://fas.org/sgp/crs/row/RL32172.pdf>.
- Kim, J. and Whoerel, S. (2008). Kosovo and US policy - Background to independence. CRS Report for Congress. Retrieved from <https://fas.org/sgp/crs/row/RL31053.pdf>.
- Klare, M. T. (1999). The Clinton Doctrine. *The Nation*, April 19. Retrieved from <https://www.thenation.com/article/archive/clinton-doctrine/>.
- Kovacevic, F. (2015). Victoria Nuland and the Balkans. 30 April. Retrieved from <https://blogactiv.eu/blog/2015/04/30/victoria-nuland-and-the-balkans-2/>.
- Krasniqi, S. (2019). The European Union-sponsored dialogue between Kosovo and Serbia: Brussels Agreement and the implementation process. In Bülent Sarper Ağır (Ed.), *Kosovo: past, present and future* (pp. 85-103), New York: Nova Science Publishers.
- Larrabee, S. F. (2001). *The Balkans*. Santa Monica: RAND.

- Limo, M. R. (2006). On U.S. foreign policy in the Balkans in the 1990s: Spotlight on Croatia. *Transition Studies Review*, 13(3), 524-540.
- Poulain, L. and Teleki, I. (2020). U.S. policy toward the Western Balkans. *Western Balkans Policy Review*, 26-33.
- Reuters. (2017). Serbia begins construction of Chinese-funded railway to Budapest. Retrieved from <https://www.reuters.com/article/serbia-china-railway/serbia-starts-construction-of-chinese-funded-railway-to-budapest-idUSL8N1NY4RR>.
- Samokhvalov, V. (2019). Russia in the Balkans: Great power politics and local response. *Insight Turkey*, 21(2), 189-210.
- Samorukov, M. (2019). Double or quits: A Russian approach to North Macedonia and NATO. Carnegie Moscow Center. Retrieved from <https://carnegie.ru/2019/05/14/double-or-quits-russian-approach-to-north-macedonia-and-nato-pub-79123>.
- The Guardian. (2018). ‘Very aggressive’: Trump suggests Montenegro could cause world war three. Retrieved from <https://www.theguardian.com/us-news/2018/jul/19/very-aggressive-trump-suggests-montenegro-could-cause-world-war-three>.
- The Guardian. (2019). Alleged Russian spies sent to jail over Montenegro ‘coup plot’. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2019/may/09/montenegro-convicts-pro-russia-politicians-of-coup-plot>.
- The White House. (1996). A national security strategy of engagement and enlargement. Washington, DC., U.S. Government Printing Office.
- U.S. Embassy in Ukraine. (2018). National Security Advisor, Ambassador John Bolton’s press conference at Ukrainian Crisis Media Center. Retrieved from <https://ua.usembassy.gov/tag/john-bolton/>.
- Whoerl, S. (2009). Future of the Balkans and U.S. policy concern. CRS Report for Congress. Retrieved from <https://fas.org/sgp/crs/row/RL32136.pdf>.
- Whoerl, S. (2019). Kosovo - current issues and US policy. CRS Report for Congress. Retrieved from <https://fas.org/sgp/crs/row/RS21721.pdf>.

OECD ÜLKELERİNDE İŞ-YAŞAM ÇATIŞMASININ YAŞAM KALİTESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Oğuz BAŞOL

Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü
oguzbasol@klu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-7523-4544

Esra ÇITAK

Yük. Lis. Öğr., Kırklareli Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD,
esracitak_95@hotmail.com | ORCID: 0000-0001-9463-7720

Özet

Çalışma ve özel yaşamın birbirlerinin alanlarını ihlal etmesi olarak tanımlanan iş-yaşam çatışması, bireylere ve örgütlere zarar vermektedir. İş-yaşam çatışması bireylerde; sigara-alkol tüketimi, madde bağımlılığı, kalp hastalığı, baş ve sırt ağrıları, mide rahatsızlıkları, yeme-içme bozukluğu ve şiddet eğilimi olarak kendini göstermektedir. Sonuç olarak iş-yaşam çatışması, bireylerin psikolojik bütünlüğüne ciddi zararlar vermekte ve yaşam kalitesini düşürmektedir. Bu bağlamda mevcut araştırma SmartPLS 2 yapısal eşitlik modellemesi programı ile 2017 yılı için OECD ülkelerinde iş-yaşam çatışmasının, yaşam kalitesi üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamıştır. Sonuçlar, 2017 yılında OECD ülkelerinde, iş-yaşam çatışmasının yaşam kalitesini negatif etkilediğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: İş-Yaşam Dengesi, İş-Yaşam Çatışması, Yaşam Kalitesi, OECD

Etik Beyanı: Bu çalışma "Araştırma ve Yayın Etiği" değerlerine uygun olarak hazırlanmıştır.

THE EFFECT OF WORK-LIFE CONFLICT ON LIFE QUALITY IN OECD COUNTRIES

Abstract

Work-life conflict, defined as the violation of work and private life in each other's fields, harms individuals and organizations. Work-life conflict in individuals; it manifests itself as cigarette-alcohol consumption, substance abuse, heart disease, headache and back pain, stomach disorders, eating and drinking disorder, and a tendency to violence. As a result, work-life conflict harms individuals' psychological integrity and reduces their quality of life. In this context, the current research aimed to determine the effect of work-life conflict on the quality of life in OECD countries for 2017 with the SmartPLS 2 structural equation modeling program. The results showed that work-life conflict negatively affected the quality of life in OECD countries in 2017.

Keywords: Work-Life Balance, Work-Life Conflict, Quality of Life, OECD

Ethics Statement: This study has been prepared in accordance with the values of "Research and Publication Ethics".

Giriş

Çalışmak, birey için yalnızca gelir elde etmek anlamına gelmemektedir. Bireyler çalışma hayatında bulunarak kendini gerçekleştirmekte, sosyal statü elde etmekte ve anlamlı bir yaşama ulaşmaya çalışmaktadır. Elbette ki bu beklentiler bireyler için olumlu bir çalışma hayatı tasvir etmektedir. Ancak gerçekte Endüstri Devrimi'nden bu yana bireyler daha uzun süreler, daha zor koşullarda ve daha düşük ücretle çalıştırılmaktadır. Bu zor koşullar çalışanlara; yabancılaşma, tükenmişlik ve iş-yaşam çatışması gibi negatif tutumlar yaşatmaktadır ve bu durum bir yandan bireye, bir yandan örgüte ve diğer yandan da topluma zarar vermektedir.

Birey, çalışmayaşamında var olduktan sonra kalan zamanda kendi istediği aktivitelerde bulunduğu, ailesine ve sosyal hayatına zaman ayırdığında yenilenerek çalışma yaşamında mutlu ve verimli olarak varlık göstermektedir. Bu durum, bireylerin işiyle ilgili istekleri ile iş dışındaki isteklerinin dengede olması şeklinde ifade edilen iş-yaşam dengesidir. Ancak çoğu zaman iş-yaşam dengesi, küreselleşme, yoğun iş temposu, örgütlerdeki rol/görev belirsizlikleri, aile beklentileri ve çalışanların kişilik yapıları dolayısıyla gerçekleşmemekte hatta bunun tam tersi ortaya çıkmaktadır. Bu duruma ise iş-yaşam çatışması denilmektedir. Çalışanların iş ve sosyal hayatlarının çatışması olarak tanımlanan iş-yaşam çatışması sonucunda bireylerin stres, depresyon ve tükenmişlik seviyelerinde bir artış, yaşam tatmini seviyesinde ise bir azalma olduğu bilinmektedir. Buradan hareketle iş-yaşam çatışmasının bireyi negatif etkilediğini söylemek yerinde olacaktır.

Nitekim mevcut araştırma, 2017 yılı için OECD ülkelerinde iş-yaşam çatışmasının yaşam kalitesi üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda ilk bölümde iş-yaşam dengesi/çatışması kavramına yer verilmiştir. İkinci bölümde yaşam kalitesi tartışılmış, üçüncü bölümde iş-yaşam çatışması ve yaşam kalitesi ilişkisine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde araştırmanın verisi ve yöntemi tanıtılmış, son bölümde ise araştırma sonucunda elde edilmiş bulgulara yer verilmiştir.

1. İş-Yaşam Dengesi ve İş-Yaşam Çatışması Kavramları

Literatürde, iş-yaşam dengesinin birçok tanımı yer almaktadır. Örneğin, Clark (2000, s. 751), iş-yaşam dengesini "işte ve evde minimum rol çatışmasıyla tatmin ve iyi işleyiş" olarak tanımlarken; Guest (2002, s. 264) "bireylerin iş ve sosyal hayatını en az rol çatışmasıyla doyuma ulaştırması" şeklinde betimlemektedir. Lockwood (2003, s. 2) iş-yaşam dengesini "bireylerin işiyle ilgili istekleri ve iş dışında yer alan kişisel yaşamıyla ilgili beklentilerinin dengede olması durumudur" şeklinde ifade ederken; Pichler (2008, s. 451) "bireyin hem iş yaşamından hem de bireysel ve aile ihtiyaçlarından kaynaklanan taleplerin uyumlu hale gelmesi" şeklinde kavramsallaştırmaktadır. Fapohunda (2014, s. 72) ise iş-yaşam dengesini "bireylerin iş ve kişisel yaşamın sorumluluklarını doğru bir öncelik sırasına koyabilme yeteneği olarak" tarif etmektedir. Tüm bunlardan hareketle iş-yaşam dengesinin bireyin iş ve iş dışı yaşamının dengede olması durumu olarak ifade edilebilmesi mümkündür.

İş-yaşam dengesinin sağlanması bireyin iş ve iş dışı rollerine eşit zaman ayırması, eşit psikolojik katılım göstermesi ve eşit tatmin elde etmesiyle sağlanabilecek yapıdadır (Greenhaus vd., 2003, s. 513). Dolayısıyla birey, çalışma yaşamını ve çalışma dışı yaşamını farklı boyutlarla incelemekte, değerlendirmekte ve sonuç olarak iş-yaşam dengesinin varlığına ya da yokluğuna karar vermektedir. İş-yaşam dengesi kavramı iki yönlüdür. Dengenin yaşandığı durum “iş-yaşam dengesi” olarak dengenin olmadığı durum ise “iş-yaşam çatışması” olarak adlandırılmaktadır.

Bu bağlamda iş-yaşam çatışması, en genel haliyle “çalışma ve özel yaşamın birbirlerinin alanlarını ihlal etmesi” olarak tanımlanmaktadır (Glavin ve Schieman, 2012, s. 72; Akın, Ulukök ve Arar, 2017, s. 114). Benzer şekilde Kahn vd. (1964, s. 6) iş-yaşam çatışmasını, “iş ve aile yaşamından kaynaklanan baskıların karşılıklı olarak birbiriyale bağdaşmadığı bir tür roller arası çatışma olarak tanımlarken; Lobel (1991, s. 509) ise iş-yaşam çatışmasını, “her iki role de yeterli katılımın sağlanamadığı durumlarda ortaya çıkan” bir çatışma türü olduğunu ileri sürmektedir. Buddhapriya (2009, s. 32) iş-yaşam çatışmasını, “genellikle hem kişisel hem de aile sorumluluklarının, iş hayatından kaynaklanan talepleri yönetmek için yeterli zaman ve desteğin bulunmamasından dolayı ortaya çıkan” bir yapı olduğunu dile getirirken, Kossek (2016, s. 261), iş-yaşam çatışmasının, günlük yaşamdaki koşuşturmacanın artmasından ve kişisel iletişim cihazlarının kullanımının yaygınlaşmasından dolayı ortaya çıktığını ve iş-özel yaşam arasındaki sınırı bulanıklaştığını ileri sürmektedir.

İş-yaşam çatışması; çalışma saatlerinde düzensizlik, uzun çalışma saatleri, iş yükünün fazla ya da az olması, vardiyalı çalışma sistemi, rol çatışmaları, yetersiz ücret, çalışma ortamından kaynaklı sorunlar, destekleyici olmayan aile üyeleri, çocuk ve yaşlı bakımı sorumlulukları gibi birçok faktörden etkilenerek ortaya çıkmakta, bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlıklarını tehdit etmektedir (Meenakshi, Subrahmanyam ve Ravichandran, 2013, s. 31; Kılıç ve Sakallı, 2013, s. 210; Nayak ve Pandey, 2015, s. 188). Diğer yandan iş-yaşam çatışması bireysel özelliklerden de etkilenabilmektedir. Buna göre bireylerin kişilik özelliklerine göre iş-yaşam çatışmasının yoğun ya da hafif algılanabileceği unutulmamalıdır.

İş-yaşam çatışması; örgütleri ve bireyleri negatif etkilemekte, en genel haliyle örgütlerin verimlilik kaybı yaşamasına, bireylerin ise stres ve tükenmişlik hissetmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda iş-yaşam çatışmasının sonuçlarını örgütsel ve bireysel olarak iki boyutta incelemek gerekmektedir. İş-yaşam çatışması, örgütleri negatif etkilemektedir. Bu bağlamda iş-yaşam çatışması; işe devamsızlık, işgücü devir hızı, iş yavaşlatma ve iş başarısı gibi olumsuz sonuçlar dolayısıyla örgütleri doğrudan etkilemektedir (Ulukapı, 2013, s. 34; Robbins ve Judge, 2013, s. 27-28). Ayrıca çalışanların iş tatminsizliği ve düşük örgütsel bağlılık düzeyi de dolaylı olarak örgütleri etkilemektedir (Özaydın ve Özdemir, 2014, s. 253; Bayram, 2005, s. 126; Ulukapı, 2013, s. 48). Buradan hareketle iş-yaşam çatışmasının örgütleri doğrudan ve dolaylı olarak negatif etkilediğini söylemek yerinde olacaktır.

İş-yaşam çatışmasının bireysel sonuçları da tıpkı örgütsel yansımalarda olduğu gibi negatiftir. İş-yaşam çatışması bireylerde; sigara-alkol tüketimi, madde bağımlılığı, kalp hastalığı, baş ve sırt ağrıları, mide rahatsızlıkları, yeme-içme bozukluğu ve şiddet eğilimi olarak kendini göstermektedir. Diğer yandan bireylerin iş-yaşam çatışması sonucunda, stres, depresyon ve tükenmişlik seviyelerinde bir artış, yaşam tatmini seviyesinde ise bir azalma olduğu bilinmektedir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2001, s. 244; Kapız, 2002, s. 140; Duxbury ve Higgins, 2003; Küçükusta, 2007, s. 245). Buradan hareketle iş-yaşam çatışmasının bireyin psikolojik bütünlüğüne ciddi zararlar verdiğini söylemek yerinde olacaktır.

2. Yaşam Kalitesi

Birçok araştırmacı tarafından uzun yıllar ilgi gören yaşam kalitesi kavramı ilk defa Neugarten vd. tarafından 1961 yılında “yaşam tatmini” şeklinde ortaya atılmıştır ve birçok araştırmacı için yol gösterici olmuştur. Neugarten vd., yaşam tatminini, “uyum, moral ve psikolojik iyi olma, vb. bileşenler yerine bu beş bileşenin tümünü temsil eden bir terim” olarak açıklamıştır (Neugarten vd., 1961, s. 137). Günümüzde ise yaşam tatmini kavramı geliştirilmiş ve yaşam kalitesi kavramı haline dönüşmüştür. Bu dönüşüm sürecinde bazı yazarlar (örneğin, Veenhoven, 1996, s. 1) yaşam kalitesi kavramını tanımlamak için yaşam memnuniyetini, bazıları ise (Koivumaa-Honkanen vd., 2001, s. 437) yaşam tatminini kullanmıştır. Ancak araştırmalar yaşam kalitesi kavramının, yaşam tatminini de içeren daha geniş bir yapı olduğunu ileri sürmektedir.

Bu bağlamda yaşam kalitesi Shin ve Johnson (1978, s. 478) tarafından; “kişinin seçtiği kriterlere göre yaşam kalitesinin evrensel bir değerlendirmesi” şeklinde tanımlanırken; Pavot ve Diener (1993, s. 102) yaşam kalitesini, “bireylerin hayatta başarmak istedikleri kriterler ile elde ettikleri çıktılarını kıyaslamalarıyla ulaştıkları öznel ve bilişsel yargılar” olarak betimlemektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) (1996, s. 5) yaşam kalitesini “bireylerin yaşadıkları kültür ve değer sistemleri bağlamında hedefleri, beklentileri, standartları ve endişeleri ile ilgili olarak yaşamdaki konumlarını algılamaları” olarak tanımlarken; Birleşmiş Milletler (United Nations) ise (1997, s. 61) yaşam kalitesini, “niceliksel gelir ve üretim ölçütlerinden ziyade sosyal göstergelerle ölçülen insan refahı” olarak tanımlamaktadır. Diener vd. (2002, s. 63) ise diğer yazarlardan farklı olarak yaşam kalitesinin duygusal boyutuna odaklanmakta ve yaşam kalitesini “bireyin yaşamı üzerine bilişsel ve duygusal değerlendirmeleri” olarak ifade etmektedir. Ruževićus ve Valiukaite (2017, s. 80) ise yaşam kalitesini, bireysel, toplumsal ve ekonomik açıdan incelemekte ve “fiziksel, psikolojik, manevi, sosyal ve ekonomik alanları içeren ve insan sağlığından ile bağlantılı karmaşık ve çok yönlü” bir kavram olarak tanımlamaktadır. Son olarak, Boylu ve Paçacıoğlu (2016, s. 144) yaşam kalitesini, “yaşamın tüm alanlarını kapsayan dolayısıyla yaşamın her alanından etkilenen ve günümüzde toplumların ulaşmak istediği en önemli hedef” olarak tanımlamaktadır. Buradan hareketle en genel anlamıyla yaşam kalitesinin; sağlık, yaşam tatmini, mutluluk, sosyal refah, insani gelişmişlik, yaşam düzeyi ve

yaşam şekliinden memnuniyet gibi kavramlar ile ifade edilmekte olduğunu söylemek mümkündür (Koca ve Çolpan Erkan, 2019, s. 168).

Buna göre yaşam kalitesi kavramı, hayatın geneline ilişkin bir değerlendirmeyi göstermektedir. Bu sebeple yapılan bazı çalışmalar, kavram üzerinde etkili olan faktörlerin sayısının yüzlerle hatta binlerle ifade edildiğini dile getirmektedir (Flanagan, 1978, s. 142; Özdevecioğlu ve Çakmak Doruk, 2009, s. 77; Burckhardt vd., 2013, s. 4). Bu faktörlerden bazıları; finansal olarak yeterli olmak, sağlıklı olmak, ebeveynler ve arkadaşlar ile iyi ilişkiler içinde olmak, iş sahibi olmak ve sosyal bir birey olmak şeklinde sıralanmıştır (Öztürk Başol, 2017, s. 25). Görüldüğü üzere, yaşam kalitesini belirleyen etmenlerden biri de iş yaşamıdır.

3. İş-Yaşam Çatışması ve Yaşam Kalitesi İlişkisi

Çalışma hayatının gerektirdiği sorumluluklar ile özel hayatın beklentilerinin etkili bir şekilde dengelenememesi beraberinde iş-yaşam çatışmasını getirmektedir. İş-yaşam çatışması, çalışma hayatının özel hayata müdahale etmesiyle ortaya çıkabildiği gibi özel hayatın çalışma hayatına müdahale etmesiyle de kendini gösterebilmektedir (Hill, 2005, s. 797; Breaugh ve Frye, 2007). Carlson, Kacmar ve Williams'a (2000, s. 250) göre, iş-yaşam çatışmasının; zamana, gerginliğe ve davranışa dayalı çatışma olmak üzere üç ana nedeni vardır. Özel hayata ya da çalışma hayatına yeterli zaman ayıramama, zamana dayalı çatışmayı gösterirken; yüksek iş talepleri, gerginliğe dayalı çatışmayı ifade etmektedir; çalışanın üstleri ile iletişim sorunları yaşamaması ise davranışa dayalı çatışmayı tanımlamaktadır.

İş-yaşam çatışması, bireylerin stres ve tükenmişlik seviyelerini arttırmakla birlikte bireylerin sağlık ve yaşam tatmini düzeylerini azaltmakta (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2001, s. 244; Kapız, 2002, s. 140; Duxbury ve Higgins, 2003; Küçükusta, 2007, s. 245) ve bireylere doğrudan zarar vermektedir. İş-yaşam çatışmasının en önemli yansımalarından biri de yaşam kalitesi üzerinedir. Nitekim, literatürde iş-yaşam çatışmasının yaşam kalitesi üzerindeki etkisi birçok çalışmada araştırılmıştır. Örneğin, Parasuraman vd.'nin (1992, ss. 350-352) ABD'de yürüttüğü araştırma, iş-aile çatışmasının yaşam kalitesi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde Higgins vd. (1992, s. 51) tarafından Kuzey Amerika'da gerçekleştirilen bir başka çalışma da benzer sonucu göstermiştir. Birleşik Krallık Mental Sağlık Vakfı'nın (2003, ss. 20-21) Birleşik Krallıkta yapmış olduğu araştırma da, iş-yaşam çatışmasının, ruhsal sağlığı olumsuz yönde etkilediğini ve buna bağlı olarak bireylerin yaşam kalitesini azalttığını göstermiştir. Md-Sidin vd. (2010, ss. 74-75), Malezya'da yaptığı çalışma, iş-aile çatışmasının yaşam kalitesi ile negatif ilişkili olduğunu göstermiştir. Devenci ve Avcıkurt'un (2016, ss. 327-328) Türkiye'de gerçekleştirdiği çalışma da benzer bir bulguya ulaşmıştır. Makabe vd.'nin (2014, s. 158) Japonya'da; Susi ve Jawaharrani'nin (2015, s. 234) Hindistan'da yürüttüğü araştırmalar, iş-yaşam çatışmasının, yaşam kalitesi üzerinde negatif etkisi olduğunu göstermiştir. Literatürdeki farklı yıllardan ve farklı ülkelerden elde edilen bulgular, iş-yaşam çatışmasının yıllar ve ülkelerden bağımsız olarak yaşam kalitesini negatif

etkilediğini göstermiştir. Buna göre, literatürdeki bilgilerden hareketle aşağıdaki hipotez ileri sürülmüştür.

H₁: İş-yaşam çatışması, yaşam kalitesini negatif etkilemektedir.

4. Veri ve Yöntem

Mevcut araştırma, 2017 yılı için OECD ülkelerinde iş-yaşam dengesinin yaşam kalitesi üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla tasarlanmıştır. Araştırmada kullanılan veriler OECD veri tabanından alınmıştır ve 36 ülkeyi kapsamaktadır. Yazındaki önceki araştırmalar incelendiğinde, araştırmaların çoğunluğunun anket temelli olduğu görülmüştür. Bu araştırma, makro verileri kullanarak iş-yaşam dengesinin yaşam kalitesi üzerindeki etkisini analiz etmesi bakımından diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Araştırma kapsamındaki verilerin analiz edilmesi için SMARTPLS 2 paket programı kullanılmıştır. Bahsi geçen program, küçük örneklem ile çalışmaya imkân verdiği, verilerin normal dağılımıyla ilgili bir kısıt koymadığı ve makro verilerin analizine uygun olduğu için tercih edilmiştir (Chin, 1998, s. 7; Başol, 2018, s. 77; Tüter Şahinoğlu ve Giray Yakut, 2019, s. 9; Başol ve Yalçın, 2020, s. 4). Ayrıca PLS tabanlı analizlerde örneklem hacminin 30 ile 100 arasında olması tavsiye edilmektedir (Chin ve Newsted, 1999, s. 314). Nitekim mevcut araştırmada 36 ülkeyi kapsayan analizin gerçekleştirilmiş olması da veri setinin SMARTPLS programıyla analiz edilmesi için uygun olduğunu göstermektedir.

Araştırmada kullanılan veriler OECD veri tabanından elde edilmiştir. Araştırmada iki temel değişken bulunmaktadır. Bunlardan ilki, “iş-yaşam çatışması” değişkenidir. Bu değişkeni oluşturmak için OECD Daha İyi Yaşam Endeksi’ndeki İş-Yaşam dengesi verilerinden olan “haftada 50 saat ve üzerinde çalışanların oranı” ve “bireylerin işe bağlı aktivitelere ayırdığı zaman” göstergelerine ilaveten OECD emek piyasası indikatörlerinden olan “yıllık kişi başı çalışılan saat ortalaması” göstergesi kullanılmıştır. İkinci değişken ise “yaşam kalitesi”dir. Yaşam kalitesinin ölçümü için literatürde farklı değişkenlerin kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, bazı yazarlar yaşam kalitesini; yaşam tatmini, eğitim durumu, sağlık göstergeleri ile ölçerken (Cambell, Converse ve Rodgers, 1976, s. 267) bazıları; gelir, yaşam tatmini, meslek ve sağlık gibi göstergelerle (Tüzün ve Eker, 2003; Walker ve van der Maesen, 2004; Torlak ve Yavuzçehre, 2008; Özmete, 2010; Aydiner Boylu ve Paçacıoğlu, 2016) bazıları ise; ekonomik durum, ekolojik ve fiziki çevre, sağlık, sosyal adalet ve kamu hizmetlerinin kalitesi gibi göstergelerle ölçmektedir (Sarı ve Kindap, 2018). Bu bağlamda “yaşam kalitesi” değişkeninin ölçümü için OECD Daha İyi Yaşam Endeksi’nde ölçümü yapılan “yaşam tatmini” ve sağlık göstergelerinden olan “doğumda beklenen yaşam süresi” ve “bireysel beyana dayalı sağlıklı hissetme durumu” kullanılmıştır. Araştırmaya konu olan değişkenler ve alt boyutlar Tablo 1’de incelenebilir.

Tablo 1: Araştırmada Kullanılan Değişkenlere ve Alt Boyutlarına İlişkin Bilgiler

Değişken	Alt Boyutlar (Maddeler)	Kısaltma
İş-Yaşam Çatışması (İYÇ)	Haftada 50 saat ve üzerinde çalışanların oranı (Yüzde)	USÇ
	Bireylerin işe bağlı aktivitelere ayırdığı zaman (Saat)*	İBZ
	Yıllık kişi başı çalışılan saat ortalaması (Saat)	YÇZ
Yaşam Kalitesi (YK)	Doğumda beklenen yaşam süresi (Yıl)	BYS
	Yaşam tatmini ortalaması (Ortalama)	YTO
	Bireysel beyana dayalı sağlıklı hissetme durumu (Yüzde)	SHD

*Bu değer 24 saatten, bireylerin kendilerine ve boş zaman aktivitelerine ayırdığı zamanın çıkarılmasıyla oluşturulmuştur.

Tablo 1'de araştırmada kullanılan değişkenler ve alt boyutlarına ilişkin bilgiler gösterilmektedir. Buna göre, iş-yaşam çatışması değişkeni, haftada 50 saat ve üzerinde çalışanların oranı, bireylerin işe bağlı aktivitelere ayırdığı zaman ve yıllık kişi başı çalışılan saat ortalaması değişkenlerinden oluşmaktadır. Değişkeni oluşturan alt boyutlar düşünüldüğünde, değişkenin negatif bir yapıda olduğu görülebilir. Çünkü bireyin haftada 50 saat ve üzerinde çalışması, işe bağlı aktivitelere ayrılan zamanın artması ve yıllık çalışılan saat ortalamasının artması, bireyin iş-yaşam çatışması yaşadığını göstermektedir.

Analizde kullanılan diğer değişken olan yaşam kalitesi ise doğumda beklenen yaşam süresi, yaşam tatmini ortalaması ve bireysel beyana dayalı sağlıklı hissetme durumu değişkenlerinden oluşmaktadır. Buna göre, bireyin yaşam beklentisinin uzaması, yaşam tatmini ortalamasının artması ve kendini sağlıklı hissetme oranının artması bireyin yaşam kalitesinin arttırdığını göstermektedir.

5. Bulgular

İleri sürülen modelin güvenilirlik ve geçerliği için; madde güvenilirlik, yapı güvenilirlik, içsel tutarlık, yakınsak geçerlik, ayırık geçerlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Buna göre modelin güvenilirliği için; harici yüklerin 0,60'ın üzerinde (Hair vd., 2017, s. 136; Hair, Ringle ve Sarstedt, 2011, s. 145), yapı güvenilirlik değerlerinin 0,70'in üzerinde (Bagozzi ve Yi, 1988, s. 80) ve içsel tutarlık değerlerinin 0,60'ın üzerinde olması (Mohamed, Sulaiman, Sern ve Salleh, 2015, s.165) gerekmektedir. Modelin geçerliği için ise; çıkarılan ortak varyans değerlerinin (AVE) değerinin 0,50'nin üzerinde olması (Bagozzi ve Yi, 1988, s. 80) ve AVE değerinin karekökü olarak hesaplanan değerlerin ilgili sütündeki korelasyon değerlerinden büyük olması (Nascimento ve Silva Macedo, 2016, s. 295) beklenmektedir. Son olarak güvenilir ve geçerli modellerde çoklu doğrusal bağlantı sorunu olup olmadığının da tespit edilmesi gerekmektedir.

Tablo 2: Güvenirlik Değerleri

		Madde Güvenirlik	Yapı Güvenirlik	İçsel Tutarlık
Değişken	Maddeler	Harici Yükler		
İş-Yaşam Çatışması (İYÇ)	USÇ	0,678	0,857	0,670
	İBZ	0,826		
	YÇZ	0,931		
Yaşam Kalitesi (YK)	BYS	0,789	0,852	0,659
	YTO	0,858		
	SHD	0,785		

Tablo 2’de modele ilişkin güvenirlik değerleri gösterilmektedir. Buna göre, maddelerin harici yükleri 0,678 ile 0,931 arasında değişmektedir. Yapı güvenirlikleri sırasıyla; 0,857 ve 0,852 olarak, içsel tutarlıkları ise; 0,670 ve 0,659 olarak hesaplanmıştır. Gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre ileri sürülen model güvenilirdir. Bu durum aynı zamanda “iş-yaşam çatışması” ve “yaşam kalitesi” değişkenlerinin anlamlı ve istatistiki açıdan güvenilir değişkenler olduğunu göstermiştir.

Tablo 3: Geçerlik Değerleri

	Yakınsak Geçerlik	Ayrık Geçerlik	
Değişkenler	AVE	İYÇ	YK
1.İş-Yaşam Çatışması (İYÇ)	0,670	0,818*	-0,507
2.Yaşam Kalitesi (YK)	0,659	-0,507	0,811*

* AVE değerinin karekökünü göstermektedir.

Tablo 3’te ileri sürülen modelin geçerlik değerleri gösterilmektedir. Buna göre, modeldeki değişkenlerin çıkarılan ortak varyans değerleri (AVE) sırasıyla 0,670 ve 0,659 olarak hesaplanmıştır ve AVE değerlerinin kareköklerinin ilgili sütundaki en büyük değerler olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle ileri sürülen modelin geçerli olduğu görülmüştür. Son olarak, çoklu doğrusal bağlantı sorunu olup olmadığını incelemek için varyans arttırıcı faktör (VIF) değerleri incelenmiş ve bağımsız değişkene ait VIF değerlerinin 5’in altında olduğu görülmüştür (Doğan, 2019, s. 101).

SmartPLS programında, modelin güvenilir, geçerli olduğu ve çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığı tespit edildikten sonra ileri sürülen hipotezin test edilmesi için modeldeki yolların anlamlılığı ve katsayı değerleri incelenmektedir. Ayrıca SmartPLS programında tahminlerde bootstrapping sayısının 5.000 olarak gerçekleştirilmesi tavsiye edilmiş olduğundan (Hair, Ringle ve Sarstedt, 2011, ss. 145,148; Henseler, Ringle ve Sinkovics, 2009, s. 305) buna uygun bir tahmin gerçekleştirilmiştir. Tahmin edilen modeldeki katsayı ve “t” değerlerine ilişkin sonuçlar Tablo 4’de incelenebilir.

Tablo 4: Modele İlişkin Katsayılar ve t Değerleri

Maddeler ← Değişken	Katsayılar	t değerleri
USÇ ← İYÇ	0,678	2,314
İBZ ← İYÇ	0,826	4,865
YÇZ ← İYDÇ	0,931	8,249
BYS ← YK	0,790	5,500
YTO ← YK	0,859	8,868
SHD ← YK	0,785	6,831
İYÇ → YK	-0,507	4,428

Gözlem: 36

Bootstrapping: 5000

R²: %25,7

Tablo 4’de tahmin edilen modele ilişkin katsayı ve t değerleri gösterilmektedir. Buna göre, iş-yaşam çatışmasını oluşturan maddelerin t değerleri 2,314 ile 8,249 arasında, yaşam kalitesini oluşturan maddelerin t değerleri de 5,500 ile 8,868 arasında değişmektedir. Dolayısıyla modeldeki tüm maddelerin anlamlı olduğunu söylemek mümkündür (t>1,96). İş-yaşam çatışmasının, yaşam kalitesi üzerindeki etkisi incelendiğinde, iş-yaşam çatışmasının, yaşam kalitesini negatif etkilediği (-0,507, t: 4,428) sonucuna ulaşılmıştır. Yaşam kalitesinde meydana gelen değişimin %25,7’si iş-yaşam çatışmasını oluşturan etmenler tarafından açıklanmaktadır. Buradan hareketle gerçekleştirilen analizler sonrasında, ileri sürülen hipotezin desteklendiği görülmüştür.

Sonuç ve Tartışma

Mevcut araştırma 2017 yılı, OECD ülkeleri için iş-yaşam çatışmasının, yaşam kalitesi üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla tasarlanmıştır. Elde edilen bulgular; 2017 yılında, OECD ülkeleri için, iş-yaşam çatışmasını oluşturan etmenlerin yaşam kalitesini negatif etkilediğini göstermiştir. Diğer bir ifade ile 2017 yılında OECD ülkelerinde;

haftalık uzun ve yorucu çalışma, iş ve işe bağlı aktivitelerle geçen zaman ve son olarak yıllık ortalama çalışma süresinin artması, bireylerin beklenen yaşam süresini, yaşam tatminlerini ve sağlık düzeylerini olumsuz yönde etkilemiştir.

Nitekim, literatürdeki araştırmalar da mevcut araştırmanın sonuçlarıyla uyumludur. Buna göre, Parasuraman vd. (1992: 350-352) ABD'de yürüttüğü araştırma, iş-aile çatışmasının yaşam doyumu üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde Higgins vd. (1992, s. 51) tarafından Kuzey Amerika'da gerçekleştirilen bir başka çalışma, iş-aile çatışmasının, bireyin iş yaşamı kalitesini ve aile yaşam kalitesini negatif etkilediğini ortaya koymuştur. Birleşik Krallık Mental Sağlık Vakfı'nın (2003, ss. 20-21) yapmış olduğu araştırma da, iş-yaşam çatışmasının, ruhsal sağlığı olumsuz yönde etkilediğini ve buna bağlı olarak bireylerin yaşam kalitesini azalttığı göstermiştir. Haemmig ve Bauer (2009, ss. 92-93) ise benzer bir araştırmayı İsviçre'de yürütmüştür. Araştırma sonucunda elde edilen bulguda, iş-yaşam çatışmasının ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyen bir risk faktörü olduğunu tespit edilmiştir. Ayrıca Braunstein-Bercovitz vd. (2012, s. 323), İsrail'deki küçük çocuğu olan annelerle; Umer vd. (2013, s. 454) Pakistan'daki çalışan kadınlarla; Makabe vd. (2014, s. 158) Japonya'daki; Susi ve Jawaharrani (2015, s. 234) Hindistan'daki; Ishola vd. (2018, s. 526) Nijerya'daki; Askari vd. (2019, s. 3) ise İran'daki sağlık çalışanlarıyla; Vilas Boas ve Paula (2017, s. 199) ise Brezilya'daki üniversite profesörleriyle benzer araştırmaları yürütmüştür. Araştırmaların tamamı iş-yaşam çatışmasının yaşam kalitesini düşürdüğünü göstermiştir.

Tüm bulgulardan hareketle, iş-yaşam çatışmasının ABD'den Kanada'ya, Nijerya'dan Brezilya'ya kadar birçok farklı gelişmişlik seviyesine sahip ülkede ve farklı meslek gruplarında (örneğin, hemşireler, üniversite profesörleri, vb.) yaşam kalitesini negatif etkilediği sonucuna ulaşmak mümkündür. O halde iş-yaşam çatışmasının yalnızca bireyler üzerinde stres ve tükenmişlik yaratan ya da örgütler üzerinde yüksek işgören devir hızı ve verimsizlik yaratan bir değişken olmanın ötesine geçerek toplumu etkilediğini söylemek gerekmektedir. Elbette ki bu durum iş-yaşam çatışmasıyla ilgili bir sonucu da ortaya koymaktadır. Buna göre iş-yaşam çatışması, örgüt-birey arasındaki anlaşma ya da anlaşmama durumuna terk edilemeyecek kadar önemlidir. Tüm vatandaşların çıkarını düşünmekle yükümlü olan devletin, iş-yaşam çatışmasını önleyecek düzenlemeler gerçekleştirmesi, mutlu toplumun yaratılmanın anahtarı olarak değerlendirilmelidir. Mevcut araştırma kapsamında iş-yaşam çatışması "haftada 50 saat ve üzerinde çalışanların oranı", "bireylerin işe bağlı aktivitelerle ayırdığı zaman" ve "yıllık kişi başı çalışılan saat ortalaması" ile ölçülmüştür. Nitekim bu göstergeler devletin kanunlar ile düzenleyebileceği alanlara tekabül etmektedir. O halde kanuni düzenlemeler ile haftalık çalışma süresinin üst limitinin azaltılması, haftalık çalışma düzeninde değişikliğe gidilmesi (Örneğin, Finlandiya haftada 4 gün, her gün 6 saatlik çalışma düzenine dönüşüm sağlamaktadır) bu çalışma bağlamında ölçümü yapılan iş-yaşam çatışmasını azaltıcı etkide bulunabilir. Ayrıca örgütlerin esnek çalışma planları uygulaması da iş-yaşam çatışmasını azaltıcı etki yaratabilir.

Mevcut araştırmada üç temel kısıt altında gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki yıl, ikincisi ise ülke grubu kısıtıdır. Buna göre araştırmada, 2017 yılına ilişkin OECD ülkelerinin verileri kullanılmıştır. Farklı yıllar ve farklı ülke grupları için (örneğin, AB, BRICS, vb.) sonuçların değişebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Araştırmanın son kısıtı ise kullanılan değişkenlerdir. Mevcut araştırmada daha önce bahsedilen alt boyutlar vasıtasıyla oluşturulmuş değişkenler üzerinden iş-yaşam çatışmasının yaşam kalitesi üzerindeki etkisini incelemiştir. Farklı değişkenlerin kullanıldığı durumlarda bulguların değişebileceği unutulmamalıdır.

İş-yaşam çatışmasının yaşam kalitesi üzerindeki etkisine ilgi duyan araştırmacılar gelecekte, bu ilişkiyi farklı yıllar için kurgulayabilirler hatta tek yıl yerine verilerin tümünü kullanarak zaman serisi analizi gerçekleştirebilirler. Son olarak analizleri daha fazla değişken ile gerçekleştirerek ilgili literatürün gelişmesine destek sağlayabilirler.

Kaynakça

- Akın, A. Ulukök, E. Arar, T. (2017). İş-yaşam dengesi: Türkiye’de yapılan çalışmalara yönelik teorik bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 113-124.
- Askari, R., Rafiei, S., Akbari, R., Ebrahimi, E. H., Dehghani, A., Shafii, M. (2019). The relationship between work-life balance and quality of life among hospital employees. *International Journal of Healthcare Management*, 1-5. DOI: [10.1080/20479700.2019.1656880](https://doi.org/10.1080/20479700.2019.1656880)
- Aydiner Boylu, A., Paçacıoğlu, B. (2016). Yaşam kalitesi ve göstergeleri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(15), 137-150.
- Bagozzi, R. P., Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16(1), 74-94.
- Başol, O. (2018). OECD ülkelerinde yaşam tatmini üzerine bir değerlendirme. *İş-Güç Endüstri İlişkileri Dergisi*, 20(3), 71-86.
- Başol, O., Yalçın, E.C. (2020). How does the digital economy and society index (DESI) affect labor market indicators in EU countries. *Human System Management*, 39, 1-10. DOI: 10.3233/HSM-200904
- Bayram, L. (2005). Yönetimde yeni bir paradigma: Örgütsel bağlılık. *Sayıştay Dergisi*, 59(3), 125-140.
- Braunstein-Bercovitz, H., Frish-Burstein, S., Benjamin, B. A. (2012). The role of personal resources in work-family conflict: Implications for young mothers’ well-being. *Journal of Vocational Behavior*, 80(2), 317-326.

- Breaugh, J. A., Frye, N. K. (2007). An examination of the antecedents and consequences of the use of family-friendly benefits. *Journal of Managerial Issues*, 19(1), 35-52.
- Buddhapriya, S. (2009). Work-family challenges and their impact on career decisions: A study of Indian women professionals. *Vikalpa*, 34(1), 31-46.
- Campbell, A., Converse, P. E., Rodgers, W. (1976). *The quality of American life: Perceptions, evaluations, and satisfactions*. New York: Russell Sage Foundation.
- Carlson, D. S., Kacmar, K. M., Williams, L. J. (2000). Construction and initial validation of a multidimensional measure of work-family conflict. *Journal of Vocational Behavior*, 56(2), 249-276.
- Chin, W. W. (1998). Issues and opinion on structural equation modeling. *MIS Quarterly*, 22(1), 7-16.
- Chin, W.W., Newsted, P. R. (1999). Structural equation modeling analysis with small samples using partial least squares. Hoyle, R. (Ed.), *Statistical strategies for small sample research* (pp. 307-341). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Clark, S. C. (2000). Work/family border theory: A new theory of work/family balance. *Human Relations*, 53(6), 747-770.
- Deveci, B., Avcıkurt, C. (2017). İş-aile çatışması ve iş stresinin yaşam kalitesine etkisi: Büyük ölçekli mutfak çalışanları üzerine bir araştırma. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 40(5), 313-331.
- Diener, E., Lucas, R. E., Oishi, S. (2002). Subjective well-being: The science of happiness and life satisfaction. Snyder, C.R., Lopez, S. J. (Ed.), *Handbook of positive psychology* (pp. 63-73). New York: Oxford University Press.
- Doğan, D. (2019). *SmartPLS ile veri analizi*. Ankara: Zet Yayınları.
- Duxbury, L., Higgins, C. (2003). *Work-life conflict in Canada in the new millennium a status reports*. Ottawa: Health Press Canada.
- Fapohunda, T. M. (2014). An exploration of the effects of work life balance on productivity. *Journal of Human Resource Management and Labour Studies*, 2(2) 71-89.
- Flanagan, J. C. (1978). A research approach to improving our quality of life. *American Psychologist*, 33, 138-147.
- Glavin, P., Schieman, S. (2012). Work-family role blurring and work-family conflict: The moderating influence of job resources and job demands. *Work and Occupations*, 3(February), 71-98.
- Greenhaus, J. H., Collins, K. M., Shaw, J. D. (2003). The relation between work-family balance and quality of life. *Journal of Vocational Behavior*, 63(3), 510-531.

- Guest, D. (2002). Perspectives On the study of work-life balance: *Social Science Information*, 41(2), 255-279.
- Haemmig, O., ve Bauer, G. (2009). Work-life imbalance and mental health among male and female employees in Switzerland. *International Journal of Public Health*, 54, 88–95.
- Hair, J. F., Ringle, C. M., Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: Indeed a silver bullet. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19(2), 139–150.
- Hair, J.F., Hult, G.T.M., Ringle, C., Sarstedt, M. (2017). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Henseler, J., Ringle, C. M., Sinkovics, R. R. (2009). The use of partial last squares path modelling in international marketing. *Advances in International Marketing*, 20, 277–319.
- Higgins, C. A., Duxbury, L. E., Irving, R. H. (1992). Work-family conflict in the dual-career family. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 51(1), 51–75.
- Hill, E. J. (2005). Work-family facilitation and conflict, working fathers and mothers, work-family stressors and support. *Journal of Family Issues*, 26(6), 793–819.
- Ishola, A. A., Kenku, A. A., Aroyewun, F. T. (2018). Work-family conflict and demographic variables as co-variants of life satisfaction among nurses from selected healthcare facilities in the Ibadan metropolis. *International Journal of Caring Sciences*, 11(1), 523-528.
- Kahn, R. L., Wolfe, D. M., Quinn, R. P., Snoek, J. D., Rosenthal, R. A. (1964). *Organizational stress: Studies in role conflict and ambiguity*. New York: Wiley.
- Kılıç, R., Sakallı, S. Ö. (2013). Örgütlerde stres kaynaklarının çalışanların iş-aile çatışması üzerine etkisi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 208-237.
- Kim, J. L., Ling, C. S. (2001). Work-family conflict of women entrepreneurs in Singapore. *Women in Management Review*, 16(5), 204-221.
- Koca, T., Çolpan Erkan, N. (2019). Yaşam kalitesinin artırılmasında bir etmen: Mekânsal güvenlik ölçütleri. *Megaron*, 14(1), 167-176.
- Kofodimos, J. R. (1993). *Balancing act*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Koivumaa-Honkanen, H., Honkanen, R., Viinamaki, H., Heikkila, K., Kaprio, J., Koskenvuo, M. (2001). Life satisfaction and suicide: A 20-year follow-up study. *American Journal of Psychiatry*, 158(3), 433-439.
- Kossek, E. (2016). Managing work life boundaries in the digital age. *Organizational Dynamics*, 45, 258–270.

- Küçükusta, D. (2007). Konaklama işletmelerinde iş-yaşam dengesi sorunları ve çözüme yönelik yaklaşımlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), 243-268.
- Lobel, S. A. (1991). Allocation of investment in work and family roles: Alternative theories and implications for research. *The Academy of Management Review*, 16(3), 507.
- Lockwood, N. R. (2003). Work life balance: Challenges and solutions. *HR Magazine*, 48(6), 1-10.
- Makabe, S., Takagai, J., Asanuma, Y., Ohtomo, K., Kimura, Y. (2015). Impact of work-life imbalance on job satisfaction and quality of life among hospital nurses in Japan. *Industrial Health*, 53(2), 152-159.
- Malik, F., McKie, L., Beattie, R., Hogg, G. (2010). A toolkit to support human resource practice. *Personnel Review*, 39(3), 287-307.
- Md-Sidin, S., Sambasivan, M., Ismail, I. (2010). Relationship between work-family conflict and quality of life: An investigation into the role of social support. *Journal of Managerial Psychology*, 25(1), 58-81.
- Meenakshi, S. P., Subrahmanyam C.V., Ravichandran, K. (2013). The importance of work-life-balance. *IOSR Journal of Business and Management*, 14(3), 31-35.
- Mental Health Foundation (2003). Whose life is it anyway? A report on the effects of poor work-life balance on mental health. https://www.mentalhealth.org.uk/sites/default/files/whose_life_is_it_anyway.pdf (Erişim: 10.03.2020).
- Mohamad, M. M., Sulaiman, N. L., Sern, L. C., Salleh, K. M. (2015). Measuring the validity and reliability of research instruments. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 204, 164-171.
- Nascimento, J. C. H. B., Macedo, M. A. S. (2016). Structural equation models using partial least squares: An example of the application of Smartpls in accounting research. *Revista de Educação e Pesquisa em Contabilidade*, 10(3), 282-305.
- Netemeyer, R.G., Boles, J.S., McMurrian, R. (1996). Development and validation of work-family conflict and family-work conflict scales. *Journal of Applied Psychology*, 81(4), 400-410.
- Neugarten, B., Havighurst, R., Tobin, S. (1961). The measurement of life satisfaction. *Journal of Gerontology*, 16, 134-143.
- OECD (2019). Better Life Index. <https://stats.oecd.org> (Erişim: 05.03.2020).
- Özaydın, M., Özdemir, Ö. (2014). Çalışanların bireysel özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkileri: Bir kamu bankası örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 251-281.

- Özdevecioğlu, M., Çakmak Doruk, N. (2009). Organizasyonlarda iş-aile ve aile iş çatışmalarının çalışanların iş ve yaşam tatminleri üzerindeki etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33, 69-99.
- Özen Kapız, S. (2002). İş-aile yaşamı dengesi ve dengeye yönelik yeni bir yaklaşım: Sınır teorisi. *Dokuz Eylül Dergisi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 139-153.
- Özmete, E. (2010). Aile yaşam kalitesi dinamikleri: Aile iletişimi, ebeveyn sorumlulukları, duygusal, duygusal Refah, Fiziksel/Materyal Refahın Algılanması. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(11), 455-465.
- Öztürk Başol, R. (2017). *AVM insan kaynaklarının iş stresinin iş doyumu, yaşam doyumu ve işten ayrılma niyeti ile ilişkileri*. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Parasuraman, S., Greenhaus, J.H., Granrose, C.S. (1992). Role stressors, social support, and well-being among two-career couples. *Journal of Organizational Behavior*, 13, 339-356.
- Paula, A. V., Vilas Boas A. A. (2017). Well-being and quality of working life of university professors in Brazil. Vilas Boas, A.A. (Ed.), *Quality of life and quality of working life* (pp. 187-210), Brazil: InTech.
- Pavot, W., Diener, E. (1993). Review of the satisfaction with life scale. *Social Indicators Research Series*, 39, 101-117.
- Pichler, F. (2008). Determinants of work-life balance: Shortcomings in the contemporary measurement of WLB in large-scale surveys. *Social Indicators Research*, 92(3), 449-469.
- Rajan, D. (2017). Negative impacts of long working hours: A comparative study among nurses. *MOJ App Bio Biomech*. 1(2), 60-67.
- Robbins, S.P., Judge, T.A. (2013). *Organisational behavior*. Boston: Pearson.
- Ruževičius, J., Valiukaite, J. (2017). Quality of life and quality of work life balance: Case study of public and private sectors of Lithuania. *Quality - Access to Success*, 8(157), 77-81.
- Sabuncuoğlu, Z., Tüz, M. (2001). *Örgütsel psikoloji*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Sarı, V. İ., Kindap, A. (2018). Türkiye’de kentsel yaşam kalitesi göstergelerinin analizi. *Sayıştay Dergisi*, 108, 39-72.
- Shin, D. C., Johnson. D. M. (1978). Avowed happiness as an overall assessment of the quality of life. *Social Indicators Research*, 5, 475-492.
- Susi, S., Jawaharrani, K. (2015). Collision of work-life balance on life satisfaction of ITES

working professionals. *International Journal of Scientific Engineering and Applied Science*, 1(9), 234-248.

Torlak, S. E., Yavuzçehre, P. S. (2008). Denizli kent yoksullarının yaşam kalitesi üzerine bir inceleme. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 17(2), 23-44.

Tüter Şahinoğlu, K., Giray Yakut, S. (2019). Yapısal eşitlik modeli ile özgürlüklerin ekonomik performansa etkisi üzerine bir inceleme. *Ekoist: Journal of Econometrics and Statistics*, 30, 1-20.

Tüzün, H., Eker, L. (2003). Sağlık değerlendirme ölçütleri ve yaşam kalitesi. *Sağlık ve Toplum Dergisi*, 13(2), 3-8.

Ulukapı, H. (2013). *Algılanan örgütsel desteğin iş-yaşam dengesine etkisi: Konya üniversiteleri örneği*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Umer, R., Zia-ur-Rehman, M. (2013). Impact of work life balance and work life conflict on the life satisfaction of working women: A case study of higher education sector of twin cities of Pakistan. *Academic Research International*, 4(5), 445-458.

United Nations (1997). *Glossary of environment statistics, Studies in Methods*. Series F, No. 67, United Nations, New York. https://unstats.un.org/unsd/publication/SeriesF/SeriesF_67E.pdf (Erişim: 22.05.2020).

Veenhoven, R. (1996). Developments in satisfaction research. *Social Indicators Research*, 37, 1-46.

Walker A., van der Maesen, L. (2004). *Social quality and quality of life: Challenges for quality of life in the contemporary world*. Dordrecht: Springer.

WHO (1996). *WHOQOL-BREF: Introduction, administration, scoring and generic version of the assessment*. Field Trial Version. Geneva: World Health Organization.

Yıldırım, D., Aycan, Z. (2008) Nurses' work demands and work-family conflict: A questionnaire survey. *International Journal of Nursing Studies*, 45, 1366-1378.

THE EFFECT OF WORK-LIFE CONFLICT ON LIFE QUALITY IN OECD COUNTRIES

Oğuz BAŞOL, Esra ÇITAK

Extended Abstract

Introduction

When individuals engage in activities that they want in their remaining time after their working life, and when they spare time for their families and social lives, they become happy and efficient in working life by renewing. This is the work-life balance, expressed as the balance between the work-related and private life demands of individuals. However, most of the time, work-life balance does not realize due to globalization, intense pace of work, role/job uncertainty in organizations, family expectations, and personalities of employees, and this case is called the work-life conflict. It is known that there happens an increase in the stress, depression, and burnout levels of individuals and a decrease in the level of life satisfaction as a result of the work-life conflict, defined as the conflict of employees' work and social life. Based on this, it would be appropriate to say that the work-life conflict affects the individual negatively.

In this context, this research aims to determine the effect of work-life conflict on the quality of life in OECD countries for the year 2017. In this regard, the concept of work-life balance/conflict given in the first part. In the second part, the quality of life and in the third part, the relationship between work-life conflict and quality of life discussed. In the fourth part, the method of the research introduced, and in the last part, the findings obtained from the research given.

Relationship between Work-Life Conflict and Quality of Life

Work-life conflict increases individuals' stress and burnout levels, as well as reduces their health and life satisfaction levels (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2001, p. 244; Kapız, 2002, p. 140; Duxbury ve Higgins, 2003; Küçükusta, 2007, p. 245), and directly harms individuals. One of the most important reflections of work-life conflict appears on the quality of life. Therefore, the effect of work-life conflict on the quality of life is researched in many studies in the literature. For example, the research conducted by Parasuraman et al. (1992, p. 350-352) in the USA shows that work-family conflict has a negative effect on the quality of life. Similarly, another research carried out by Higgins et al. (1992, p. 51) in North America demonstrates similar results. Research by the Mental Health Foundation (2003, p. 20-21) in the UK also shows that work-life conflict negatively affects mental health and therefore reduces the quality of life of individuals. A study in Malaysia by Md-Sidin et al. (2010, p. 74-75), shows that work-

family conflict is negatively related to the quality of life. Deveci and Avcıkurt's (2016, p. 327-328) study carried out in Turkey reaches a similar finding. The researches by Makabe et al. (2014, p. 158) in Japan and the ones by Susi and Jawaharrani (2015, s. 234) in India show that the work-life conflict has a negative effect on the quality of life. The findings from different years and different countries in the literature show that the work-life conflict negatively affects the quality of life regardless of years and countries. Therefore, in light of the related literature review, the following hypothesis is proposed.

H₁: Work-life conflict affects the quality of life negatively.

Method

In this context, this research aims to determine the effect of work-life conflict on the quality of life in OECD countries for the year 2017. The data were analyzed via the SmartPLS 2 program. The data used in the research were obtained from the OECD database. There are two main variables in the research. The first one is "work-life conflict", consisting of "percentage of employees working very long hours", "time devoted to work", and "average annual hours actually worked per worker" indicators. The second variable is "the quality of life", consisting of "life satisfaction" and "self-reported health", and "life expectancy" indicators.

Results

For the reliability and validity of the predicted model; outer loadings, composite reliability, internal consistency, convergent validity, and discriminant validity analyzes conducted. Accordingly, the outer loadings of the items vary between 0.667 and 0.931. Composite reliability values calculated as 0.857 and 0.852, internal consistency values measured as 0.670 and 0.695. According to the analysis results, the predicted model is reliable. This also shows that the variables "work-life conflict" and "the quality of life" are significant and statistically reliable. The average variance extracted (AVE) of the variables in the model calculated as 0.670 and 0.695. And Fornell-Larcker criteria of the model is proper. Therefore, the predicted model is valid. Finally, the variance inflation factor (VIF) values are lower than 5 (Doğan, 2019, p. 101).

According to predicted model results, the t values for the items vary between 2.314 and 8.868. Therefore, it is possible to say that all items in the model are significant ($t > 1.96$). When the effect of work-life conflict on the quality of life examined; it results that the work-life conflict negatively affects the quality of life (-0.507, $t: 4.428$). Also, 25.7% of the change in the quality of life is explained by the work-life conflict. Following the analyzes, it shows that the proposed hypothesis is confirmed.

SERA GAZI EMİSYON MUHASEBESİ VE RAPORLAMASININ GRI 305: EMİSYON STANDARDI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Begüm ÖKTEM

Ar. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
begumoktem@marmara.edu.tr | ORCID: 0000-0001-6175-0452

Özet

Küresel iklim değişikliği günümüzde en önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. Bu sorunun en önemli nedenlerinden biri sera gazıdır. Sera gazı ile ilgili yapılan çalışmalar neticesinde karbon muhasebesi kavramının ortaya çıktığı varsayılmaktadır. Bu çalışmada öncelikle karbon muhasebesi kavramı açıklanmış, ardından sera gazı emisyon muhasebesi ve raporlaması Küresel Raporlama Girişimi 305: Emisyon Standartları çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmanın son kısmında ise, Küresel Raporlama Girişimi şirketleri listesinde yer alan şirketlerden on şirket seçilerek, bu şirketlerin Küresel Raporlama Girişimi Raporları'nın karbon emisyon verilerine içerik analizi yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sera gazı emisyon muhasebesi, sera gazı emisyon raporlaması, GRI 305: Emisyon Standardı

Etik Beyanı: Bu çalışma "Araştırma ve Yayın Etiği" değerlerine uygun olarak hazırlanmıştır.

EXAMINATION OF GREENHOUSE GAS EMISSION ACCOUNTING AND REPORTING WITHIN THE FRAMEWORK OF GRI 305: EMISSION STANDARD

Abstract

Global climate change has become one of the most important problems today. One of the most important reasons for this problem is greenhouse gas. It is assumed that the concept of carbon accounting has emerged as a result of the studies on greenhouse gas. In this study, firstly, the concept of carbon accounting is defined, then greenhouse gas emission accounting and reporting has been analyzed within the framework of Global Reporting Initiative 305 Emission Standards. In the last part of the study, ten companies were selected from the companies listed in the Global Reporting Initiative companies list, and content analysis was made on the carbon emission data of the Global Reporting Initiative Reports of these companies.

Key Words: Greenhouse gas emission accounting, greenhouse gas emission reporting, GRI 305: Emission Standard.

Ethics Statement: This study has been prepared in accordance with the values of "Research and Publication Ethics".

Giriş

Karbon muhasebesi kavramı önceden çevre muhasebesi kapsamında değerlendirilen bir kavram iken, günümüzde ayrı bir muhasebe dalı olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle çalışmada öncelikle çevre muhasebesi kavramına kısaca yer verilerek, ardından karbon muhasebesi kavramı açıklanacaktır.

1. Temel Kavramlar

1.1. Çevre Muhasebesi

Çevre muhasebesi, tanımlanmış bir ekonomik sistemin çevresel unsurların neden olduğu finansal ve ekolojik etkilerle ilgili faaliyetleri, yöntem ve sistemleri, kaydetme, analiz etme ve raporlamayı sağlayan muhasebenin alt dalıdır. (Schaltegger ve Burrit, 2000)

Çevre muhasebesi ile ilgili çalışmalar; 1970'li yıllarda ortaya çıkmıştır. Çevresel konular ayrı ayrı tanımlanmaktan ziyade "sosyal muhasebe" nin parçası olarak ele alınmıştır. Ampirik çalışmalar ve çevresel konuları içermektedir. 1980'lerde çevre muhasebesi kavramı daha görünür hale gelmiştir. Sosyal ve çevre muhasebesi ile ilgili öğretim programlarının gelişimi bu dönemde ortaya çıkmıştır. 1990'lı yıllarda ise çevre muhasebesi kavramı neredeyse tamamen sosyal muhasebeden farklı olarak ele alınmıştır. (Mathews, 1997)

Çevre muhasebesi işletme perspektifinden ele alındığında; işletme faaliyetleri sonucu oluşan çevresel etkilerin maliyetlerinin hesaplanarak muhasebeleştirilmesi sonucu ortaya çıkan bir kavramdır. İşletme faaliyetlerinin hava, su, toprak başta olmak üzere işletme çevresine ve yerküreye çeşitli etkileri mevcuttur. Bu etkilerden biri de iklim değişikliğidir. İklim değişikliğinde sera gazları önemli bir etkiye sahiptir. Bu nedenle önceleri çevre muhasebesi kapsamında değerlendirilen karbon muhasebesi, günümüzde ayrı bir muhasebe dalı olarak görülmektedir.

1.2. Karbon Muhasebesi

1.2.1. Karbon Muhasebesi Tarihi

İnsan faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı emisyonları olarak tanımlanan karbon dioksit (CO₂), metan (CH₄) ve azot oksit (NO_x) gibi gazlar iklim değişikliğinin nedenlerinden biri olduğu kabul edilmektedir. Sera gazlarının doğal ve beşeri çevre üzerinde önemli etkileri mevcuttur. Gözlemlenen ve beklenen eğilimler arasında: yükselen sıcaklıklar, yağış modellerinde değişiklikler, aşırı hava olaylarının görülmesi, yükselen deniz seviyeleri, su kıtlığının kötüleşmesi ve ekosistemler, tarım ve balıkçılık alanlarındaki değişikliklerdir. (ISO 26000 Guidance on Social Responsibility, 2010)

Ayrıca ekonomist Sir Nicholas Stern tarafından 2006 yılında İngiltere'de yayınlanan rapor iklim değişikliğinin ekonomiye olan etkisi incelenmiştir. Stern Raporu'na

göre atmosferdeki sera gazı seviyesi 450 ile 550 ppm eşdeğeri arasında stabilize edilebilirse, iklim değişikliğinin kötü etkileri büyük ölçüde azaltılabilir. Hızla büyüyen ülkelerin yüksek karbonlu altyapıya yatırım yapması ve enerji ve altyapı talepleri artması nedeniyle yıllık emisyon akışı hızlanmaktadır. Bu gidişatla 2035 yılına kadar sera gazı emisyonunun 550 ppm seviyesine ulaşabilir ve bu seviyede ortalama sıcaklık artışı 2°C yi aşacaktır. (Stern Review, 2006)

Tablo 1: Karbon Salınımının İklim Değişikliğine Etkileri

	Çıkarılmış Karbon Stoklarının Payı	Atmosferdeki Karbon İçeriği (GtC)	Atmosferdeki derişimi	Ortalama sıcaklık (°C)
Sanayi öncesi zamanlar	0	600	280	13,5
Günümüz	%5 (347 GtC)	800**	380	14,5
Yüzyıl ortası* (Stern'in tahminlerine göre)	%18	1200	560	16,5 (15,5-18,0)
Tüm rezervler yakıldığında: 1.160 GtC (tahminler 868 ile 1579 GtC arasında değişiyor), 2100'e kadar kısa vadeli tahminler, %45'i atmosferde kalacak şekilde	%22	1.320	620	16,9 (15,8-18,7)
2100 (Stern'in tahminlerine göre)	%41	1.920	900	18,6 (16,9-21,1)
Tüm rezervler yakıldığında: 6500 GtC (tahminler 5.060 ile 8.980 GtC arasında değişiyor), 2100'e kadar kısa vadeli tahminler, %45'i atmosferde kalacak şekilde, varsayımsal	%100	3.730	1.750***	21,4*** (18,8-25,4)
Tüm kaynaklar yakıldığında, 2400'ten itibaren uzun vadeli tahminler, %25'i atmosferde kalacak şekilde	%100	2.430	1.340	19,6 (17,6-22,6)

*: En kötü senaryoda bu miktara 2035 gibi erken bir tarihte erişilecek

** : Dönüştürülmüş arazi kullanımından kaynaklanan karbon dahil

***: IPCC formülünün ortaya koyduğu tahmin aralığının dışında

Kaynak: Stern Review: The Economics of Climate Change, (2006). http://unionsforenergydemocracy.org/wp-content/uploads/2015/08/sternreview_report_complete.pdf.

Karbon muhasebesinin ayrı bir dal olarak kabul edilebileceğine ilişkin en önemli bulgu, 2016 yılında yayınlanan ve karbon raporlamasının ilkelerini ortaya koyan GRI 305 Emisyon Standardının uygulanmaya başlamasıdır.

1.2.2.Kavramsal Çerçeve

Karbon muhasebesi, muhasebenin bir dalı olduğu için içsel ve dışsal muhasebe bilgi kullanıcılarına karbon ile ilgili finansal bilgi sağlamak için muhasebe yöntemlerini kullanarak malzeme, teknoloji ve diğer birimlerin yardımıyla bir yönetim faaliyetidir. (Zhanga, Zhang ve Zhou, 2016)

Karbon muhasebesi; sera gazı emisyonlarının bilimsel olarak sağlam ve doğrulanabilir ölçümlerinin uygulanmasıdır. (Watson, 2009)

Karbon muhasebesi denilince anlaşılan; (Ascui ve Lovell, 2011)

Tablo 2: Karbon Muhasebesinin Tanımı Ve Amacı

Tahmin	Karbon	Atmosferdeki emisyon	Küresel			Araştırma	
Hesaplama			Ulusal		Zorunlu	Uyum	
Ölçüm	Sera gazı	Atmosferden uzaklaştırılan	Bölgesel	b	gönüllü	Raporlama	a
İzleme		Emisyon hakları	Organizasyonel	o		Açıklama	m
Raporlama		Emisyon zorunlulukları	Kurumsal	y		Kıyaslama	a
Doğrulanması		Emisyon azaltımı	Proje bazında	u		Denetim	ç
Onaylanması		Yukarıda sayılanlar ilgili yasal veya finansal araçlar	Ürün bazında	t		Bilgi edinme	l
Denetimi		Emisyon ticareti	Tedarik zinciri	t		Pazarlama	a
		İklim değişikliği üzerindeki etkisi		a		Ve diğer	r.

Kaynak: Ascui, F. ve Lovell, H. (2011), "As frames collide: making sense of carbon accounting", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, Vol. 24 Issue: 8, pp.978-999.

Bir ülkenin karbon emisyonlarını, ulusal karbon bütçesi olarak bilinen makro açıdan hesaplamak, emisyonları azaltma konusundaki devlet sorumluluğunun belirlenmesinde önemli bir temel teşkil eder. Ulusal seviyedeki "karbon muhasebesi" "bir ülkeyi doğrudan ve dolaylı olarak karbon emisyonunu fiziksel ve parasal olmayan ölçü birimi ile hesaplamak" olarak tanımlanabilir. (Zhanga, Zhang, ve Zhou, 2016)

Karbon muhasebesinin önemli özellikleri şunlardır: (Zhanga, Zhang, ve Zhou, 2016)

1- Karbon muhasebesi kavramını makro ve mikro seviyeye ayrılmaması gereklidir, iki seviyenin de entegre edilmesi gerekmektedir. Makro seviyede karbon emisyon muhasebesi, tahsis etme/paylaştırma ilkelerini, yöntemlerini ve standartlarını belirler. Mikro seviyedeki karbon emisyonları yükümlülükleri, azaltma yükümlülüklerini yerine getirerek sağlanır, azaltma emisyonlarının maliyetini ve gelirini vb., bunların tanınması, ölçülmesi ve raporlanmasında ilgili kullanıcılara karbon bilgisi sağlar.

2- Karbon muhasebesi bilgi kullanıcıları iç ve dış paydaşları içerir. Karbon finansal muhasebesi temel olarak karbon emisyon hakları; varlıklar, yükümlülükler, maliyetler ve karbon emisyonları faydalarını ve diğer muhasebe bilgilerini dış paydaşlar için sağlamaktır. Karbon yönetimi muhasebesi ise, işletme içi yönetime karbon emisyon maliyet yapısı, karbon emisyon azaltma performansı, karbon bütçesi ve karbon riski ve diğer bilgiler hakkında bilgi verecek ve işletmenin karbon performans yönetimi için karar desteği sağlayacaktır.

3- Karbon muhasebesinin zaman ve alan kısıtlaması vardır. Alan, karbon emisyonu üreten işletme olmalıdır. İşletme, modern toplumun önemli bir parçası olduğu için, aynı zamanda hazırlık ve inşaat tedarik, üretim, satış ve atık arıtımına ve diğer faaliyetlere kadar sera gazı (GHG) emisyonlarının ana kaynağıdır. Karbon muhasebesi tanımını işletme düzeyinde tanımlamak "ana kaynak" gerçeği ile aynı doğrultudadır. Aynı zamanda karbon emisyonu muhasebesi, raporlaması ve doğrulaması da bir zaman sınırlamasına sahiptir ve bu yıllık muhasebe raporları ile tutarlıdır.

Karbon muhasebesi, ürün ayak izi, emisyon envanteri, proje bazlı emisyon azaltma muhasebe yöntemleri ve sera gazı denetçilerinin akreditasyonunu içermektedir. (Ascui, 2011)

2. GRI 305 Emisyon Standardı

İşletmelerin yayınladıkları raporlarda olumlu açıklamaları vurgulamak ve olumsuzlukları görmezden gelmek isteği neticesinde yapılan açıklamalar paydaşları her zaman memnun etmemiştir. Sosyal ve çevresel açıklamaların güvenilirliğini arttırmak ve bağımsızlığı sağlamak için belirli organizasyonlar kurulmuştur.

Günümüzde en yaygın kullanılan çerçeve GRI tarafından yayınlanan standartlardır. (Villers ve Maroun, 2017)

GRI 305 Emisyon standardını açıklamadan önce aşağıda GRI (Küresel Raporlama Girişimi) hakkında bilgi verilecektir.

GRI (Küresel Raporlama Girişimi), Boston'da 1997'de kurulmuş olup, kökleri ABD'nin kar amacı gütmeyen kuruluşu olan CERES (the Coalition for Environmentally Responsible Economies - Çevre Dostu Sorumlu Ekonomiler İçin Koalisyon) ve Tellus Enstitüsüne dayanmaktadır. (www.globalreporting.org/information/about-gri/gri-history/Pages/GRI's%20history.aspx)

GRI, işletmelerin, devletlerin ve diğer kuruluşların, iklim değişikliği, insan hakları, yolsuzluk ve diğer birçok kritik sürdürülebilirlik konularında işletmenin etkisini anlamasına ve ilemesine yardımcı olan uluslararası bir bağımsız kuruluştur. (www.globalreporting.org/information/about-gri/Pages/default.aspx)

GRI raporlarının ilk versiyonu olan G1, 2000 yılında yayınlanmıştır. İki yıl sonra Johannesburg'ta düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Konseyi'nde ikinci versiyonu olan G2 yayınlanmıştır. (GRI, 2007-2008) 2006 yılına gelindiğinde G3 raporu, 2011 yılında; G3 raporunun güncellenmiş hali olan G3.1 isimli rehber yayınlanmıştır. 2013 yılında ise, G4 raporu yayınlanmıştır. (GRI, 2018) GRI G3; Sürdürülebilirlik Raporlaması İlkeleri ve GRI G3 Uygulama Seviyeleri'nden oluşmaktadır. GRI G4 raporu, GRI G3 raporunun genişletilmiş ve güncellenmiş halidir. GRI G4; GRI G4 Kılavuzları Bölüm 1 Raporlama İlkeleri ve Standart Bildirimler ve GRI G4 Kılavuzları Bölüm 2 Uygulama El Kitabı'ndan oluşmaktadır. G4 Kılavuzlarına geçişte, kuruluşların 31 Aralık 2015 tarihinden sonra yayınlanacak raporları G4 Kılavuzlarına uygun olarak hazırlanması gerektiği belirtilmektedir. Son olarak GRI Standartları 2016 yılında yayınlanmıştır. (GRI, 2018)

GRI Standartları, sürdürülebilirlik raporlaması ile ilgili küresel standartlardır. Bunlar birbiriyle ilişkili bir yapıya sahiptir ve çeşitli sosyal, çevresel ve ekonomik etkileri bildirmek için uygulamayı temsil eder. (www.globalreporting.org/standards) GRI Standartları iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım; evrensel standartlar olarak; GRI 101 Kuruluş, GRI 102 Genel Açıklamalar, GRI 103 Yönetim Yaklaşımını içeren standartlardır. İkinci kısım ise, konuya özgü standartlar olarak; GRI 200 ekonomik, GRI 300 çevresel ve GRI 400 sosyal standartlarından oluşmaktadır. (www.globalreporting.org/standards/gri-standards-download-center/)

Sera gazı emisyonları, Birleşmiş Milletler (BM) İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler Kyoto Protokolü tarafından yönetilmektedir. (GRI 305, 2016)

GRI' ya göre sürdürülebilirlik raporu; bir şirket veya kuruluş tarafından gündelik faaliyetlerinden kaynaklanan ekonomik, çevresel ve sosyal etkiler hakkında yayınlanan bir rapordur. Sürdürülebilirlik raporu ayrıca kuruluşun değerlerini ve yönetim modelini sunarak, sürdürülebilir bir küresel ekonomiye olan bağlılığı ile

stratejisi arasındaki bağlantıyı gösterir. (www.globalreporting.org/information/sustainability-reporting/Pages/default.aspx)

GRI (Küresel Raporlama Girişimi) hakkında genel bilginin ardından standartlar incelendiğinde, sürdürülebilirlik raporu hazırlayan her işletme için geçerli olan üç evrensel Standart vardır: (GRI 101, 2016; GRI 305, 2016)

GRI 101: Kuruluş - GRI Standartlarını kullanmanın başlangıç noktasıdır. Standartların nasıl kullanılacağı ve referans alınacağı hakkında temel bilgilere sahiptir. GRI 101, rapor içeriğini ve kalitesini tanımlamak için Raporlama İlkelerini belirlemektedir.

• GRI 101.1- Bu Standardın 1. Bölümü rapor içeriğini ve rapor kalitesini tanımlamak için Raporlama İlkelerini sunar. Bu Raporlama İlkeleri, bir kuruluşun sürdürülebilirlik raporuna hangi bilgileri dahil edeceğine ve bilgilerin kalitesinin nasıl sağlanacağına karar vermesine yardımcı olmak için esas teşkil eder. Raporlama İlkeleri, yüksek kalitede sürdürülebilirlik raporlaması elde etmek için esastır. Raporlama İlkeleri iki gruba ayrılır: rapor içeriğini belirleme ilkeleri ve rapor kalitesini belirleme ilkeleri. Rapor içeriğinin tanımlanması için raporlama ilkeleri, kuruluşların rapora hangi içeriği ekleyeceğine karar vermesine yardımcı olur. Bu, kurumun faaliyetlerini, etkilerini ve paydaşlarının önemli beklenti ve çıkarlarını göz önünde bulundurmaya içerir. Bu ilkeler; paydaş kapsayıcılığı, sürdürülebilirlik içeriği, önemlilik ve tamlıktır. Rapor kalitesinin tanımlanmasına ilişkin raporlama ilkeleri, uygun sunum da dahil olmak üzere bir sürdürülebilirlik raporunda bilgi kalitesini sağlama konusundaki seçimleri yönlendirir. Bilginin kalitesi, paydaşların bir kuruluşun sağlam ve makul değerlendirmelerini yapabilmesi ve uygun önlemleri alabilmesi için önemlidir. Bu ilkeler ise, denge, açık/ net olma, karşılaştırılabilirlik, güvenilirlik ve zamanında olması ilkesidir.

• GRI 101.2- Bölüm 2, sürdürülebilirlik raporlamasında GRI Standartlarını kullanmak için temel süreci açıklamaktadır. Bu bölüm, Raporlama İlkelerini uygulamak ve önemli konuları tanımlamak ve raporlamak için temel gereksinimleri içerir.

• GRI 101.3- Bölüm 3, GRI Standartlarının kullanılabilmesi için yolları ve Standartları kullanan kuruluşlar için gerekli olan belirli talepleri veya kullanım beyanlarını ortaya koymaktadır.

Bir işletme bu süreçte ekonomi, çevre ve toplum üzerindeki önemli etkilerini tespit eder ve bunları küresel olarak kabul edilmiş bir standarda uygun olarak açıklar. GRI Standartları, kuruluşların ekonomik, çevresel ve sosyal etkilerinin iletilebileceği ve anlaşılabilir olduğu kuruluşlar ve paydaşlar için ortak bir dil oluşturur. Standartlar, bu etkiler hakkındaki küresel karşılaştırılabilirliği ve bilgi kalitesini arttırmak için tasarlanmıştır. Böylece kurumların daha fazla şeffaflık ve hesap verebilirliğini sağlayabilecektir. (GRI 101, 2016)

GRI Standartlarına dayanan sürdürülebilirlik raporlaması, bir kuruluşun sürdürülebilir kalkınma hedefine yönelik olumlu ve olumsuz etkilerinin dengeli ve makul bir

temsilini sağlamalıdır. (GRI 101, 2016) Sürdürülebilirlik raporlaması yoluyla elde edilen bilgiler, iç ve dış paydaşların görüşlerini oluşturmalarını ve bir işletmenin sürdürülebilir kalkınma hedefine katkısı hakkında bilinçli kararlar almalarını sağlar.

Sürdürülebilirlik raporlaması bir kuruluşun ekonomik, çevresel ve sosyal etkilerinin raporlanmasıdır ve dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma hedefine yönelik olumlu ya da olumsuz etkilerini bildirmektedir. (GRI 101, 2016)

GRI 102: Genel Açıklamalar- Bir işletme hakkında içeriksel bilgileri rapor eder. Buna bir kuruluşun profili, stratejisi, ahlakı ve bütünlüğü, yönetişimi, paydaş katılımı uygulamaları ve raporlama süreci hakkında bilgiler dahildir. (GRI 102, 2016; GRI 101, 2016) Altı bölümden oluşmaktadır:

- Açıklama 102-1: Organizasyon profili
- Açıklama 102-2: Strateji
- Açıklama 102-3: Etik ve dürüstlük
- Açıklama 102-4: Yönetişim
- Açıklama102-5: Paydaş katılımı
- Açıklama 102-6: Raporlama uygulaması

GRI 103: Yönetim Yaklaşımı- Bir kuruluşun önemli bir konuyu nasıl yönettiği hakkındaki bilgileri bildirmek için kullanılır ve yönetim yaklaşımını raporlar. Raporunun GRI Standartlarına uygun olarak hazırlandığını iddia eden herhangi bir kuruluşun, her önemli konu için yönetim yaklaşımını raporlaması ve bu konular için konuya özel açıklamaları raporlaması gerekmektedir. Bu nedenle, bu konuya özgü Standart, kuruluşun etkilerinin tam olarak açıklanmasını sağlamak için GRI 103: Yönetim Yaklaşımı ile birlikte kullanılmak üzere tasarlanmıştır. (GRI 305, 2016)

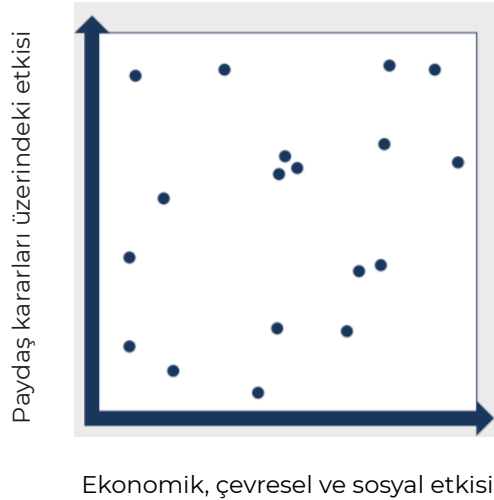
GRI 103: Yönetim yaklaşımını rapor etmek için genel şartlar şu şekildedir; (GRI 103: Management Approach 2016)

- Açıklama 103-1 Önemli konuların ve sınırlarının açıklaması
- Açıklama 103-2 Yönetim yaklaşımı ve bileşenleri
- Açıklama 103-3 Yönetim yaklaşımının değerlendirilmesi

Bu raporlamada yer alan “önemli konu” kavramı kapsamına bakıldığında GRI 101: Kuruluş’a göre; aşağıdaki konuları kapsayacaktır: (GRI 101, 2016)

- Raporlayan kuruluşun önemli ekonomik, çevresel ve sosyal etkileri yansıtması;
- Paydaşların değerlendirmelerini ve kararlarını önemli ölçüde etkilemesi

Şekil 1: Konuların Önceliklendirilmesi

Kaynak: GRI 101: <https://www.globalreporting.org/standards/media/1036/gri-101-foundation-2016.pdf>

GRI Standartları- GRI 103: Yönetim Yaklaşımı'nda açıklanan; "önemlilik, önemli etki" kavramı ile sürdürülebilirlik kavramındaki "önceliklendirme" kavramı birbiriyle ilişkili kavramlardır. Şöyle ki; rapora dahil edilen potansiyel konular, kuruluşun ekonomik, çevresel ve sosyal etkilerini yansıtmak veya paydaşların kararlarını etkilemek için makul derecede önemli sayılabilecek konulardır. Bu açıdan "etki" bir kuruluşun ekonomi, çevre veya toplum üzerindeki olumlu veya olumsuz etkisini ifade eder. Finansal raporlamada önemlilik genellikle bir kuruluşun finansal tablolarını kullananların, özellikle de yatırımcıların, ekonomik kararlarını etkilemek için bir eşik olarak düşünülür. Benzer bir kavram, sürdürülebilirlik raporlamasında da geçerlidir. Sürdürülebilirlik raporlamasında önceliklendirme, ilgili konuların kendileri hakkında raporlamanın yeterince önemli olduğunu belirleyen ilkedir. (GRI 101, 2016)

GRI (Küresel Raporlama Girişimi) tarafından yayınlanan evrensel standartların ardından aşağıda GRI 305 Emisyon Standardı açıklanmıştır.

Kapsamı: Emisyon standardı, emisyon ile ilgili etkilerini bildirmek isteyen herhangi bir boyutta, tür, sektör veya coğrafi bölgedeki kuruluş tarafından kullanılabilir. (GRI 305, 2016) Bu Standart, 1 Temmuz 2018 tarihinde veya sonrasında yayınlanan raporlar için geçerlidir.

Bu Standart, GRI Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları (GRI Standartları) grubunun bir parçasıdır. Bu Standartlar, kuruluşlar tarafından ekonomi, çevre ve toplum üzerindeki etkilerini bildirmek için kullanılmak üzere tasarlanmıştır.

GRI Evrensel Standardına göre GRI 101, GRI 102 ve GRI 103'e göre uygun bir şekilde raporlamanın ardından bir kuruluş, kendi önemli konularını bildirmek için (GRI 101: Kuruluş'ta belirtilen Raporlama İlkelerine göre) konuya-özgü GRI Standardı arasından seçim yapar. Bu Standartlar üç seri halinde düzenlenmiştir: 200 (Ekonomik konular), 300 (Çevre konuları) ve 400 (Sosyal konular).

GRI 305: Emisyon standardı, 300 serisindeki (Çevresel konular) konuya özgü bir GRI Standardıdır. Her konu Standardı, bu konuya özgü açıklamaları içerir ve konuya yönelik yönetim yaklaşımını raporlayan "GRI 103: Yönetim Yaklaşımı" ile birlikte kullanılmak üzere tasarlanmıştır. (GRI 305, 2016) GRI 103, yönetim yaklaşımı hakkında nasıl rapor verileceğini ve hangi bilgilerin verileceğini belirler. Raporlama gereksinimleri ilkesinde;

- Raporlayan kuruluş, GRI 103: Yönetim Yaklaşımı kullanarak emisyonlar için yönetim yaklaşımını rapor edecektir
- Sera gazı emisyonları hedeflerine ilişkin raporlama yaparken, raporlama yapan kuruluş, offsetlerin (karbon denkleştirme) parçası olduğu tip, miktar, kriterler veya plan dahil olmak üzere offsetlerin hedeflere ulaşmak için kullanılıp kullanılmadığını açıklamalıdır.

Burada karbon denkleştirme kavramını açıklamak gerekir. Karbon denkleştirme, bir kaynaktan oluşan sera gazı emisyonlarına karşılık olarak dünyanın herhangi bir yerinde başka bir kaynak üzerinden azaltılan ya da önlenen sera gazı emisyonları sonucunda edinilen kredilerin ya da diğer bir deyişle sertifikaların satın alınması faaliyeti ile gerçekleştirilen emisyon denkleştirme işlemidir. (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2012)

Rehberlik ilkesinde; Emisyonlar için yönetim yaklaşımını rapor ederken, raporlama yapan kurum ayrıca:

- Herhangi bir ülke, bölge veya sanayi düzeyinde emisyon düzenlemeleri ve politikalarına tabi olup olmadığını açıklamak ve bu düzenlemelerden ve politikalardan örnekler sunmak;
- Emisyonların işleyişi (filtreler, acenteler gibi harcamalar) ve emisyon sertifikalarının alımı ve kullanımı ile ilgili harcamaları açıklar.

GRI Standartlarını kullanmak için iki temel yaklaşım vardır. (GRI 305, 2016)

1. GRI Standartları, Standartlara uygun bir sürdürülebilirlik raporu hazırlamak için bir set olarak kullanılabilir. Raporda yer alan açıklamaların kapsamına bağlı olarak, bir rapor hazırlamak için iki seçenek vardır (Temel veya Kapsamlı).

2. Seçilen GRI Standartları veya içeriklerinin bir kısmı, Standartlara uygun bir rapor hazırlamaksızın, belirli bilgileri rapor etmek için de kullanılabilir. GRI Standartlarını

bu şekilde kullanan yayınlanmış herhangi bir materyal, 'GRI referanslı' iddiasını içermelidir.

GRI 305, maddelerin bir kaynaktan atmosfere deşarjı olan havaya emisyonları ele almaktadır. Emisyon türleri arasında sera gazı (GHG), ozon tabakasını incelten maddeler (ODS), azot oksitler (NOX) ve kükürt oksitler (SOX), diğere önemli hava emisyonları arasındadır. (GRI 305, 2016)

Sera gazı emisyonları standardı aşağıdaki sera gazlarını kapsar: (GRI 305, 2016)

- Karbondioksit (CO₂)
- Metan (CH₄)
- Azot oksit (NO_x)
- Hidroflorokarbonlar (HFC'ler)
- Perflorokarbonlar (PFC'ler)
- Sülfür heksaflorür (SF₆)
- Azot triflorür (NF₃)

Metan dahil bazı sera gazları, ekosistemler, hava kalitesi, tarım, insan ve hayvan sağlığı üzerinde önemli olumsuz etkileri olan hava kirleticilerdir.

Bu Standarttaki sera gazı emisyonları için raporlama gereklilikleri; 'Sera Gazı Protokolü Kurumsal Muhasebe ve Raporlama Standardı' ('Sera Gazı Protokolü Kurumsal Standardı') ve 'Sera Gazı Protokolü Kurumsal Değer Zinciri (Kapsam 3) Muhasebe ve Raporlama Standardı' ('Sera Gazı Protokolü Kurumsal Değer Zinciri Standardı')na dayanmaktadır. Bu iki standart, Dünya Kaynakları Enstitüsü (WRI) ve Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi (WBCSD) tarafından geliştirilen Sera Gazı Protokolünün bir parçasıdır. (GRI 305, 2016)

Sera Gazı Protokolü, "Kapsam": Kapsam 1, Kapsam 2 ve Kapsam 3 olarak adlandırılan bir Sera Gazı emisyonları sınıflandırması oluşturmuştur. Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO), 'ISO 14064' tarafından yayınlanan sera gazı emisyonları standardı, aşağıdaki Kapsamlarla ilgili bu sınıflamaları temsil eder: (GRI 305, 2016)

- Doğrudan sera gazı emisyonları = Kapsam 1
- Enerji Dolaylı sera gazı emisyonları = Kapsam 2
- Diğere Dolaylı sera gazı emisyonları = Kapsam 3

Bu standartta ise aşağıdaki şekilde sınıflandırılmıştır:

- Doğrudan (Kapsam 1) sera gazı emisyonu

- Dolaylı (Kapsam 2) sera gazı emisyonu
- Diğer Dolaylı (Kapsam 3) sera gazı emisyonu

Ozon tabakasını incelten maddeler (ODS): Ozon tabakası güneşin biyolojik olarak zararlı ultraviyole (UV-B) radyasyonunun çoğunu filtreler. Gözlenen ve öngörülen ozon tabakasının incelmeye dünya çapında endişe yaratmaktadır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) “Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü” (“Montreal Protokolü”), ODS'nin uluslararası olarak yayılmasını düzenler. (GRI 305, 2016) 1987'de tamamlanan Montreal Protokolü, ozon tabakasına zarar veren maddelerin (ODS) üretimini ve tüketimini kaldırarak stratosferik ozon tabakasını korumak için küresel bir anlaşmadır. Stratosferik ozon tabakası, cilt kanseri ve katarakt yaygınlığının artması, tarımsal verimin azalması ve deniz ekosistemlerinin bozulması ile ilişkilendirilen zararlı ultraviyole radyasyonunu filtreler. Amerika Birleşik Devletleri 1988 yılında Montreal Protokolünü onaylamış ve ardından dört değişiklik yapmıştır. Montreal Protokolünün yenilikçi ve başarılı olduğu kanıtlanmıştır ve dünyadaki tüm ülkelerin evrensel olarak onayladığı ilk anlaşmadır. 2016 yılında, Montreal Protokolü Tarafları, dünya çapındaki hidroflorokarbonların (HFC'ler) üretimini ve tüketimini azaltan Kigali değişikliğini kabul etmişlerdir. HFC'ler, halihazırda Protokol kapsamında kontrol edilen, hidrokloroflorokarbonlar (HCFC'ler) ve kloroflorokarbonlar (CFC'ler) gibi ozon tüketen maddelere yaygın olarak kullanılmaktadır. (The Montreal Protocol on Substances That Deplete the Ozone Layer, 2019)

Azot oksitler (NO_x), kükürt oksitler (SO_x) ve diğer önemli hava emisyonları ve gibi kirleticilerin iklim değişikliği, ekosistemler, hava kalitesi, habitatlar, tarım, insan ve hayvan sağlığı üzerinde olumsuz etkileri vardır. Hava kalitesinin bozulması, asitlenme, ormanların azalması ve halk sağlığı endişeleri, bu kirleticilerin emisyonlarını kontrol etmek için yerel ve uluslararası düzenlemelere yol açmıştır.

Düzenlenmiş kirleticilerin emisyonundaki azalma, işçiler ve yerel toplum için iyileştirilmiş sağlık koşullarına yol açmaktadır ve etkilenen paydaşlarla ilişkileri geliştirebilir. Emisyon sınırlarının olduğu bölgelerde, emisyon hacmi de doğrudan maliyet etkilerine sahiptir.

Bu Standart, yönetim yaklaşımı ve konuya özgü açıklamalar hakkında açıklamalar içermektedir. Bunlar Standart'ta aşağıdaki gibi belirlenmiştir: (GRI 305, 2016)

- **Yönetim yaklaşımı açıklamaları:** (GRI 103'e atıfta bulunur)
- **Açıklama 305-1: Doğrudan (Kapsam 1) Sera Gazı Emisyonları:** Bir kuruluş tarafından sahip olunan veya kontrol edilen kaynaklardan kaynaklanan sera gazı emisyonlarını ifade eder. Bir sera gazı kaynağı, sera gazı atmosfere salınan herhangi bir fiziksel birim veya süreçtir. Doğrudan (Kapsam 1) Sera gazı emisyonları, yakıt tüketiminden kaynaklanan emisyonlarını içerebilir.

Raporlama yapan kuruluşun aşağıdaki bilgileri raporlaması gerekir; (GRI 305, 2016)

- Brüt doğrudan sera gazı emisyonlarını metrik ton eşdeğerini,
- Varsa, hesaplamaya dahil edilen gazları, , , , HFC, PFC, , veya tümü
- Biyojenik emisyonlarını,
- Hesaplama için baz/ temel yılı (onu seçmenin gerekçesi, baz yıldaki emisyonlar vb.),
- Kullanılan emisyon faktörlerinin kaynağı ve kullanılan küresel ısınma potansiyeli (GWP) oranı,
- Emisyonlar için konsolidasyon yaklaşımı (hisse senedi olup-olmadığı vb.),
- Kullanılan standartlar, metodlar, varsayımlar ve/veya hesaplama araçları.

Raporlama yapan kuruluş, (GRI 305, 2016)

- Brüt doğrudan seragazı emisyonlarının hesaplanmasından kaynaklanan herhangi bir seragazı ticaretini hariç tutmalı,
- Biyokütlenin brüt doğrudan sera gazı emisyonlarından ayrı olarak biyolojik olarak parçalanması veya biyolojik olarak parçalanmasından kaynaklanan 'nin biyojenik emisyonlarını raporlamalıdır. Diğer sera gazı türlerinin (ve gibi) biyojenik emisyonlarını ve yanma veya biyolojik parçalanma (biyokütlenin işlenmesi veya taşınmasından kaynaklanan sera gazı emisyonları gibi) dışındaki biyokütlenin yaşam döngüsünde meydana gelen biyojenik emisyonlarını hariç tutmalıdır.

• **Açıklama 305-2: Enerji Dolaylı (Kapsam 2) Sera Gazı Emisyonları:** Bir kuruluş tarafından satın alınan veya edinilen elektrik üretimi, ısıtma, soğutma ve buhardan kaynaklanan sera gazı emisyonlarını ifade eder. Raporlama yapan kuruluşun aşağıdaki bilgileri raporlaması gerekir; (GRI 305, 2016)

- Brüt dolaylı konum-bazlı (kapsam 2) sera gazı emisyonlarını metrik ton eşdeğerini,
- Brüt piyasaya dayalı dolaylı sera gazı emisyonlarını metrik ton eşdeğerini,
- Varsa, hesaplamaya dahil edilen gazları, , , , HFC, PFC, , veya tümü
- Biyojenik emisyonlarını,
- Hesaplama için baz/ temel yılı (onu seçmenin gerekçesi, baz yıldaki emisyonlar vb.),
- Kullanılan emisyon faktörlerinin kaynağı ve kullanılan küresel ısınma potansiyeli (GWP) oranı,
- Emisyonlar için konsolidasyon yaklaşımı (hisse senedi olup-olmadığı vb.),
- Kullanılan standartlar, metodlar, varsayımlar ve/veya hesaplama araçlarını bildirmelidir.

Raporlama yapan kuruluş, (GRI 305, 2016)

- Brüt dolaylı sera gazı emisyonlarının hesaplanmasından kaynaklanan herhangi bir sera gazı ticaretini hariç tutmalı, (sera gazı ticareti standartta; sera gazı emisyon offsetleri veya emisyon izinlerinin alımı, satımı veya transferi olarak tanımlanmaktadır.)
- Açıklama 305-3'te belirtildiği gibi açıklanan diğer dolaylı sera gazı emisyonlarını hariç tutmalı,
- Ürün veya tedarikçiye özgü veri bulunmayan pazarlarda faaliyet göstermesi durumunda, konum bazlı metoda dayalı dolaylı (Kapsam 2) enerji emisyonlarını hesaplamak ve raporlamalı,
- Pazarda sözleşmeli araçlar şeklinde ürün veya tedarikçiye özgü veriler sağlayan herhangi bir işlem olması halinde hem konuma dayalı hem de pazara dayalı yöntemlere dayalı dolaylı (Kapsam 2) enerji emisyonlarını hesaplamalı ve raporlamalıdır.
- **Açıklama 305-3: Diğer Dolaylı (Kapsam 3) Sera Gazı Emisyonları:** Enerjide dolaylı (Kapsam 2) enerji kapsamına girmeyen dolaylı sera gazı emisyonları, havza emisyonları dahil olmak üzere işletme dışında ortaya çıkan sera gazı emisyonlarını ifade eder. Raporlama yapan kuruluşun aşağıdaki bilgileri raporlaması gerekir; (GRI 305, 2016)
- Brüt diğer dolaylı (kapsam 3) sera gazı emisyonlarını metrik ton eşdeğerini,
- Varsa hesaplamaya dahil edilen gazları, , , , HFC, PFC, , veya tümü
- Biyojenik emisyonlarını,
- Diğer dolaylı (kapsam 3) sera gazı emisyon kategorileri ve sınıflamaya dahil edilen faaliyetler.
- Hesaplama için baz/ temel yılı (onu seçmenin gerekçesi, baz yıldaki emisyonlar vb.),
- Kullanılan emisyon faktörlerinin kaynağı ve kullanılan küresel ısınma potansiyeli (GWP) oranı,
- Emisyonlar için konsolidasyon yaklaşımı (hisse senedi olup-olmadığı vb.),
- Kullanılan standartlar, metodlar, varsayımlar ve/veya hesaplama araçlarını bildirmelidir.

Raporlama yapan kuruluş, (GRI 305, 2016)

- Sera gazı ticaretini brüt diğer dolaylı (Kapsam 3) sera gazı emisyonlarının hesaplanmasından hariç tutmalı,
- Dolaylı (Kapsam 2) sera gazı emisyonlarını bu açıklamadan hariç tutmalı,
- Değer zincirinde meydana gelen biyokütlenin brüt diğer dolaylı (Kapsam 3) sera

gazı emisyonlarından ayrı olarak biyolojik olarak parçalanmasından veya biyolojik olarak bozunmasından kaynaklanan 'nin biyojenik emisyonlarını raporlamalıdır. Diğer sera gazı türlerinin (ve gibi) biyojenik emisyonlarını ve yanma veya biyolojik parçalanma (biyokütlenin işlenmesi veya taşınmasından kaynaklanan GHG emisyonları gibi) dışındaki biyokütlenin yaşam döngüsünde meydana gelen biyojenik CO2 emisyonlarını hariç tutmalıdır.

• **Açıklama 305-4: Sera Gazı Emisyon Yoğunluğunun Açıklanması:** Birçok işletme, çevresel performansı genellikle normalleştirilmiş çevresel etki verileri olarak adlandırılan yoğunluk oranları ile izler. Sera gazı emisyonları yoğunluğu, faaliyet birimi, çıktı veya herhangi bir kuruluşa özel ölçüm birimi başına sera gazı emisyonu miktarını ifade eder. Raporlama yapan kuruluşun aşağıdaki bilgileri raporlaması gerekir;(GRI 305, 2016)

- Kuruluş için sera gazı emisyonları yoğunluk oranı.
- Kuruluşa özgü ölçüm/metrik (payda) oranının seçilmesi.
- Yoğunluk oranına dahil edilen sera gazı emisyon tipleri; doğrudan (Kapsam 1), dolaylı enerji (Kapsam 2) ve / veya diğer dolaylı (Kapsam 3).
- Hesaplamaya dahil edilen gazlar; , , , HFC, PFC, , veya tümü.

Raporlama yapan kuruluş; (GRI 305, 2016)

- Mutlak sera gazı emisyonlarını (pay) kuruluşa özgü ölçüme/metrik (payda) bölerek oranı hesaplamalı,
- Diğer dolaylı (Kapsam 3) sera gazı emisyonları için bir yoğunluk oranı bildiriyorsa, bu yoğunluk oranını doğrudan (Kapsam 1) ve enerji dolaylı (Kapsam 2) emisyonları için yoğunluk oranlarından ayrı olarak raporlamalıdır.

• **Açıklama 305-5: Sera Gazı Emisyonlarının Azaltılması:** Raporlama yapan işletme rapor döneminde uygulanan azaltma girişimlerinin açıklanmasına öncelik verebilir. Azaltma girişimleri ve hedefleri bu konu için yönetim yaklaşımında tanımlanabilir. Azaltma girişimleri; sürecin yeniden tasarımı, ekipmanın dönüştürülmesi ve güçlendirilmesi; yakıt değişimi vb. içerebilir. Raporlama yapan kuruluşun aşağıdaki bilgileri raporlaması gerekir: (GRI 305, 2016)

a. Sera gazı emisyonları, azaltma girişimlerinin doğrudan sonucu olarak, metrik ton CO2 eşdeğeri.

b. Hesaplamaya dahil edilen gazlar; , , , HFC, PFC, , veya tümü.

c. Temel yıl veya başlangıç yılı (onu seçmek için gerekçesiyle birlikte).

d. Azaltımların gerçekleştiği kapsamlar; doğrudan (Kapsam 1), dolaylı enerji (Kapsam 2) ve / veya diğer dolaylı (Kapsam 3).

e. Kullanılan standartlar, metodolojiler, varsayımlar ve / veya hesaplama araçları.

Raporlama yapan kuruluş, (GRI 305, 2016)

- Düşük üretim kapasitesi veya dış kaynak kullanımından kaynaklanan azalmaları hariç tutmalı,
- Azaltımları hesaba katmak için envanter veya proje yöntemini kullanmalı;
- Bir girişimin, ilgili birincil etkilerinin ve önemli ikincil etkilerinin toplamı olarak sera gazı emisyonlarındaki toplam azalmasını hesaplamalı,
- İki veya daha fazla kapsam türü bildiriliyorsa, her biri için azaltımları ayrı ayrı rapor etmeli,
- Offsetlerden kaynaklanan azaltımları ayrı ayrı rapor etmelidir.

Açıklama 305-6: Ozon Tabakasını İncelten Maddelerin Emisyonları (ODS):

Raporlama yapan kuruluşun aşağıdaki bilgileri raporlaması gerekir; (GRI 305, 2016)

a. ODS üretimi, ithalatı ve ihracatındaki CFC-11 (trikloroflorometan) metrik ton eşdeğeri

b. Hesaplamaya dahil edilen maddeler.

c. Kullanılan emisyon faktörlerinin kaynağı.

d. Kullanılan standartlar, metodolojiler, varsayımlar ve / veya hesaplama araçları.

Raporlama yapan kuruluş, ODS üretimini aşağıdaki formül ile hesaplamalıdır.

Şekil 2: Ozon Tabakasını İncelten Maddelerin Üretimi Formülü

$$\begin{aligned} & \text{ODS Üretimi} \\ & = \\ & \text{Üretilen ODS miktarı} \\ & - \\ & \text{Onaylanmış teknolojiler tarafından yok edilen ODS miktarı} \\ & - \\ & \text{Diğer kimyasal maddelerin üretiminde hammadde olarak kullanılan ODS miktarı} \end{aligned}$$

Kaynakça: GRI 305, 2016

• **Açıklama 305-7: Azot oksitler (NOX), kükürt oksitler (SOX) ve diğer önemli hava emisyonları:** Diğer hava emisyonları olarak Kalıcı organik kirleticiler (POP), Uçucu organik bileşikler (VOC), Tehlikeli hava kirleticileri (HAP) ve Partikül madde (PM)'yi içerebilir. (GRI 305, 2016)

Raporlama yapan kuruluşun aşağıdaki bilgileri raporlaması gerekir; (GRI 305, 2016)

• Aşağıdakilerin her biri için önemli hava emisyonları: i. NOX ii. SOX iii. Kalıcı organik kirleticiler (POP) iv. Uçucu organik bileşikler (VOC) v. Tehlikeli hava kirleticiler (HAP) vi. Partikül madde (PM) vii. İlgili yönetmeliklerde belirtilen diğer standart hava emisyon kategorileri

• Kullanılan emisyon faktörlerinin kaynağı.

• Kullanılan standartlar, metodolojiler, varsayımlar ve / veya hesaplama araçları.

Raporlama yapan kuruluş önemli hava emisyonlarını hesaplamak için aşağıdaki yaklaşımlardan birini seçmelidir: (GRI 305, 2016)

• Doğrudan emisyon ölçümü (çevrimiçi analizörler gibi);

• Sahaya özgü verilere dayalı hesaplama;

• Yayınlanmış emisyon faktörlerine dayalı hesaplama;

• Tahmin. Eğer tahminler, varsayılan rakamların bulunmaması nedeniyle kullanılıyorsa, kuruluş, rakamların tahmin edildiği temeli belirtmelidir.

Genel işleyişe bakıldığında, karbon muhasebesinin GRI standartlarına göre uygulanmasında; GRI 101 standardı, standartların kullanımı için başlangıç noktasıdır. Karbon kavramının işletme açısından GRI 101 ve GRI 103 standartlarına göre önemlilik/ önemli etkisinin olup olmadığı belirlenmelidir. Bir diğer deyişle, karbon kavramının işletmeye önemli ekonomik, çevresel ve sosyal etkileri yansıtması ve paydaşların değerlendirmelerini ve kararlarını önemli ölçüde etkilemesi gerekmektedir. Karbon kavramının işletmeye önemli etkisi olduğuna karar verilirse, GRI 102 standartlarına göre işletme hakkında organizasyon profili, stratejisi, etik, paydaş katılımı vb. kavramları içerecek şekilde genel açıklamaları belirtmelidir. Ardından GRI 103 standartlarına göre önemli konu olarak belirlenen karbon ve sınırlarının açıklaması yapılır, yönetim yaklaşımı ve bileşenlerine yer verilerek, yönetim yaklaşımı değerlendirilir. Raporlama yapan işletme offsetlerin (karbon denkleştirme) parçası olduğu tip, miktar, kriterler ve planların offsetlerin hedeflere ulaşmak için kullanılıp kullanılmadığını açıklamalıdır. GRI 103: Yönetim Yaklaşımı ile konuya özgü standartlar kapsamında GRI 305 Emisyon Standardı'nın birlikte kullanılması gereğinden hareket edilmelidir. GRI 305 Emisyon Standardı'na göre aşamalar şu şekildedir; öncelikle sera gazının kapsamına göre, doğrudan (Kapsam 1) sera gazı emisyonu, dolaylı (Kapsam 2) sera gazı emisyonu veya diğer dolaylı (Kapsam 3) sera gazı emisyonu olarak sera gazlarını sınıflandırılması ve standart kapsamında raporlama yapması

gerekir. Sonraki aşamalarda, sera Gazı Emisyon yoğunluğu belirlenmeli ve işletmede uygulanan azaltma girişimleri açıklanmalıdır. Ozon Tabakasını İncelten Maddelerin Emisyonları standartta belirtilen formül ile hesaplanmalıdır. Raporlama yapan kuruluş diğer önemli hava emisyonlarını belirlenen yöntemlerden birini kullanarak hesaplamalıdır.

İşletmelerin GRI 305: Emisyon Standardı'nın uygulama aşamaları teorik olarak açıklamanın ardından, uygulamadaki durumu incelemek amacıyla GRI web sayfasında yer alan, "GRI Standartları raporları ve yayınlanmış materyallerini kendilerinin doğruladığı şirketlerin listesi" nde yer alan şirketlerden on şirket seçilmiş ve bu şirketlerin 2019 yılında yayınladığı GRI Raporları'nın karbon emisyonuna ait kısımları incelenmiştir. Şirketler ve sektörleri şu şekildedir; ulaşım sektöründen XPO Lojistik, inşaat sektöründen YIT Grup ve Votorantim Çimentos, ilaç sektöründen BAYER, gıda sektöründen Yara şirketi, otomobil sektöründen Porsche, benzin istasyonu sektöründen Shell, sigorta şirketi sektöründen Allianz, bankacılık sektöründen Amerikalılar Arası Kalkınma Bankası (İnter-American Development Bank) ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB)'dir. (GRI, Verified Reports)

Tablo 3: Şirketlerin GRI Kapsamında Karbon Verilerinin İçerik Analizi

İşletme İsmi	XPO Lojistik	YIT Grup	YARA	PORSCHE	SHELL	Allianz Sigorta	TSKB	BAYER	Inter American Development Bank	Votorantim Çimentos
Rapor çeşidi	Sürdürülebilirlik Raporu	Yönetim kurulu raporu ve mali tablolar	GRI Raporu	Yıllık ve sürdürülebilirlik raporu	Sürdürülebilirlik Raporu	Sürdürülebilirlik raporu	Entegre rapor	Sürdürülebilirlik raporu	GRI raporu	Entegre rapor
Raporlama yılı	2019	2019	2019	2019	2019	2019	2019	2019	2019	2019
305-1: Doğrudan (Kapsam 1) Sera Gazı Emisyonları	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
305-2 : Enerji Dolaylı (Kapsam 2) Sera Gazı Emisyonları ¹	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
305-3: Diğer Dolaylı (Kapsam 3) Sera Gazı Emisyonları:	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+
305-4: Sera Gazı Emisyon Yoğunluğunun Açıklanması	-	+	+	-	+	-	-	-	+	+
305-5: Sera Gazı Emisyonlarının Azaltılması	+	-	+	-	-	+	-	-	+	+
305-6: Ozon Tabakasını İncelten Maddelerin Emisyonları (ODS)	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-
305-7: Azot oksitler (NOX), kükürt oksitler (SOX) ve diğer önemli hava emisyonları	-	-	+	+	+	-	-	+	-	+

Kaynakça: www.allianz.com/content/dam/onemarketing/azcom/Allianz_com/sustainability/documents/Allianz_Group_Sustainability_Report_2019-web.pdf; www.bayer.com/en/bayer-ag-sustainability-report-2019.pdf ; <https://newsroom.porsche.com/dam/jcr:48703ff4-40bd-4814-8aac-8bab50af621a/Annual%20and%20Sustainability%20Report%20of%20Porsche%20AG%202019.pdf.PDF>; reports.shell.com/sustainability-report/2019/servicepages/downloads/files/shell_sustainability-report_2019.pdf; www.tskb.com.tr/i/content/4202_1_Integrated%20Report%202019.pdf; www.yara.com/siteassets/sustainability/gri-reports/yara-sustainability-gri-report-2019.pdf; <https://www.votorantimcimentos.com.br/download/en/integrated-report-2019.pdf>; https://www.yitgroup.com/siteassets/investors/annual-reports/2019/yit_hatoke_tp_2019_eng.pdf; <https://www.yitgroup.com/en/sustainability/environment>; https://xpodotcom.azureedge.net/xpo/files/s18/XPO_Logistics_2019_Sustainability_Report_5.pdf; <https://publications.iadb.org/publications/english/document/Inter-American-Development-Bank-Sustainability-Report-2019-Global-Reporting-Initiative-Annex.pdf>

Karbon emisyon verilerine ilişkin olarak listedeki on şirketin 2019 yılı verileri incelenmiştir ve raporlama çeşitlerine göre, beş şirketin sürdürülebilirlik raporunda, iki şirketin GRI raporunda, iki şirketin entegre raporunda ve bir şirketin yönetim kurulu raporu yayınlarında ilgili verilerine ulaşılmıştır. Çeşitli sektörlerden seçilen şirketler incelendiğinde GRI raporlaması kapsamında şirketlerin tümünün “305-1: Doğrudan (Kapsam 1) Sera Gazı Emisyonları”, “305-2 : Enerji Dolaylı (Kapsam 2) Sera Gazı Emisyonları” verilerini yayınladığı ve bir şirket haricinde diğer şirketlerin “305-3: Diğer Dolaylı (Kapsam 3) Sera Gazı Emisyonları”na ilişkin verileri yayınladığı görülmektedir. Şirketlerden beşi “305-4: Sera Gazı Emisyon Yoğunluğunun Açıklanması” kalemine yer vermiştir. İlgili şirketlerden beşi “305-5: Sera Gazı Emisyonlarının Azaltılması”na yer vermiştir. Şirketlerden üçü “305-6: Ozon Tabakasını İncelten Maddelerin Emisyonları (ODS)” yer almaktadır. İlgili şirketlerden beşi “305-7: Azot oksitler (NOX), kükürt oksitler (SOX) ve diğer önemli hava emisyonları”na yer vermiştir.

Şirketlerden gıda sektöründen Yara şirketi ve inşaat sektöründen Votorantim Çimentos şirketinin yalnızca “305-6: Ozon Tabakasını İncelten Maddelerin Emisyonları (ODS)” kaleminin verilerini yayınlamamıştır. Benzin istasyonu sektöründen Shell şirketi ise yalnızca “305-4: Sera Gazı Emisyon Yoğunluğunun Açıklanması” kalemini yayınlamıştır. Bu nedenle sektörleri farklı olmakla birlikte bu şirketlerin karbon emisyon ve raporlamasında daha gelişmiş rapor sunduklarını söylemek mümkündür.

Sonuç

İnsan faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazlarının tahmini, izlenmesi, ölçüm ve hesaplaması, raporlanması ve denetimi karbon muhasebesi kavramı olarak ifade edilmektedir. Karbon muhasebesine ilişkin en önemli standartlardan biri, 2016 yılında yayınlanan GRI 305 Emisyon Standardı'dır.

Karbon muhasebesinin GRI standartlarına göre uygulanmasında, öncelikle genel kapsamda GRI 101, GRI 102 ve GRI 103 standartları uygulanmalıdır. Başlangıç noktası olarak GRI 101 standardı uygulanmalı, karbon kavramının işletmede önemlilik/önemli etkisinin olup olmadığı belirlenmesinde GRI 101 ve GRI 103 standartlarına göre değerlendirilmelidir. Karbon kavramının önemli etkisi olduğuna karar verilirse, GRI 102 standartlarına göre işletme hakkında genel açıklamalar belirtilmeli ve GRI 103 standartlarına göre karbon ve sınırlarının açıklaması yapılarak yönetim yaklaşımı değerlendirilmelidir. İşletme offsetlerin (karbon denkleştirme) parçası olduğu tip, miktar, kriterler ve planların offsetlerin hedeflere ulaşmak için kullanılıp kullanılmadığını açıklamalıdır. GRI 103: Yönetim Yaklaşımı ile GRI 305 Emisyon Standardı'nın birlikte kullanılması gereğinden hareketle; işletme GRI 305 Emisyon Standardı'na göre; sera gazının kapsamına göre sınıflandırmalı ve sera gazı emisyon yoğunluğunu belirlemelidir. Sonraki aşamalarda, işletmede uygulanan azaltma girişimleri açıklanmalı, ozon tabakasını incelten maddelerin emisyonları standartta belirtilen formül ile hesaplanmalıdır. Son aşamada ise, raporlama yapan kuruluş diğer önemli hava emisyonlarını standartta belirlenen yöntemlerden birini kullanarak hesaplamalıdır.

Teorik durumun incelenmesinin ardından on şirketin karbon emisyon verileri içerik olarak incelenmiştir. Şirketlerin karbon emisyon raporlamasına ilişkin verilerini, %50'sinin sürdürülebilirlik raporunda, %20'sinin GRI raporunda, %20'sinin entegre raporda ve %10'unun yönetim kurulu raporunda yayınladığı görülmektedir. Bu durum şirketlerin genel olarak karbon verilerini yayınlarken sürdürülebilirlik raporlamasını tercih ettiğini göstermektedir. Şirketlerin GRI raporlamasında öncelikli olarak karbon emisyonunun, doğrudan (kapsam 1), dolaylı (kapsam 2) veya diğer dolaylı (kapsam 3) olarak sınıflandırdığı görülmektedir. Diğer kalemler ise bazı şirketlerin önceliklerinde yer almamakla birlikte, bazı şirketler ilgili kalemlerin büyük çoğunluğunu yayınlamaktadır. Şirketlerin yayınladığı karbon emisyon verilerine ait raporların önümüzdeki yıllarda daha kapsamlı verilerle yayınlanması beklenmektedir. Böylece şirketlerin faaliyetlerini gerçekleştirirken çevreye verdiği önemi daha şeffaf ve hesap verebilir bir şekilde yayınlanması sağlanmış olacaktır.

Kaynakça

Allianz Group Sürdürülebilirlik Raporu 2019, www.allianz.com/content/dam/onemarketing/azcom/Allianz_com/sustainability/documents/Allianz_Group_Sustainability_Report_2019-web.pdf (Erişim Tarihi: 20.05.2020)

Ascui, F. (2014). A review of carbon accounting in the social and environmental accounting literature: What can it contribute to the debate. *Social and Environmental Accountability Journal*, 34:1, 6-28.

- Ascui, F. ve Lovell, H. (2011). As frames collide: making sense of carbon accounting. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, Vol. 24 Issue: 8, pp.978-999.
- BAYER, Sürdürülebilirlik Raporu 2019, www.bayer.com/en/bayer-ag-sustainability-report-2019.pdf (Erişim Tarihi: 20.05.2020)
- GRI, www.globalreporting.org/reportregistration/verifiedreports (Erişim Tarihi: 23.05.2020)
- GRI 101: <https://www.globalreporting.org/standards/media/1036/gri-101-foundation-2016.pdf>
- GRI 102 <https://www.globalreporting.org/standards/media/1037/gri-102-general-disclosures-2016.pdf>
- GRI 103: Management Approach 2016, <https://www.globalreporting.org/standards/gri-standards-download-center/gri-103-management-approach-2016/>
- GRI Standards, GRI 305: Emissions. <https://www.globalreporting.org/standards/gri-standards-download-center/gri-305-emissions-2016/>
- Inter American Development Bank, <https://publications.iadb.org/publications/english/document/Inter-American-Development-Bank-Sustainability-Report-2019-Global-Reporting-Initiative-Annex.pdf> (Erişim Tarihi: 27.05.2020)
- ISO 26000 Guidance on Social Responsibility, 2010.
- Mathews, M.R. (1997). Twenty-five years of social and environmental accounting research: Is there a silver jubilee to celebrate?. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, Vol. 10 Issue: 4, pp.481-531
- Porsche AG Group, <https://newsroom.porsche.com/dam/jcr:48703ff4-40bd-4814-8aac-8bab50af621a/Annual%20and%20Sustainability%20Report%20of%20Porsche%20AG%202019.pdf.PDF> (Erişim Tarihi: 20.05.2020)
- Royal Dutch Shell Plc, Sürdürülebilirlik Raporu 2019, reports.shell.com/sustainability-report/2019/servicepages/downloads/files/shell_sustainability_report_2019.pdf (Erişim Tarihi: 20.05.2020)
- Schaltegger, S. ve Roger Burrit, (2000). *Contemporary environmental accounting: Issues, concepts and practice*, Scheffield: Greenleaf,
- Stern Review: The Economics of Climate Change, (2006). http://unionsforenergydemocracy.org/wp-content/uploads/2015/08/sternreview_report_complete.pdf.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Karbon Piyasalarında Ulusal Deneyim ve Geleceğe Bakış, (2012). Şubat.

- The Montreal Protocol on Substances That Deplete the Ozone Layer, (2019). <https://www.state.gov/e/oes/eqt/chemicalpollution/83007.htm>
- TSKB Entegre Rapor 2019, www.tskb.com.tr/i/content/4202_1_Integrated%20Report%202019.pdf (Erişim Tarihi: 20.05.2020)
- XPO Logistics 2019 Sürdürülebilirlik Raporu, https://xpodotcom.azureedge.net/xpo/files/s18/XPO_Logistics_2019_Sustainability_Report_5.pdf (Erişim Tarihi: 20.05.2020)
- Villers, C. ve Maroun,W. (2017). *Sustainability accounting and integrated reporting*, Routledge.
- Votorantim Çimentos, Entegre Rapor 2019, www.votorantimcimentos.com.br/download/en/integrated-report-2019.pdf (Erişim Tarihi: 27.05.2020)
- Watson, C. (2009). Forest carbon accounting: overview & principles. UNDP: CDM Capacity Development in Eastern and Southern Africa.http://contenttext.undp.org/aplaws_publications/2108672/Forest_Carbon_Accounting_Overview_Principles.pdf
- Yara's GRI Raporu 2019, www.yara.com/siteassets/sustainability/gri-reports/yara-sustainability-gri-report-2019.pdf/ (Erişim Tarihi: 20.05.2020)
- YIT Group, Yönetim Kurulu Raporu ve Finansal Tablolar 2019, https://www.yitgroup.com/siteassets/investors/annual-reports/2019/yit_hatoke_tp_2019_eng.pdf (Erişim Tarihi: 20.05.2020)
- Zhanga, C., Zhang, C. ve Zhou, M. (2016). Rethinking on the definition of carbon accounting. *International Conference on Modern Economic Development and Environment Protection ICMED*.

EXAMINATION OF GREENHOUSE GAS EMISSION ACCOUNTING AND REPORTING WITHIN THE FRAMEWORK OF GRI 305: EMISSION STANDARD

Begüm ÖKTEM

Extended Abstract

While the concept of carbon accounting is a concept previously evaluated within the scope of environmental accounting, today it is considered as a separate accounting branch. For this reason, the concept of environmental accounting is briefly given in the study and then the concept of carbon accounting is explained.

When environmental accounting is taken from business perspective; It is a concept that emerges as a result of calculating the costs of environmental impacts resulting from operating activities. Business activities have various effects on the business environment and the earth, primarily air, water and soil. One of these effects is climate change. Greenhouse gases have an important effect on climate change. For this reason, carbon accounting, which was previously evaluated within the scope of environmental accounting, is seen as a separate accounting branch today. The most important finding that carbon accounting can be considered as a separate branch is the implementation of the GRI 305 Emission Standard, published in 2016, which sets out the principles of carbon reporting.

Carbon accounting; It is the application of scientifically sound and verifiable measurements of greenhouse gas emissions. (Watson, 2009)

Statements made as a result of the desire to emphasize the positive statements and ignore the negativities in the reports published by the enterprises have not always satisfied the stakeholders. Certain organizations have been established to increase the reliability of social and environmental disclosures and to ensure independence. The most widely used framework today is the standards published by GRI. (Villers and Maroun, 2017)

When the GRI standards are analyzed, there are three universal Standards that apply to every business that prepares a sustainability report: (GRI 101, 2016; GRI 305, 2016) These standards; GRI 101: Organization, GRI 102: General Disclosures and GRI 103: Management Approach.

After reporting appropriately according to GRI Universal Standard according to GRI 101, GRI 102 and GRI 103, an organization selects from the topic-specific GRI Standard (according to the GRI 101: Reporting Principles specified in the Organization). These Standards are organized into three series: 200 (Economic issues), 300 (Environmental issues) and 400 (Social issues).

GRI 305: Emission standard is a subject-specific GRI Standard in the 300 series (Environmental issues). Each topic Standard contains explanations specific to this topic and is designed to be used in conjunction with the “GRI 103: Management Approach” reporting the management approach to the topic. (GRI 305, 2016) GRI 103 determines how to report and what information to report on the management approach.

The Greenhouse Gas Protocol has created a Greenhouse Gas emissions classification called “Scope”: Scope 1, Scope 2 and Scope 3. In this standard, it is classified as follows: Direct (Scope 1) greenhouse gas emission, Indirect (Scope 2) greenhouse gas emissions, Other Indirect (Scope 3) greenhouse gas emissions

Regarding the general operation, in the application of carbon accounting according to GRI standards; The GRI 101 standard is the starting point for the use of the standards. It should be determined whether the concept of carbon has a significant / significant impact in terms of operation according to GRI 101 and GRI 103 standards. In other words, the concept of carbon should reflect significant economic, environmental and social impacts to the business and significantly affect stakeholders’ assessments and decisions. If it is decided that the concept of carbon has a significant impact on the business, according to GRI 102 standards, the organization profile, strategy, ethics, stakeholder participation, etc. should state general explanations, including concepts. Then, the carbon and its limits determined as important subject according to GRI 103 standards are explained, the management approach and its components are included, and the management approach is evaluated. The reporting entity should explain whether the types, quantities, criteria and plans that offsets (carbon offsetting) are part of are used to achieve the objectives. GRI 103: Management Approach and GRI 305 Emission Standard must be used together within the scope of subject-specific standards. According to GRI 305 Emission Standard, the steps are as follows; primarily according to the scope of the greenhouse gas; It must classify greenhouse gases as direct (Scope 1) greenhouse gas emissions, indirect (Scope 2) greenhouse gas emissions or other indirect (Scope 3) greenhouse gas emissions and report under the standard. In the next stages, the greenhouse gas emission intensity should be determined and the reduction attempts applied in the enterprise should be explained. Emissions of Substances that Deplete the Ozone Layer should be calculated with the formula specified in the standard. The reporting organization should calculate other important air emissions using one of the identified methods.

After the theoretical explanation of the GRI 305: Emission Standard of the enterprises, ten companies were selected from the companies listed in the “GRI Standards reports and the list of companies to which they have verified their published materials” on the GRI website to examine the situation in practice and the carbon emission parts of the GRI Reports published by these companies in 2019 were examined.

The data of the companies regarding carbon emission reporting are as follows: It is seen that 50% are published in the sustainability report, 20% in the GRI report, 20%

in the integrated report and 10% in the board report. This shows that companies generally prefer sustainability reporting when publishing carbon data. In the GRI reporting of companies, it is seen that carbon emissions are classified as direct (scope 1), indirect (scope 2) or other indirect (scope 3). Other items are not included in the priorities of some companies, but some companies publish the majority of the related items. Reports of carbon emission data published by companies are expected to be published with more comprehensive data in the coming years. Thus, it will be ensured that the importance that companies place on the environment during their activities are published more transparent and accountable.

BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ VE YOLSUZLUK İLİŞKİSİ: BRICS ÜLKELERİ ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ

Mustafa Necati ÇOBAN

Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

necati.coban@gop.edu.tr | ORCID: 0000-0003-2839-4403

Özet

Bu çalışmada, BRICS ülkeleri kapsamında basın özgürlüğünün yolsuzluk ile olan ilişkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Basın özgürlüğü göstergesi olarak Freedom House Basın Özgürlüğü Endeksi, yolsuzluk göstergesi olarak ise Dünya Bankası tarafından yayınlanan Yolsuzluk Kontrol Endeksi kullanılmıştır. Enflasyon oranı, ekonomik özgürlük endeksi, kişi başına düşen GSYİH, kamu harcamalarının GSYİH içerisindeki yeri, İnsani Gelişmişlik Endeksi, kentsel nüfus artış hızı ve ticari açıklık oranı gibi değişkenler de açıklayıcı değişkenler olarak çalışmaya dahil edilmiştir. BRICS ülkelerine ait 2002-2017 yılları arası veriler kullanılarak panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda BRICS ülkelerinde basın özgürlük endeksi değeri arttıkça (basın özgürlüğü azaldıkça), yolsuzluk kontrol endeksinin azaldığı (yolsuzlukların arttığı) sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Basın Özgürlüğü, Yolsuzluk, Panel Veri Analizi, BRICS

Etik Beyanı: Bu çalışma "Araştırma ve Yayın Etiği" değerlerine uygun olarak hazırlanmıştır.

FREEDOM OF PRESS AND CORRUPTION RELATIONSHIP: PANEL DATA ANALYSIS ON BRICS COUNTRIES

Abstract

In this study, it is aimed to investigate the relationship between freedom of press and corruption with BRICS countries. The Freedom House Press Freedom Index was used as an indicator of press freedom and the Corruption Control Index published by the World Bank was used as an indicator of corruption. The study included explanatory variables such as inflation rate, economic freedom index, GDP per capita, public spending in GDP, Human Development Index, urban population growth rate and trade openness ratio. Panel data analysis was carried out using data from BRICS countries between 2002-2017. As a result of the analysis, as the press freedom index value increased (decreasing freedom of press) in BRICS countries, it was concluded that corruption control index decreased (corruption increased).

Keywords: Press Freedom, Corruption, Panel Data Analysis, BRICS

Ethics Statement: This study has been prepared in accordance with the values of "Research and Publication Ethics."

Giriş

Basın özgürlüğü demokrasilerin temel unsurlarından birisi olarak nitelendirilmektedir. Basın özgürlüğü, fikir ve düşünce özgürlüğü temelli olup demokrasilerin özünü yansıtmaktadır. Modern bir demokrasi için basının özgür olması elzemdir. Basın özgürlüğünün kısıtlanması veya tam anlamıyla yok sayılması, sınırlı bir demokrasi anlayışının ortaya çıkmasına ve demokratik normların zarar görmesine neden olmaktadır.

Basının özgür olması toplum içerisinde farklı görüşlerin de ifade edilebilmesini sağlamaktadır. Tek seslilikten ziyade karşıt görüşlerin de özgürce ifade edilebildiği çok sesli bir ortamın oluşmasını sağlar. Özgür olmayan bir basın, toplumun haberleşme özgürlüğünü olumsuz yönde etkilemektedir. Basının özgür olmasıyla beraber toplum doğru bilgiye ulaşabilmektedir. Sansüre veya baskıya uğrayan basın doğru bilgiyi aktaramamaktadır.

Devletlerin veya hükümetlerin kontrolünde olmayan medya, sosyo-politik istikrarsızlık biçimlerinin azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Kendi çıkarlarıyla ilgilenen hükümetler, kontrol altında olmayan medya mekanizması sayesinde vatandaşların çıkarlarıyla ilgilenmeleri yönünde baskıya maruz kalabilir (Pal, Dutta ve Roy, 2011, s. 3).

Basının özgür olması kamu yararının lehinedir. Basının özgür olmadığı toplumlarda hukuk göz ardı edilebilmekte, hesap verebilirlik azalabilmektedir. Özgür olmayan basın yolsuzluk ve rüşvet gibi hukuk dışı eylemlerin ört bas edilebilmesine yol açar. Bu da kamu yararının azalmasına yol açabilmektedir. Hükümetler, basının özgürlüğünü hiçe sayarak keyfi ve hukuk dışı uygulamalarda bulunabilir.

Devletler veya hükümetler basını farklı şekillerde kontrol etme veya kısıtlama yollarına gidebilirler. Kısıtlayıcı bir mevzuatın bulunması, tehdit etmek, korkutmak, yüksek giriş maliyetleri ve erişim kısıtlamaları, basın ve medya kapsamında rastlanan en yaygın kısıtlamalar olarak değerlendirilmektedir (Freille, Haque ve Kneller, 2005, s. 1).

Yolsuzluk, kamu yararının göz ardı edilip özel yararların ve kişisel çıkarların kamu yararı ve çıkarının önüne geçtiği, kamu yararının özel yararlar kapsamında kötüye kullanıldığı bir kavram olarak ifade edilmektedir. Rüşvet, zimmete para geçirmek, kayırmacılık gibi bireysel çıkar elde edilen uygulamalar kamu çıkarının kötüye kullanılmasına ve zarara uğramasına yol açmaktadır.

Yolsuzluk, toplumun heryönüden nüfuz edebilen ve ülkelerin büyüme ve kalkınabilmeleri önünde güçlü bir kısıtlama olarak görülen bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Ülkelerin iktisadi gelişimini de yavaşlatan ve engelleyen yolsuzluk, hukukun üstünlüğünü, devlet mekanizmasının meşruiyetini, kurumsal yapıların istikrarını ve toplumların ahlaki temellerini sarsabilmektedir (Adegboyega, 2017, s. 5).

Medyanın çoğulcu ve bağımsız bir yapıda olması siyasi hesap verebilirliği artırmakta ve böylelikle yolsuzlukla mücadele hususunda önemli bir fayda sağlamaktadır. Fakat

medyanın monopolleşmesi, devlet kontrolüne girmesi ve tek elden yönetilmesi yolsuzlukları artırıcı etki yapabilmektedir. Şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi önemli unsurlar ihlal edilmektedir.

Medya veya basın gibi unsurların işlevini yerine getirmesi iyi işleyen bir demokrasiye işarettir. Haberleşme işlevini yerine getirmede önemli rolü bulunan bu organların bağımsız olması bilginin yanlılığını azaltmakta ve siyasilere sorumluluğunun da artmasına katkı sağlamaktadır (Fiorino, Galli ve Petrarca, 2013, s. 1).

Bu çalışmada BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) ülkelerinde, 2002-2017 yılları arasında basın özgürlüğü ile yolsuzluk kavramları arasındaki ilişkinin araştırılması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda basın özgürlüğü göstergesi olarak Freedom House tarafından ortaya konulan Basın Özgürlüğü endeksi ele alınacaktır. Yolsuzluk göstergesi olarak ise Dünya Bankası tarafından yayınlanan Yolsuzluk Kontrol Endeksi kullanılacaktır. 2002-2017 yılları arası veriler kullanılarak panel veri analizi gerçekleştirilecek, basın özgürlüğünün yolsuzluk üzerindeki etkisi araştırılacaktır. Çalışma, basın gibi kontrolör bir organın kamu yararının kötüye kullanımını ifade eden yolsuzluklar üzerine etkisini araştırması kapsamında önem arz etmektedir. Çalışmada bir sonraki bölümde literatür özeti bulunmakta iken 2. bölümde çalışmada amaca ulaşmaya yönelik kullanılan veri seti ve yöntem tanıtılacaktır. 3. bölümde ampirik analiz kısmı yer almakta olup çalışmada elde edilen bulgular ortaya konulacak, akabinde ise sonuç bölümüne yer verilecektir.

1. Literatür Özeti

Literatürdeki çalışmalara bakıldığında özellikle demokratikleşmenin yolsuzlukların üzerine olan etkisini konu alan çalışmaların fazla olduğu görülmekle beraber modern demokrasiler için önem arz eden basın özgürlüğünün yolsuzluk ile olan ilişkisini konu alan çalışmaların da gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu kapsamda gerçekleştirilen çalışmalar, basın özgürlüğü yüksek olan ülkelerde yolsuzlukların tespitinin kolaylaştığını ve basın özgürlüğü arttıkça yolsuzlukların azaldığını ifade etmektedir.

Chowdhury (2004), yapmış olduğu çalışmada demokrasi ve basın özgürlüğü kavramlarının yolsuzluk ile olan ilişkisini incelemiştir. Bu kapsamda analiz yapılırken geleneksel EKK yöntemi ve panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Demokratik normların güçlendirilmesinin ve basın özgürlüğünün artmasının yolsuzluğu önemli ölçüde azalttığı sonucuna ulaşmıştır.

Charron (2009), yazmış olduğu makalede sosyal ve politik entegrasyonun ve basın özgürlüğünün yolsuzluk üzerine olan etkilerini araştırmıştır. Bu kapsamda yolsuzluk göstergesi olarak Political Risk Services tarafından yayınlanan ICRG (The International Country Risk Guide) ele alınmıştır. Bir diğer yolsuzluk göstergesi olarak ise Transparency International tarafından yayınlanan CPI (Corruption Perception Index) ele alınmıştır. Basın özgürlüğü göstergesi olarak ise Freedom House tarafından yayınlanan Basın Özgürlüğü Endeksi kullanılmıştır. Çalışmada basın özgürlüğü olmayan ülkelerde

liderlerin daha çok yolsuzluk yaptıkları ve basın gibi denetleyici bir unsurun etkin olmaması neticesinde yolsuzlukları gizleyebildikleri ortaya konulmuştur.

Daniels (2011), gerçekleştirdiği çalışmada basın özgürlüğünün yolsuzlukla savaşıma konusunda etkisini incelemiş ve basın özgürlüğü ve yolsuzluğu ölçmeye yönelik endekslerin gücünü araştırmıştır. Bunun dışında sosyal özgürlüklerin yolsuzluk üzerindeki etkisini ölçme kapsamında ek bir değişken olarak siyasi özgürlükler çalışmaya eklenmiştir. Çalışmada basın özgürlüğü ve yolsuzluk ölçme araçlarının çoğunun aynı olduğu tespit edilmiştir. Bunun dışında regresyon analiziyle özgür medyanın yolsuzluk ile olan ilişkisi incelenmiş, özgür medya ile yolsuzluk arasında ters yönlü ve çok güçlü bir ilişkinin var olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yolsuzlukla mücadelede medyanın özgür olmasının önemli bir bileşen olduğu ifade edilmiş ve bu kapsamda bir takım politika stratejileri önerilmiştir.

Camaj (2012), yapmış olduğu çalışmada medyanın özgür olması ile yolsuzluk arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu kapsamda dünyanın farklı bölgelerinden farklı özelliklere sahip 133 ülke ele alınmış olup geleneksel EKK (OLS) ve iki aşamalı en küçük kareler yöntemi (TSLs) izlenerek analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak yolsuzluk seçilmişken, bağımsız değişken olarak medya özgürlüğü ele alınmıştır. Çalışma, medyanın yolsuzluk üzerinde önemli bir denetim mekanizması olduğu bulgusuna ulaşarak literatürdeki diğer çalışmalarla benzer sonuçlar göstermiştir. Kitleli medyanın siyasi hesap verebilirliğin önemli belirleyicilerinden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kalenborn ve Lessmann (2013), gerçekleştirmiş oldukları çalışmada demokrasi ve basın özgürlüğünün yolsuzluk üzerine etkilerini araştırmışlardır. Bu kapsamda 175 ülkenin 2005 ile 2010 yılları arasındaki verileri dikkate alınarak panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada yolsuzluk göstergesi olarak CPI (Yolsuzluk Algısı Endeksi), demokrasi göstergesi olarak Vanhanen Endeksi ve basın özgürlüğü göstergesi olarak Freedom House Basın Özgürlüğü Endeksi kullanılmıştır. Çalışmada basın özgürlüğü seviyesi yüksek olan ülkelerde yolsuzluğun azaldığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Sahu ve Gahlot (2014), yapmış oldukları çalışmada halkın yolsuzlukla ilgili algılarını BRICS ülkeleri kapsamında araştırmışlardır. Çalışmada birincil verilerden yararlanılmış olup anketler BRICS ülkelerinin başkentleri kapsamında ve Facebook üzerinden gerçekleştirilmiştir. Anketler her ülkeden 150 kişiyle yapılmıştır. Çalışmada sonuç olarak BRICS ülkelerinde yolsuzlukların arkasındaki nedenler olarak siyasi iradenin yokluğu, devletin egemenliğine kişisel çıkarların hakim olması, ceza mekanizmalarının yetersizliği ve yargı sistemlerinin bağımsız olmayışı gösterilmiştir. Çalışmada ayrıca medyanın yolsuzlukla mücadelede en güvenilir kurum olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bhattacharyya ve Hodler (2015), yayınladıkları makalede basın özgürlüğü ve demokratikleşmenin yolsuzlukla mücadele etme noktasındaki etkisini araştırmışlardır. 129 ülkenin 1980 ile 2007 yılları verileri kullanılarak panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada yolsuzluk göstergesi olarak Political Risk Services

(PRS) tarafından yayınlanmakta olan CI (Yolsuzluk Endeksi), demokrasi göstergesi olarak Polity IV raporunda yer alan Polity II skorları ve basın özgürlüğü endeksi olarak Freedom House Basın Özgürlüğü Endeksi kullanılmıştır. Çalışmada demokratikleşme ve medyanın özgür olmasının siyasi yolsuzluklarla mücadele etme hususunda önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Demokratikleşme ve basın özgürlüğünün yolsuzlukla mücadele etme noktasında birbirinin tamamlayıcısı olduğunu bulgusu elde edilmiştir.

Dutta ve Roy (2016), yazmış oldukları makalede basın özgürlüğü ve medyaya (sosyal medya, internet) erişilebilirliğin yolsuzluk üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmaya 159 ülkenin 14 yıllık verileri dahil edilerek panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada basın özgürlüğü göstergesi olarak Freedom House Basın Özgürlüğü Endeksi ve yolsuzluk göstergesi olarak Dünya Bankası tarafından yayınlanan CCI (Yolsuzluk Kontrol Endeksi) ele alınmıştır. Çalışmada gerçekleştirilen analiz neticesinde özgür basının ve medya erişim özgürlüğünün yolsuzlukla mücadele etme noktasında birbirini tamamlayan unsurlar olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Basın özgür olmadıkça medyaya erişimin rahat ve kolay olması tek başına yolsuzluğu azaltmaya yardımcı olmamaktadır.

Starke, Naab ve Scherer (2016), gerçekleştirmiş oldukları çalışmada basın özgürlüğünün, internet erişiminin ve e-demokrasi uygulamalarının yolsuzluk üzerine etkisini araştırmışlardır. Çalışmada 157 ülke analize dahil edilmiştir. Çalışmada gerçekleştirilen analiz neticesinde basın özgürlüğü ve yolsuzluk arasında negatif yönlü ve güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda internet erişiminin kolay olması ve e-demokrasi uygulamalarının fazla olmasının yolsuzlukları azalttığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Wu (2016), yapmış olduğu çalışmada BRICS ülkelerinde firmaların rüşvet uygulamalarının nedenleri üzerine bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda 2002-2012 yılları arasını kapsayan birincil veriler kullanılarak BRICS ülkelerinde imalat sektöründe faaliyet gösteren firmaların neden rüşvet verdikleri ve rüşvet için ne kadar para harcadıkları araştırılmıştır. Çalışma sonucunda firmaların daha yavaş büyüdüğü ve ölçüklerini artırabilmeleri için rüşvet uygulamalarına giriştikleri bilgisine ulaşılmıştır. Bunun yanında rüşvet uygulamasının özellikle daha hızlı gelişen ve siyasi yönden katı yönetim biçimine sahip olan ülkelerde daha sık görüldüğü bilgisine yer verilmiştir. Yine BRICS ülkelerinde 2008 krizinin rüşveti artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Jha ve Sarangi (2017), gerçekleştirmiş oldukları çalışmada sosyal medya ve yolsuzluk arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bu kapsamda 150'nin üzerinde ülke analize dâhil edilmiştir. Çalışmada Facebook kullanım oranı ile yolsuzluk arasında negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda basın özgürlüğünün en düşük seviyede olduğu ülkelerde bu negatif yönlü ilişkinin daha güçlü olduğunu neticesi elde edilmiştir. Sosyal medya ve basın özgürlüğünün birbirinin tamamlayıcısı olduğu ifade edilmiştir. Bunların dışında internet kullanım oranı ile yolsuzluklar arasında da negatif yönlü bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kurakin ve Sukharenko (2018), yapmış oldukları çalışmada BRICS ülkelerinde yolsuzlukla mücadele kapsamında ortaya konulan girişimlerden bahsetmişlerdir. Çalışmada 2017 Yolsuzluk Algılama Endeksi'ne göre BRICS ülkeleri içerisinde en iyi konumda olan ülkenin endeks kapsamında 71. sırada olan Güney Afrika olduğu ifade edilmiş olup bu ülkelerin yolsuzlukla etkin bir şekilde mücadele edebilmek adına dayanışma göstermesi gerekliliği belirtilmiştir.

BRICS ülkelerindeki yolsuzluk düzeyi ile alakalı araştırmalar ortaya koyan Sahu ve Gahlot (2014) ve Kurakin ve Sukharenko (2018) den farklı olarak bu çalışmada basın özgürlüğü ve yolsuzluk arasındaki ilişki, dengeli panel veri analizi ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Belirtilen değişkenlerin yanı sıra çalışmaya yolsuzluk üzerinde etkili olduğu düşünülen enflasyon, ekonomik özgürlükler, kişi başına düşen GSYİH, kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı, İnsani Gelişme Endeksi, kentsel nüfus artış hızı ve ticari açıklık oranı gibi kontrol değişkenleri eklenmiş ve kapsamlı bir analiz ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada BRICS ülkelere ait 2002-2017 yılları arasına ait veriler kullanılmış olup dengeli panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılacak verilerin belirlenmesinde özellikle verilerin bulunabilirliğine dikkat edilmiştir. Çalışmada bağımlı değişken olarak Dünya Bankası tarafından yayınlanan Yolsuzluk Kontrol Endeksi kullanılmıştır. Çalışmada bağımsız değişkenlerden basın özgürlüğü göstergesi olarak Freedom House tarafından yayınlanan Basın Özgürlüğü Endeksi kullanılmıştır. Kontrol değişkenleri olarak ise enflasyon oranları (TÜFE- Yıllık %), Ekonomik Özgürlük Endeksi, kişi başına düşen GSYİH (satın alma gücü paritesine göre hesaplanmış- Amerikan doları cinsinden), kamu harcamalarının GSYİH içerisindeki payı (Toplam kamu harcamalarının GSYİH içindeki % payı), İnsani Gelişme Endeksi, kentsel nüfus artış hızı ve ticari açıklık oranı kullanılmıştır.

Çalışmada bağımlı değişken olarak belirlenen Yolsuzluk Kontrol Endeksi (CCI), Dünya Bankası tarafından yayınlanmaktadır. Bu endekse göre ülkeler +2,5 ve -2,5 puanları arasında derecelendirilmektedir. Puan +2,5'a doğru yükseldikçe yolsuzluklar azalmakta, -2,5'a doğru geriledikçe yolsuzluklar artmaktadır.

Tablo 1: BRICS Ülkelerinin Yolsuzluk Kontrol Endeksi Değerleri

Yıllar	Brezilya	Rusya	Hindistan	Çin	Güney Afrika
2002	0.08	-0.03	-0.52	-0.52	0.35
2003	0.09	-0.76	-0.42	-0.36	0.35
2004	0.02	-0.8	-0.41	-0.56	0.46
2005	-0.14	-0.82	-0.36	-0.61	0.57
2006	-0.11	-0.91	-0.28	-0.51	0.45
2007	-0.08	-1.01	-0.4	-0.59	0.25
2008	0.01	-1.11	-0.34	-0.52	0.21
2009	-0.07	-1.13	-0.45	-0.51	0.18
2010	0.05	-1.09	-0.47	-0.56	0.13
2011	0.17	-1.07	-0.54	-0.51	0.06
2012	-0.04	-1.04	-0.51	-0.44	-0.12
2013	-0.08	-1.01	-0.52	-0.36	-0.07
2014	-0.34	-0.92	-0.43	-0.34	-0.06
2015	-0.40	-0.95	-0.35	-0.28	0.03
2016	-0.44	-0.86	-0.30	-0.25	0.05

Kaynak: World Bank

Tablo 1'de BRICS ülkelerinin yıllara göre Yolsuzluk Kontrol Endeksi değerleri görülmektedir. Ülkeler arasında yolsuzlukların en az olduğu ülkenin Güney Afrika olduğu görülmekte iken yolsuzlukların en çok olduğu ülke ise Rusya'dır. BRICS ülkelerinin geneli için ifade etmek gerekirse yolsuzlukların bu ülkelerde fazla olduğu ve bu ülkelerin Yolsuzluk Kontrol Endeksi kapsamında genel olarak benzer özelliklere sahip olduğu söylenebilir.

Basın özgürlüğü ve yolsuzluk değişkenleri arasındaki ilişkinin tespiti için BRICS ülkelerinin tercih edilmesinde özellikle bu ülkelerin geneli için yolsuzluk seviyesinin yüksek olmasının etkili olduğu ifade edilebilir.

Çalışmada bağımsız değişken olarak ele alınan Basın Özgürlüğü Endeksi, Freedom House kuruluşu tarafından yayınlanmaktadır. Ülkeler, basın özgürlüğü kapsamındaki konumlarına göre 0 ila 100 arasında derecelendirilmektedir. 0 değeri basın özgürlüğü kapsamında en özgür ülkeyi nitelendirmekte iken 100 değeri ise basın özgürlüğü hususunda en sorunlu ülkeyi ifade etmektedir. Endeks değeri arttıkça ülkelerdeki basın özgürlüğü değeri düşmektedir.

Tablo 2: BRICS Ülkelerinin Basın Özgürlüğü Endeksi Değerleri

Yıllar	Brezilya	Rusya	Hindistan	Çin	Güney Afrika
2002	32	60	42	80	23
2003	38	66	45	80	25
2004	36	67	41	80	24
2005	40	68	38	82	26
2006	39	72	37	83	27
2007	42	75	35	84	28
2008	42	78	35	84	28
2009	42	80	36	85	30
2010	43	81	33	84	32
2011	44	81	35	85	33
2012	44	80	37	85	34
2013	46	81	38	83	35
2014	45	81	39	84	33
2015	45	83	40	86	37
2016	46	83	41	87	36

Kaynak: Freedom House

Tablo 2’de BRICS ülkelerinin yıllara göre Basın Özgürlüğü endeksi değerleri görülmektedir. Ülkeler içerisinde basın özgürlüğünün en çok olduğu ülkenin Güney Afrika olduğu gözlemlenmekte iken basın özgürlüğü ihlallerinin en çok olduğu ülkenin ise Çin olduğu görülmektedir. BRICS ülkelerinde özellikle Çin ve Rusya’da basın özgürlüğü ihlalleri fazla olmakla beraber BRICS ülkelerinin tamamı için son yıllarda basın özgürlüğü endeks değerlerinde artış olduğu ifade edilebilir. Bu endeks değerlerindeki artışa dayanarak BRICS ülkelerinin geneli için özellikle son yıllarda basın özgürlüğüne yönelik kısıtlamaların arttığı söylenebilir. BRICS ülkeleri için Basın Özgürlüğü Endeksi’ndeki 2002-2016 yılı arasındaki değişim bunu açıkça göstermektedir.

Çalışmada kontrol değişkeni olarak alınan enflasyon oranları, kişi başına düşen GSYİH, kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı, kentsel nüfus artış hızı ve ticari açıklık oranı verileri Dünya Bankası’nın web sitesinden elde edilmiştir.

İnsani Gelişme Endeksi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yayınlanmaktadır. Ülkelerin eğitim seviyesi, gelir seviyesi ve yaşam süresi gibi birtakım sosyal ve iktisadi refah kriterleri dikkate alınarak hazırlanan endekste ülkeler 0 ila 1 arası derecelendirilmektedir. 1 en yüksek yaşam standardını, refah seviyesini ifade

etmekte iken 0 ise en düşük refah seviyesini ve hayat kalitesini nitelendirmektedir. Değerler 1'e doğru yükseldikçe ülkelerde insani gelişmişlik artmakta, 0'a doğru azaldıkça ise insani gelişmişlik azalmaktadır. İnsani gelişme endeksi kapsamında tanımlanan kategorizasyona göre 0-0.549 arası endeks değerine sahip olan ülkelerde insani gelişme düşük, 0.550-0.699 arası endeks değeri olan ülkelerde orta insani gelişme, 0.700-0.799 arası endeks değerinin görüldüğü ülkelerde yüksek insani gelişme ve 0.800-1 arası endeks değeri bulunan ülkelerde ise çok yüksek insani gelişme gözlemlenmektedir (UNDP, 2016, s. 172).

Ekonomik Özgürlük Endeksi, Heritage Foundation tarafından yayınlanmakta olup 180 ülke kapsamında ülkelerdeki ekonomik özgürlük seviyelerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada ülkeler 0 ila 100 arası puanlandırılmaktadır. 100 değeri ekonomik özgürlüğün en yüksek olduğu seviyeyi belirtmekte iken, 0 değeri ise ekonomik özgürlüğün en düşük olduğu seviyeyi ifade etmektedir. Endeks değeri arttıkça ülkelerdeki ekonomik özgürlükler artmaktadır.

Çalışmada ortaya konulan temel hipotez aşağıdaki gibidir:

H_0 =Basın özgürlüğünün azalmasının yolsuzlukların artmasında etkisi yoktur.

H_1 =Basın özgürlüğünün azalmasının yolsuzlukların artmasında etkisi vardır.

Çalışmada oluşturulan model aşağıdaki denklemde ifade edilmektedir:

$$Yolsuzluk_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 Basın_{it} + \alpha_2 Enfl_{it} + \alpha_3 E.Özgürlük_{it} + \alpha_4 KBG_{it} + \alpha_5 Kamu_{it} + \alpha_6 İGE_{it} + \alpha_7 Nüfus_{it} + \alpha_8 T.Açıklık_{it} + \alpha_i + \lambda_t + \varepsilon_{it}$$

$Yolsuzluk_{it}$ Yolsuzluk kontrol endeksini, $Enfl_{it}$ enflasyon oranlarını, $E.Özgürlük_{it}$ ekonomik özgürlük endeksini, KBG_{it} kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasılayı, $Kamu_{it}$ kamu harcamalarının GSYİH içindeki payını, $İGE_{it}$ İnsani Gelişme Endeksini, $Nüfus_{it}$ kentsel nüfus artış hızını, $T.Açıklık_{it}$ ticari açıklık oranını, α_0 sabit parametreyi, α_i birim etkiyi, λ_t zaman etkisini ve ε_{it} ise hata terimini işaret etmektedir.

Çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler, bu değişkenlerin kısaltmaları ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerine etkisi ve katsayıların beklenen işareti Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3:Değişkenler ve Beklenen Etkileri

Değişkenin Adı	Değişkenin Kısaltması	Yolsuzluk Kontrol Endeksi Üzerindeki Beklenen Etkiler
Freedom House Basın Özgürlüğü Endeksi	BASIN	-
Enflasyon	ENF	-
Ekonomik Özgürlük Endeksi	E.ÖZGÜRLÜK	+
Kişi Başına Düşen GSYİH	KBG	+
Kamu Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı	KAMU	-
İnsani Gelişmişlik Endeksi	İGE	+
Kentsel Nüfus Artış Hızı	NÜFUS	-
Ticari Açıklık Oranı	T.AÇIKLIK	+
Yolsuzluk Kontrol Endeksi	YOLSUZLUK	

Çalışmada kullanılan değişkenler belirlenirken literatürdeki benzer çalışmalar taranmış ve bu çalışmalardan faydalanılarak değişkenler belirlenmiştir.

Çalışmada ilk olarak değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiş olup daha sonra değişkenler kapsamında Fisher-tipi PP panel birim kök testi gerçekleştirilmiştir. Daha sonra sabit ve tesadüfi etkiler modeli tahmin edilmiştir. Hausman testi ile hangi modelin geçerli olduğu ortaya konulduktan sonra panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Analizler ortaya konulurken sabit etkiler modelinde grup içi tahmin yöntemcisi referans alınmıştır.

3. Ampirik Analiz

Çalışmada ilk olarak değişkenlere ait özet istatistikler ifade edilmiştir. Tablo 4'te çalışmada yer alan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler ortaya konulmaktadır.

Tablo 4: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum	Çarpıklık Katsayısı	Basıklık Katsayısı
YOLSUZLUK	80	-.337125	.4060124	-1.13	.57	-.0414312	2.473747
BASIN	80	54.1625	22.10816	23	87	.3451777	1.411588
ENF	80	6.459063	3.584208	-.767	15.792	.5766238	3.205232
E.ÖZGÜRLÜK	80	55.87625	4.771388	48.7	67.1	.6626542	2.128741
KBG	80	11.50822	6.194321	2.159	26.24	.662126	3.0135
KAMU	80	30.6595	5.743523	17.7	41	-.3462966	2.735386
İGE	80	.6843875	.0775298	.504	.816	-.3416351	2.354242
NÜFUS	80	1.875312	1.172645	-.467	4.198	-.3309144	2.427195
T.AÇIKLIK	80	46.31562	12.99523	22.106	72.865	-.4133989	2.125623

Tablo 4'te her bir değişken için gözlem sayısının 80 olduğu belirtilmektedir. Ortalama değerlere bakıldığında -0.337125 değeri ile özellikle BRICS ülkeleri için yolsuzluk seviyesinin yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Yine bu ülkelerde basın özgürlüğünün ortalama değerinin de 54.1625 olduğu görülmektedir. Yine çalışmada yer alan tüm değişkenlere ait standart sapma, minimum değerleri, maksimum değerleri, çarpıklık katsayıları ve basıklık katsayıları ifade edilmektedir. Tanımlayıcı istatistikler ifade edildikten sonra sırasıyla birim kök testi, F testi, Hausman testi, değişen varyans, otokorelasyon testi ve birimler arası otokorelasyon testi gerçekleştirilmiştir.

3.1. Çoklu Doğrusal Bağlantının Araştırılması

Bağımsız değişkenler arasında güçlü bir ilişkinin olması, çoklu doğrusal bağlantı olarak tanımlanmaktadır. Çoklu doğrusal bağlantı problemiyle karşılaşılması, regresyon analizlerinde istenmeyen bir durumu işaret etmektedir (Albayrak, 2005, s.108). Çoklu doğrusal bağlantının araştırılması amacıyla birtakım yöntemler kullanılmakta olup bu çalışmada özellikle araştırmacıların da daha çok başvurduğu korelasyon matrisleri ve VIF (Variance Inflation Factor) yöntemleri uygulanmıştır. Modele ilişkin korelasyon matrisi Tablo 5'te görülmektedir. Korelasyon matrisi değerlerine bakıldığında, modelde yer alan bağımsız değişkenler arasında %75'ten yüksek bir korelasyon ilişkisinin bulunmadığı gözlemlenmektedir. Modelde çoklu bağlantı problemi ile karşılaşılmamaktadır.

Tablo 5: Modelde Bulunan Bağımsız Değişkenlere Ait Korelasyon Matrisi

	BASIN	ENF	E. ÖZGÜRLÜK	KBG	KAMU	İGE	NÜFUS	T. AÇIKLIK
BASIN	1.0000							
ENF	-0.1501	1.0000						
E.ÖZGÜRLÜK	-0.7461	-0.0965	1.0000					
KBG	0.3132	0.2178	-0.0851	1.0000				
KAMU	-0.2010	0.3562	0.1570	0.6038	1.0000			
İGE	0.5719	0.2209	-0.2581	0.7260	0.4838	1.0000		
NÜFUS	-0.0736	-0.5772	0.1246	-0.6833	-0.6812	-0.5766	1.0000	
T.AÇIKLIK	0.1056	0.0171	0.0750	-0.1274	-0.6061	-0.1342	0.1212	1.0000

Herhangi bir bağımsız değişkenin VIF değerinin 4'ten yüksek olması, bu bağımsız değişkenin modele dahil edildiği vakit modelde çoklu doğrusal bağlantı problemine neden olabileceğini ifade etmektedir. (Açıkgöz, Uygurtürk ve Korkmaz, 2015, s.433). VIF değerleri ise Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: Modelde Bulunan Bağımsız Değişkenlere Ait VIF Değeri

Değişkenler	R ²	VIF Değeri
BASIN	0.904	3.24
ENF	0.514	1.44
E.ÖZGÜRLÜK	0.850	2.59
KBG	0.710	1.86
KAMU	0.872	2.80
İGE	0.828	2.42
NÜFUS	0.801	2.25
T.AÇIKLIK	0.695	1.81

Tablo 6'ya bakıldığında modelde yer alan bağımsız değişkenlerin 4'ün üzerinde VIF değerine sahip olmadığı gözlemlenmektedir. Model için çoklu doğrusal bağlantı probleminin bulunmadığı söylenebilir.

3.2. Birim Kök Testi

Ekonometrik analizler gerçekleştirilirken ele alınması gereken en önemli konulardan birisi tüm serilerin durağan olmasıdır. Çünkü serilerin durağan olmaması, zaman serisinin ortalamasını koruyamamasına ve varyans değerinin de sonsuza gitmesine neden olabilmektedir. Bu da sahte regresyon tuzağına düşülmesine neden

olabilmektedir. değerlerinin yüksek olması ve anlamlı olasılık değerleri elde edebilmek için otokorelasyon değerleri gecikme sayısı arttıkça sıfırdan uzaklaşmalıdır. Tüm seriler durağan konuma getirilmelidir (Kutlar, 2000, s. 43).

Çalışmada serilerin durağan hale getirilmesi için Fisher-tipi PP panel birim kök testi uygulanmıştır. Tablo 7’de çalışmada yer alan değişkenlere ait birim kök test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 7: Fisher-tipi PP Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Test	İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri	Durağanlık
YOLSUZLUK	Düzey	38.7469	0.0000*	Düzey
BASIN	Düzey	25.8634	0.0039*	Düzey
ENF	Düzey	35.7630	0.0001*	Düzey
E.ÖZGÜRLÜK	Düzey	12.9773	0.2249	1. Fark
1. Fark		42.7071	0.0000*	
KBG	Düzey	9.7157	0.4658	1. Fark
1. Fark		84.9015	0.0000*	
KAMU	Düzey	12.3038	0.2652	1. Fark
1. Fark		71.3093	0.0000*	
İGE	Düzey	40.1656	0.0000*	Düzey
NÜFUS	Düzey	15.9322	0.1016	1. Fark
1. Fark		90.6329	0.0000*	
T.AÇIKLIK	Düzey	11.6164	0.3116	1. Fark
1. Fark		41.8588	0.0000*	

*Bulgular 0,05 anlam düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 7’de yer alan sonuçlara göre YOLSUZLUK, BASIN, ENF ve İGE değişkenleri düzeyde durağan iken, E.ÖZGÜRLÜK, KBG, KAMU, NÜFUS ve T.AÇIKLIK değişkenleri ise 1. farkında durağan haline gelmişlerdir.

3.3. F Testi

Panel veri modellerinde birim ve/veya zaman etkilerinin varlığını F testi ile araştırılabilmektedir. Bu test klasik modelin geçerliliğinin araştırılması amacıyla kullanılmaktadır. Veri birimlere göre farklılık göstermiyorsa klasik model uygundur (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s.168).

Tablo 8: F Testi (Birim Etkinin Varlığının Sınanması)

F İstatistiği	20.79
Olasılık Değeri	0.0000

Tablo 8'de birim etkinin varlığının sınanması amacıyla yapılan F testi sonucunda ulaşılan F istatistik değeri ve olasılık değeri görülmektedir. Sonuçlara göre birim etkilerin sıfıra eşit olduğu H0 hipotezi reddedilmekte ve birim etkilerin var olduğu gözlemlenmektedir. Klasik model geçerli değildir.

Tablo 9: F Testi (Zaman Etkisinin Varlığının Sınanması)

F İstatistiği	1.52
Olasılık Değeri	0.1309

Zaman etkilerinin varlığının araştırılması amacıyla yapılan F testi sonucunda ulaşılan bulgular Tablo 9'da yer almaktadır. Tablo 9'daki test sonuçlarına bakıldığında ise zaman etkilerinin sıfıra eşit olduğu H0 hipotezi reddedilememekte ve böylelikle zaman etkilerinin anlamsız olduğu anlaşılmaktadır.

3.4. Model Spesifikasyonu

Panel veri analizlerinde sabit etkiler modelinin sıklıkla kullanıldığı ve istatistiksel olarak verimli özelliklere sahip olması bakımından da özellikle tercih edildiği gözlemlenmektedir. Fakat bazen tesadüfi etkiler modeli sabit etkiler modeline göre daha etkin sonuçlar verebilmektedir. Sabit etkiler modeli ve tesadüfi etkiler modeli arasında hangisinin daha etkin olduğu hususunda bir tespit bulunabilmek için Hausman testine başvurulabilmektedir. Hausman testi olarak adlandırılan bu etkinlik testi hangi modelin daha etkin olduğunu ortaya koymaktadır (Baltagi, 2001, s. 20).

Çalışmada hangi modelin geçerli olduğunu ortaya koyan Hausman testi sonucunda H0 hipotezi reddedilmiş ve sabit etkiler modelinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hausman testine dair Ki kare istatistik değeri ve olasılık değeri Tablo 10'da görülmektedir.

Tablo 10: Hausman Testi

Ki kare İstatistiği	126.75
Olasılık Değeri	0.0000

3.5. Değişen Varyans ve Otokorelasyon

Hem yatay kesit verilerinde, hem de zaman serisi verilerinde sıklıkla karşılaşılan problemlerden birisi olan değişen varyans problemi, panel veri analizlerinde de gözlemlenen ve sabit varyans varsayımının geçerli olmamasına işaret eden ve böylelikle regresyon tahminlerinin gerçek değerleri yansıtmamasına neden olan önemli bir sorun olarak nitelendirilmektedir. Değişen varyans problemi özet olarak varyansın birimlere göre değiştiğini ifade etmektedir.

Çalışmada sabit etkiler modeli geçerli olduğu için değişen varyans probleminin var olup olmadığını sınaama adına Değiştirilmiş Wald testi gerçekleştirilmiştir. Değiştirilmiş Wald testi neticesinde varyansın birimlere göre değişiklik gösterdiği sonucuna ulaşılmış ve H0 hipotezi kabul edilmiştir. Modelde değişen varyans problemi bulunmaktadır.

Tablo 11: Değiştirilmiş Wald Testi

=Varyans birimlere göre değişiklik göstermektedir.	
Ki kare İstatistiği	19.65
Olasılık Değeri	0.0015

Tüm zaman serilerinde olduğu gibi, zaman ve yatay kesit verilerin beraber analize dahil edildiği panel veri analizlerinde de sıklıkla karşılaşılan problemlerden birisi olan otokorelasyon, hata terimlerinin birbiri ile ilişkili olmasını ifade etmektedir. Bu da regresyon analizlerinin temel varsayımlarından olan farklı gözlemler için aynı hatalar arasında ilişki olmaması kuralının ihlali anlamına gelmektedir (Korkmaz, Yıldız ve Gökbulut, 2010, s. 101).

Çalışmada otokorelasyonun varlığını sınaama adına Baltagi-Wu Yerel En İyi Değişmez Testi gerçekleştirilmiştir. Bu test aynı zamanda Bhargava, Franzinive Narendranathan'ın Durbin Watson test istatistiği değerini de göstermektedir. Tablo 12'deki test istatistiği değerlerinin ikisinin de 2'den oldukça küçük olduğu gözlemlenmektedir. Bu da model kapsamında otokorelasyonun bulunduğunu ifade etmektedir.

Tablo 12: Baltagi- Wu Yerel En İyi Değişmez Testi Sonuçları

Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson Test İstatistiği Değeri	.83157398
Baltagi-Wu Test İstatistiği Değeri	1.0115724

3.6. Birimler Arası Korelasyon

Panel veri modelleri için genel varsayımlardan birisi, hata terimlerinin birimlere göre bağımsız olmasıdır. Fakat yatay kesit birimler boyunca hataların eşzamanlı korelasyona sahip olması, genellikle gözlemlenebilmektedir. Bu durum, korelasyon matrisinin birim matris olmasını engellemektedir. Bu sebepten ötürü birimler arası korelasyonsuzluğun test edilmesi gerekmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2016, s. 227).

Çalışmada yatay kesit bağımlılığını sınama adına Breusch-Pagan Lagrange Çarpanı (LM) testi gerçekleştirilmiştir. Sabit etkiler modelinde birimler arasındaki korelasyonu sınamaya yarayan bu testin aynı zamanda $N < T$ koşulu da bulunmaktadır. Çalışmada birim boyutu 5, zaman boyutu 16 olduğu için bu şart sağlanmaktadır. Breusch-Pagan LM testinin kullanılması uygundur.

Tablo 13: Breusch-Pagan LM Testi

İstatistik Değeri	27.890
Olasılık Değeri	0.0019

Tablo 13'de Breusch-Pagan LM testine dair bulgular görülmektedir. Sonuç olarak birimler arası korelasyonsuzluğu işaret eden hipotezi reddedilememiş ve birimler arasında korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.7. Tahmin Sonuçları

Gerçekleştirilen Hausman testi sonucunda sabit etkiler modelinin geçerli olduğu tespit edilen modelde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonun tespit edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Belirtilen istatistiksel sorunlar bulunduğu zaman başvurulabilen ve sabit etkiler modelinde de uygulanabilen Driscoll ve Kraay dirençli tahminciyle model tahmin edilmiştir.

Tablo 14'e bakıldığında modele dair tahmin sonuçları görülmektedir. Tahmin edilen sabit etkiler modelinin değeri 0.6261'dir. Bu değer aynı zamanda bağımsız değişkenlerin modelde yer alan bağımlı değişkeni açıklama gücünü ortaya koymaktadır.

Tablo 14: Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Driscoll/Kraay Standart Hata	Olasılık Değeri
BASIN	-.0299662	.0035167	0.000***
ENF	-.0083409	.0070952	0.258
E.ÖZGÜRLÜK	.0169201	.0131365	0.217
KBG	.00270803	.004764	0.578
KAMU	-.0009015	.0078357	0.910
İGE	1.297749	.2313682	0.000***
NÜFUS	.025043	.0453062	0.589
T.AÇIKLIK	-.0121433	.0029425	0.001***
$R^2 = 0.6261$			
***: %1 Anlamlılık Düzeyi			
**: %5 Anlamlılık Düzeyi			
*: %10 Anlamlılık Düzeyi			

BASIN değişkeninin katsayısına bakıldığı zaman aradaki ilişkinin negatif yönlü olduğu ve bununla beraber istatistiksel olarak oldukça anlamlı bir ilişkinin bulunduğu gözlemlenmektedir. Basın özgürlüğü endeks değerindeki bir birimlik artış (basın özgürlüğünün azalması) , yolsuzluk kontrol endeks değerinde -.0299662 puanlık bir azalmaya (yolsuzlukların artmasına) neden olmaktadır. BRICS ülkelerinde basın özgürlüğünün azalması, yolsuzlukları artırmaktadır.

ENF değişkeninin katsayısının işaretinin yönüne bakıldığı zaman beklendiği gibi negatif yönlü bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Enflasyon oranlarındaki artış, yolsuzluk kontrol endeks değerinde azalmaya neden olmaktadır. Fakat olasılık değerine bakıldığı zaman ulaşılan sonucun istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir.

E.ÖZGÜRLÜK değişkeni ile yolsuzluk kontrol endeksi arasındaki ilişkiye bakıldığı zaman katsayı işaretinin pozitif olduğu fakat istatistiksel olarak anlamsız bir sonuca ulaşıldığı görülmektedir. BRICS ülkelerinde ekonomik özgürlükler arttıkça yolsuzluk kontrol endeksi de artmaktadır. Yani ekonomik özgürlükler arttıkça yolsuzluklar azalmaktadır. Fakat sonuç istatistiksel olarak anlamsızdır.

Kişi başına düşen GSYİH ile yolsuzluk kontrol endeksi arasındaki ilişkiye bakıldığı zaman pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu gözlemlenmektedir. BRICS ülkelerinde kişi

başına düşen GSYİH arttıkça yolsuzluk kontrol endeks değeri artmakta ve yolsuzluklar azalmaktadır. Sonuç ise istatistiksel olarak anlamsızdır.

Kamu harcamalarının GSYİH içindeki payının yolsuzluk kontrol endeksi ile olan ilişkisine bakıldığı zaman beklendiği gibi negatif yönlü bir ilişkinin bulunduğu görülmektedir. Kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı arttıkça yolsuzluk kontrol endeks değeri düşmekte ve yolsuzluklar artmaktadır. İstatistiksel olarak sonuç anlamsızdır.

İGE değişkeni ile yolsuzluk kontrol endeksi arasındaki ilişkiye bakıldığında aradaki ilişkinin pozitif yönde olduğu gözlemlenmektedir. İnsani gelişme endeksindeki bir birimlik artış, yolsuzluk kontrol endeks değerinde 1.297749 birim artışa (yolsuzlukların azalmasına) neden olmaktadır. Ulaşılan sonuç istatistiksel olarak %1 önem düzeyinde oldukça anlamlıdır. BRICS ülkelerinde insani gelişmişlik seviyesi arttıkça yolsuzluk kontrol endeks değeri artmakta ve yolsuzluklar azalmaktadır.

Kentsel nüfus artış hızını ifade eden NÜFUS değişkeni ile YOLSUZLUK değişkeni arasındaki ilişkinin yönü beklenenin aksine pozitif ve istatistiksel olarak anlamsızdır. BRICS ülkelerinde kentsel nüfus artış hızı arttıkça yolsuzluk kontrol endeks değeri artmakta ve yolsuzluklar azalmaktadır.

T.AÇIKLIK değişkeni ve YOLSUZLUK arasındaki ilişkiye bakıldığı zaman aradaki ilişkinin negatif yönlü ve istatistiksel olarak %1 önem düzeyinde anlamlı olduğu gözlemlenmektedir. Ticari açıklık oranı arttıkça yolsuzluk kontrol endeks değeri düşmektedir. Diğer bir deyişle ticari açıklık oranı arttıkça BRICS ülkelerinde yolsuzluklar artmaktadır. Literatürdeki genel kanaatin aksine BRICS ülkelerinde ticari açıklık oranının artmasının monopolleşmeyi azaltmadığı ve yolsuzlukları da aynı şekilde azaltmadığı sonucu elde edilmiştir.

Sonuç

Çalışma kapsamında 2002-2017 yılları arasında BRICS ülkelerinde basın özgürlüğünün yolsuzluk üzerine etkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda dengeli panel veri analizi ve sabit etkiler tahmincisiyle analiz gerçekleştirilmiştir. Tahmin edilen modelde basın özgürlüğü göstergesi olarak Freedom House Basın Özgürlüğü Endeksi kullanılmıştır. Yolsuzluk göstergesi olarak ise Yolsuzluk Kontrol Endeksi ele alınmıştır. Açıklayıcı değişkenler olarak ise enflasyon oranı, ticari açıklık oranı, kentsel nüfus artış hızı, insani gelişmişlik endeksi, kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı, kişi başına düşen GSYİH ve ekonomik özgürlük endeksi kullanılmıştır.

Çalışmada elde edilen sonuçların genel itibariyle literatürdeki sonuçlar ile örtüştüğü gözlemlenmektedir. BASIN değişkenine ait katsayının beklendiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. BRICS ülkelerinde basın özgürlüğü endeks değeri arttıkça (basın özgürlüğü azaldıkça) yolsuzluk kontrol endeks değeri azalmaktadır (yolsuzluklar artmaktadır). Bu ülkelerde basın özgürlüğünün azalmasıyla beraber yolsuzluklar artış göstermektedir.

Kontrol değişkenleri ile bağımlı değişken arasındaki ilişkiyi ifade eden analiz sonuçlarına bakıldığında ise bu değişkenler ile yolsuzluk kontrol endeksi değişkeni arasındaki ilişkiyi ifade eden katsayı işaretlerinin büyük çoğunluğunun beklenen yönde olduğu görülmektedir. Enflasyon ve yolsuzluk kontrol endeksi arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Ekonomik özgürlük endeksi, kişi başına düşen GSYİH ve kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı gibi değişkenler ile yolsuzluk kontrol endeksi arasındaki ilişkiye bakıldığı zaman katsayı işaretlerinin beklendiği yönde olduğu görülmektedir fakat sonuçlar istatistiksel olarak anlamsızdır.

İnsani gelişme düzeyi ile yolsuzluk seviyesi arasındaki ilişkiyi gösteren bulgular, BRICS ülkelerinde insani gelişmişlik düzeyi arttıkça bu ülkelerde yolsuzluk seviyesinin azaldığını göstermektedir. Ulaşılan bu bulgular %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Katsayıların işaretlerinin beklenenin aksi yönde olduğu iki değişkenden birisi olan kentsel nüfus artış hızının arttıkça yolsuzluk kontrol endeks değerinin düşeceği yani yolsuzlukların artacağı beklenmiştir. Fakat elde edilen sonuçlara göre BRICS ülkelerinde kentsel nüfus artış hızı arttıkça yolsuzluk kontrol endeks değeri artmaktadır. Diğer bir deyişle yolsuzluklar azalmaktadır. Elde edilen sonuç istatistiksel olarak anlamsızdır.

Ticari açıklık oranı ile yolsuzluk kontrol endeksi değişkeni arasındaki ilişkiye bakıldığı zaman katsayının yönünün beklendiği gibi olmadığı görülmektedir. BRICS ülkelerinde ticari açıklık oranı arttıkça yolsuzluk kontrol endeks değeri düşmektedir. Sonuç istatistiksel olarak anlamlıdır. Ticari açıklık oranı arttıkça yolsuzluklar artmaktadır.

Ticari açıklık oranı ve yolsuzluk arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda baskın görüş ülkelerin ticari açıklık oranları arttıkça yolsuzlukların azaldığıdır. Fakat tek başına ticari açıklık oranı tek başına yolsuzlukları azaltmaya yetmeyebilir. Burada ülkelerin kurumsal yapıları da büyük önem arz etmektedir. Güçlü kurumsal yapıların varlığı, yüksek standarda sahip yerleşmiş demokratik normlar ve yüksek bürokrasi kalitesi sağlayan bir yönetim dizaynı ile beraber ticari açıklık oranı yolsuzluklar üzerine olumlu etki gerçekleştirebilir. Yine bunlarla beraber ticaret odaklı ekonomilerin yolsuzluğun kontrolünde bir kanal olarak ticaretin avantajlarından faydalanabilmesi için öncelikle ülke içerisinde finansal reformlar gerçekleştirmesi gerekmektedir (Majeed, 2014, s. 778).

Çalışma sonuçlarından da anlaşılacağı üzere, BRICS ülkeleri yolsuzlukla mücadele etme kapsamında basının özgür olmasına önem vermeli, basının yolsuzluklar üzerindeki kontrolör olma işlevini yerine getirmesinde yardımcı olmalıdır. Basının çok sesli olmasına ve hükümetlerin kontrolünde olmamasına özen gösterilmelidir. Basının özgür konumda olması sağlanarak hükümetlerin çıkarına değil, vatandaşların çıkarına uygun faaliyet göstermesi gerekmektedir. Medya üzerinde baskı kurulmamalı ve çoğulcu bir medya yapısı dizayn edilmelidir.

Kaynakça

- Açıkgöz, E., Uygurtürk, H., ve Korkmaz, T. (2015). Analysis of factor affecting growth of pension mutual funds in Turkey. *International Journal of Economics and Financial*, 5(2), 427-433.
- Adegboyega, R. (2017). Corruption and economic growth in Nigeria: A Cointegration (FM-OLS) Approach. *Annals of the University of Petroşani, Economics*, 17(1), 5-18.
- Albayrak, A. S. (2005). Çoklu doğrusal bağlantı halinde en küçük kareler tekniğinin alternatifleri yanlı tahmin teknikleri ve bir uygulama. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 105-126.
- Baltagi, B. (2001). *Econometric analysis of panel data*, 2nd Ed. UK: John Wiley & Sons Ltd.
- Bhattacharyya, S. ve Hodler, R. (2015). Media freedom and democracy in the fight against corruption. *European Journal of Political Economy*, 39, 13-24.
- Camaj, L. (2012). The Media's role in fighting corruption: Media effects on governmental accountability. *The International Journal of Press/Politics*, 18(1), 21-42.
- Charron, N. (2009). The impact of socio-political integration and press freedom on corruption. *The Journal of Development Studies*, 45(9), 1472-1493.
- Chowdhury, S. K. (2004). The effect of democracy and press freedom on corruption: An empirical test. *Economics Letters*, 85, 93-101.
- Daniels, D. (2011). *Freedom of the media as freedom from corruption*. Florida State University Libraries, Honors Theses, The Division of Undergraduate Studies, The Florida State University.
- Dutta, N., ve Roy, S. (2016). The interactive impact of press freedom and media reach on corruption. *Economic Modelling*, Vol. 58, No. 1, 227-236.
- Fiorino, N., Galli, E. ve Petrarca, I. (2014). *Press and corruption in the Italian regions: An empirical test*. Presented at SIEP Conference, Pavia, Italy, September 26-27, www.siecon.org/online/wp-content/uploads/2014/10/Fiorino-Galli-Petrarca-83.pdf (Accessed February 11, 2019).
- Freille, S., Haque, M. E. ve Kneller, R. (2005). A contribution to the empirics of press freedom and corruption. *The University of Nottingham Research Paper Series*, 24, 1-35.
- Jha, C. K. ve Sarangi, S. (2017). Does social media reduce corruption? . *Information Economics and Policy*, 39, 60-71.
- Kalenborn, C. ve Lessmann, C. (2013). The impact of democracy and press freedom on corruption: conditionality matters. *Journal of Policy Modeling*, 35(6), 857-886.

- Korkmaz, T., Yıldız, B. ve Gökbulut, R.İ. (2010). Testing the validity of CAPM in ISE National 100 Index with panel data analysis. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39 (1), 95-105.
- Kurakin, A. ve Sukharenko, A. (2018). Anti-corruption in the BRICS countries. *BRICS Law Journal*, Volume V, Issue I, 56-77.
- Kutlar, A. (2000). *Ekonometrik zaman serileri*. Gazi Kitabevi, Ankara.
- Majeed, M. T. (2014). Corruption and trade. *Journal of Economic Integration*, Vol. 29, No. 4, 759-782.
- Pal, S., Dutta, N. ve Roy, S. (2011). *Media freedom, socio-political stability and economic growth*. Available online "https://www.ioea.eu/pdf/textes_2011/Dutta-Media-Freedom.pdf"(accessed on 11 February 2019).
- Sahu, K. S. ve Gahlot, R. (2014). Perception about corruption in public services: A case of BRICS countries. *Journal of Social Science for Policy Implications*, June 2014, Vol. 2, No. 2, pp. 109-124.
- Starke, C., Naab, T. K. ve Scherer, H. (2016). Free to expose corruption: The impact of media freedom, internet access and governmental online service delivery on corruption. *International Journal of Communication*, 10, 4702–4722.
- UNDP (2016). *Human Development Report 2016*, http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf (Accessed March 4, 2019).
- Wu, R. (2016). Why do firms bribe? An empirical study in BRICS economies from 2002 to 2012. *Economics and Business Letters*, 5(3), 72-79.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2016). *Panel veri ekonometrisi stata uygulamalı*. Beta Yayıncılık, İstanbul.

FREEDOM OF PRESS AND CORRUPTION RELATIONSHIP: PANEL DATA ANALYSIS ON BRICS COUNTRIES

Mustafa Necati ÇOBAN

Extended Abstract

Freedom of the press is described as one of the basic elements of democracies. Freedom of the press is based on freedom of thought and thought and reflects the essence of democracies. The freedom of the press is essential for a modern democracy. The restriction or complete ignoring of the freedom of the press leads to the emergence of a limited understanding of democracy and the damage of democratic norms.

The freedom of the press ensures that different opinions can be expressed in the society. It provides a polyphonic environment where opposing views can be freely expressed rather than monophonic. A non-free press negatively affects the freedom of communication of the society. With the press being free, the society can access the right information. The press, which has been censored or oppressed, cannot convey the correct information.

The media's pluralistic and independent structure enhances political accountability, thereby providing a significant benefit in combating corruption. However, monopolization of the media, state control, and one-stop management can have an increasing effect on corruption. Important elements such as transparency and accountability are violated.

In this study, it is aimed to investigate the relationship between freedom of press and corruption in BRICS (Brazil, Russia, India, China, South Africa) countries between 2002-2017. In this context, the Freedom of Press index, introduced by Freedom House, will be considered as an indicator of press freedom. Corruption Control Index published by the World Bank will be used as an indicator of corruption. Panel data analysis will be carried out using data between 2002-2017 and the effect of freedom of press on corruption will be investigated. The study is important in the context of investigating the impact of a controlling body, such as the press, on corruption, which expresses the misuse of public interest.

As a result of the Hausman test carried out, it was concluded that the fixed effects model was found to have heteroskedasticity, autocorrelation problems and there was cross-sectional dependence. The model was estimated with Driscoll-Kraay estimator, which can be applied in the fixed effects model when the specified statistical problems are found.

It is observed that the results obtained in the study generally overlap with the results in the literature. It is seen that the coefficient of the PRESS variable is negative and statistically significant as expected. In BRICS countries, as the freedom of press index value increases (as freedom of the press decreases), the corruption control index value decreases (corruption increases). Corruption increases in these countries with the decrease in freedom of the press.

When the results of the analysis expressing the relationship between the control variables and the dependent variable are analyzed, it is seen that the majority of the coefficient signs expressing the relationship between these variables and the corruption control index variable are in the expected direction. The relationship between inflation and corruption control index is statistically significant at only 10% significance level. When looking at the relationship between variables such as economic freedom index, GDP per capita, share of public spending in GDP, human development index and corruption control index, coefficient signs are in the direction expected, but the results are statistically insignificant.

It is expected that as the urban population growth rate, which is one of the two variables where the coefficients' signs are opposite to the expected, the corruption control index value will decrease, that is, the corruption will increase. However, according to the results, as the urban population growth rate increases in BRICS countries, the corruption control index value increases. In other words, corruption is decreasing. The result obtained is statistically insignificant.

When the relationship between trade openness ratio and corruption control index variable is examined, it is seen that the direction of the coefficient is not as expected. In BRICS countries, as the trade openness rate increases, the corruption control index value decreases. The result is statistically significant. Corruptions increase as the commercial openness rate increases.

As can be understood from the results of the study, BRICS countries should pay attention to the freedom of the press in the fight against corruption and help the press to act as a controller on corruption. Care should be taken to ensure that the press is very loud and not under the control of governments. By ensuring that the press is in a free position, it must act in the interests of the citizens, not the interests of the governments. There should be no pressure on the media and a pluralistic media structure should be designed.

TÜKETİCİLERİN TAKLİT ÜRÜN SATIN ALMA NİYETİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: HAZIR GİYİM SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Burak YAPRAK

Arş. Gör., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Ö.S. UBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü

byaprak@bandirma.edu.tr | ORCID: 0000-0001-9831-0813

Dilşad GÜZEL

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü

dguzel@atauni.edu.tr | ORCID: 0000-0003-1421-7692

Özet

Bu çalışmanın amacı, tüketicilerin taklit ürün satın alma niyetini etkileyen faktörlerin belirlenmesidir. Çalışmada ilk olarak, yalnızca modern dönemde değil antik dönemlerde dahi varlığını sürdüren taklitçilik olgusu, taklitçilik faaliyetlerinin tarihçesi, büyüme sebepleri ve sonuçları tartışılmaktadır. İkinci olarak, İstanbul'da tüketicilerden yüz yüze anket yöntemiyle toplanan veriler, kurulan araştırma modeli çerçevesinde çeşitli analizlere tabi tutulmaktadır. Son olarak ise analizler sonucunda araştırma modelinde yer alan değişkenlerin, tüketicilerin taklit ürün satın alma niyetleri üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla etki analizleri yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Taklitçilik, taklit ürün satın alma niyeti, tüketiciye ilişkin faktörler, sosyal faktörler, ürüne ilişkin faktörler

Bilgilendirme: Bu makale Burak YAPRAK tarafından yazılan "Tüketicilerin Taklit Ürün Satın Alma Niyetini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Hazır Giyim Sektörü Üzerine Bir Araştırma" başlıklı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

Etik Beyanı: Bu çalışma "Araştırma ve Yayın Etiği" değerlerine uygun olarak hazırlanmıştır.

DETERMINING THE FACTORS AFFECTING CONSUMERS' PURCHASE INTENTION FOR COUNTERFEIT PRODUCTS: A RESEARCH ON GARMENT INDUSTRY

Abstract

The aim of this paper is to determine factors that affect consumers' purchase intention for counterfeit goods. History of counterfeiting, growth reasons, results of counterfeiting and last but not least, counterfeiting as a phenomenon are treated firstly. Secondly, data collected by face-to-face surveys from consumers in Istanbul are analyzed in the framework of the reasearch model. The variables and dimensions remaining in the research model are examined in order to measure presumptive effects on the consumers' intention to purchase counterfeit goods. For this purpose, effects analyzes are carried out.

Keywords: Counterfeiting, counterfeit purchase intention, consumer related factors, social related factors, product related factors

Acknowledgement: This article is derived from the Master's thesis entitled "Determining The Factors Affecting Consumers' Purchase Intention For Counterfeit Products: A Research On Garment Industry" written by Burak YAPRAK.

Ethics Statement: This study has been prepared in accordance with the values of "Research and Publication Ethics."

Giriş

Tüketiciler internet alışverişlerinde, örneğin e-Bay aracılığıyla satın aldıkları Louis Vuitton logosu taşıyan el çantasının markaya ait orijinal ürün olduğundan emin olamamaktadır. Öte yandan geleneksel satış kanallarından alınan ilaçların zararlı kimyasallardan arındırıldığından ya da dizüstü bilgisayarın içindeki parçaların güvenilir bir üretici tarafından imal edildiği gibi konularda da tüketiciler şüpheye düşmektedir. İletişim olanaklarının gelişimiyle hız kazanan küresel üretim ve tüketim faaliyetleri, taklit/sahte/kopya ürün konusu üzerine daha çok odaklanmayı gerekli hale getirmektedir.

Dünya çapında taklit ürün üretiminden satış gelirlerine dönüşen tutar yıl bazında milyonlarca hatta milyarlarca dolardır. Ürünleri taklit edilen üretici firmalar, doğrudan finansal kayıpların yanı sıra kendi markaları adına yapılan sahte markalamalar, kendi ürünlerine benzeyen kalitesiz ürünlerin piyasada dolaşımı ve tüketicilerin bu ürünleri kullanması nedeniyle dolaylı olarak da zarar görmektedir. Bu noktada, ihtiyatlı tahminler dahi doğrudan ve dolaylı yollardan zararın dünya çapında milyonlarca dolar olduğunu ortaya koymaktadır.

Söz gelimi gelişmekte olan ülkelerde sahte/taklit ilaçların oranı toplam ilaç pazarının %10'u ile %30'u arasında olduğu tahmin edilmektedir. Öte yandan Çin'in batısında 22 yaşında bir genç, cep telefonunun patlaması sonucunda hayatını kaybederken Motorola ve Nokia gibi cep telefonu üreticileri sebep olarak sahte bataryaları göstermişlerdir.

Taklit ürünlerin dolaşımda olduğu ev sahibi ülkeler ilkin istihdam sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. İstihdam sorununun yanı sıra bu ülkeler ihracat kaybı, vergi kaybı ve diğer gelirlerden kayıplarla yüzleşmektedir. Taklit ürünlerin kaynağı olan ülkeler ise tüketici refahında kısa dönemli ilerlemeler kaydetse de uzun vadede doğrudan yabancı yatırımların azalması gibi sorunlarla karşılaşmaktadır. Çünkü marka değeri yüksek olan işletmeler, ürünlerinin taklit edilmesi endişesiyle o ülkede üretim yapmaktan vazgeçebilmektedir. Buna ek olarak kaynak ülkeler, ev sahibi ülkelere benzer olarak kayıt dışı ekonominin artışı, meşru olmayan istihdam ve asgari ücret seviyesinin altında çalışan işgücü sorunlarıyla yüzleşmektedir. Ayrıca hem ev sahibi hem de kaynak ülkeler taklit ürünlere ait atıklardan kaynaklanan çevresel sorunlardan düşük kaliteli ürünlere kadar birçok sorunla karşılaşmaktadır. Örneğin Çin, Rusya, Ukrayna ve İtalya'da tarım arazilerinde sahte gübrelerin kullanımı sonrası tarım ürünlerinin tahribata uğradığı bilinmektedir. Hükümetler ve kamusal alanın yanı sıra özel sektör de taklitçilik faaliyetlerinden önemli ölçüde zarar görmekte ve taklitçilik faaliyetlerinin sebep olduğu zaman maliyetine de katlanmaktadır.

Bu çalışmanın ana amacı tüketiciye ilişkin faktörlerin, sosyal faktörlerin ve ürüne ilişkin faktörlerin taklit ürünleri satın alma niyetini etkileyip etkilemediği ve eğer etkiliyorsa ne derecede etkilediğini ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada kapsamında Türkiye'deki taklit ürün satın alma niyeti olan tüketicilerin, bu niyetlerini etkileyen faktörler ortaya konulmaktadır. Araştırma sonucunda elde edilecek

bulguların, taklitçilik faaliyetlerine yönelik talebi açıklaması ve anlamlandırması yönüyle hem makro ekonomik düzeyde kamu kuruluşlarına hem de mikro ekonomik düzeyde marka sahipleri ve işletmelere yarar sağlaması amaçlanmaktadır.

1. Taklitçilik Fenomeni

Dünya çapında yüz yıllardır varlığını sürdüren taklitçilik fenomeni, özellikle son 20-25 yıldır akademisyenlerin de dikkatini çekmektedir. Literatür incelendiğinde sahteciliğin -veya bilimsel ifadeleriyle- taklit, taklitçilik ve taklit ürün kavramlarının birçok tanımı yapılmıştır.

Taklit kavramı Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından “belli bir örneğe benzemeye ve benzetmeye çalışma” olarak tanımlanmaktadır (www.tdk.gov.tr). Taklit ürün kavramının sistematik tanımları arasında ilk olarak kabul edilebilecek tanım Kay (1990) tarafından yapılmıştır. Kay’a göre taklit ürünler; ambalaj, etiket ve marka işaretleri özellikleri bakımından orijinal ürünler ile özdeş ve yetkisiz taraflarca üretilmiş ürünlerdir. Bu ürünler, öncelikle yetkili olmayan taraflarca orijinallerden daha düşük fiyatlarla satılmakta ve renk şemaları, tasarım, hammadde ve dikişler gibi orijinal tasarımlardan neredeyse ayırt edilemez niteliktedir. Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması (TRIPS) ise taklit ürünleri “başka bir markaya ait ambalaj veya ürünün orijinalinden ayırt edilemeyecek biçimde aynen ya da kısmen kopyalanması” olarak tanımlanmaktadır. Taklit ürünler, kısaca, orijinal ürünü inceleyerek orijinal ürünlere benzer ürünlerin üretilmesi olarak tanımlanabilmektedir.

Uluslararası Taklit Mücadele Komisyonu (IACC) ise bir faaliyet olarak taklitçiliği, marka sahiplerinin bilgisi ve izni dışında, ürünlerin yetkisiz taraflarca üretilmesi ve dağıtılmasını kapsayan suç unsuru olarak tanımlamaktadır (www.iacc.org).

Taklitçiliğe ilişkin operasyonel tanımlara bakıldığında; taklitçilik (counterfeiting), korsan (piracy), imitasyon (imitation) ve gri pazar (gray-market) kavramlarının birlikte ya da birbirinin ikamesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu noktada, bu kavramları kısaca tanımlamak gerekmektedir (Lai ve Zaichkowsy, 1999):

Taklit: Orijinal bir ticari markanın hesaplanarak ve kasıtlı olarak çoğaltılmasını içeren faaliyetler sonucunda ürünün üretilmesi ya da satılması eylemidir (Zaharia vd., 2016, s. 25). Bazı araştırmacılar tarafından taklitçiliğin temelde iki farklı şekilde gerçekleştiği öne sürülmektedir. Bunlardan ilki, bir markanın ya da ürünün taklit edilmesi anlamına gelen ticari taklitçilik iken ikincisi banknotların taklit edilmesini ifade eden para taklitçiliğidir (Bian, 2006, s. 6).

Korsan: Bu tip ürünlere ilişkin çerçeve ise ürün tipleri üzerinden belirlenmektedir. Genellikle sanal ürünlerin (yazılım, program, film, müzik vb.) kopyalanması ya da taklit edilmesi bu kapsamda kapsamında ele alınmaktadır.

İmitasyon: Taklitçilik ve korsan kavramlarına kıyasla daha nötr/tarafsız bir kavramdır. Esasen taklitçilik “doğrudan” kopyalama faaliyetlerini karşılayan bir kavram iken

imitasyon kavramı ise “dolaylı” kopyalama faaliyetleri sonucunda üretilen ürünleri ifade etmektedir. Ticaret jargonuna göre ise bu kavram, “taklitçilik yapmak üzere imal edilmiş ancak orijinaline yeterince benzemeyen” taklit ürünleri kapsamaktadır. Daha açıklayıcı olması amacıyla, Bamossy ve Scammon (1985, s. 335) imitasyon ürünlere örnek olarak Meksika’da imal edilen sahte markalı şampanyaları göstermektedir. Buna göre taklitçiler, Fransız markalarını çağırıştırması veya hatırlatması için orijinal Fransız markalarının etiketlerini birebir kullanmaktadır. Ancak taklit edilen bu etiketlerde kullanılan renk, tema ve logolar benzer olsa da sözcükler Fransızca değil İspanyolcadır. Böylece taklitçiler, fikri mülkiyeti haklarını ihlal etmedikleri iddiasıyla yaptıkları faaliyetlerin cezai müeyyidelerinden kendilerini korumayı amaçlamaktadır.

Gri pazar: Bu kavram ise orijinal markalı ve yeni ürünlerin, meşru dağıtım kanalları aracılığıyla fakat üreticilerinin bilgisi olmadan farklı ülkelere ihraç edilmesi biçimindeki taklitçilik faaliyetlerini ifade etmektedir. Gri ürün olarak nitelendirilebilecek iki tip ürün bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bir markanın ürünlerini üreten üçüncü parti işletme tarafından markaya ait ürünlerin, sipariş edilen miktarın üzerinde üretilmesi ve fazla ürünlerin izinsizce ihraç edilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır (McDonald ve Roberts, 1994, s. 61). Diğer durum ise belirli/güvenilir dağıtım kanallarına gönderilen ürünlerin, dağıtım ve satış sözleşmelerinin ihlal edilmesi suretiyle yetkisiz ve üçüncü taraflara dağıtılması biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Taklitçilik fenomenine, tüketici açısından bakıldığında ise taklitçiliğin, aldatıcı taklitçilik ve aldatıcı olmayan taklitçilik olmak üzere iki farklı formda incelendiği görülmektedir (Grossman ve Shapiro, 1988). Aldatıcı olmayan taklitçilik faaliyetleri, tüketicilerin taklit ürün satın aldıklarının farkında olarak bu ürünleri satın aldıkları durumu temsil etmektedir. Aldatıcı taklitçilik ise tüketicilerin satın aldıkları ürünlerin fiyat ve satın alma yeri gibi göstergelerden dahi taklit olduğunu idrak edemedikleri ürünleri satın almasıdır.

Taklitçilik her ne kadar post modern dünyanın bir meselesi olarak görünse de taklit ürünler en az insanlık tarihi kadar köklü bir geçmişe sahiptir. İnsanlar ilk üretim faaliyetlerine başladıklarında bir anlamda taklitçiliğe de başlamışlardır. Homo Faber’in (eşya yapan insan) yeteneklerinin gelişimini tamamlamasıyla birlikte esasen ‘Homo Counterfaber’in (taklit eşya yapan insan) de ortaya çıktığı söylenebilir (Chaudhry ve Zimmerman 2009, s. 9). İnsanlık tarihine bakıldığında yalnızca malların değil fikirlerin ve hatta unvanların dahi taklitçiliğinin yapıldığı görülmektedir. Romalı filozof Pliny the Elder taklit sikkelerin, Romalı koleksiyoncuların popüler parçaları arasında olduğunu aktarmaktadır. Babil ve Antik Mısır medeniyetlerinde din adamları, kendilerinden önceki medeniyetlerin yazıtlarını kendi anıtlarının arasından çıkarmak yoluyla kendi meşruiyet ve bilinirliklerini artırmak adına “sahte otoritelerini” (false authority) kurmaya çalışmışlardır (Tehranipoor vd., 2015, s. 2).

Son yıllarda taklitçilik artık orijinal olmayan ve kalitesiz ürünlerin atölyelerde parça parça ve küçük ölçekli üretilerek el altından satıldığı bir faaliyet biçimi olmaktan

çıkmiş, daha profesyonelce sıralanmış süreçler ile geliştirilerek orijinal üründen ayrırt edilmesi giderek zorlaşan ürünlerin üretildiği bir faaliyet haline gelmiştir. Japon elektronik devi NEC yöneticileri, kendi logolarını taşıyan korsan klavye, CD ve DVD gibi ürünlerin Pekin ve Hong Kong'da karaborsada işlem gördüğünü fark ettiklerinde bunun sadece alelade (run-of-the-mill) taklitçilik tehlikesi olduğunu düşünmüşlerse de durumun rutin bir entelektüel sermaye endişesinin çok ötesinde, oldukça istekli ve planlı taklitçilik faaliyeti olduğunu idrak etmişlerdir. Taklitçiler, NEC logolu bazı ürünleri satmanın ötesinde markanın tamamını taklit etmişlerdir. Hatta taklitçiler sadece markanın ürün spektrumunu taklit etmemiş aynı zamanda markanın logosunu taşıyan ve orijinali hiç üretilmemiş yeni ürün çeşitlerini de üretmişlerdir (Tehranipoor vd., 2015, s. 2).

Cünümüzde teknolojik imkânların ve internet tabanlı platformların yaygınlaşması taklitçiliğin boyutlarını iyice genişletmektedir. Örneğin Google'da "taklit ürün" kelimesi arandığında 562.000 sonuç, "çakma ürün" ifadesi için 717.000 sonuç, "imitasyon" kelimesi arandığında 2.280.000 sonuç, "replika" sözcüğü arandığında 62.300.000 sonuç bulunmaktadır. Sonuç olarak, insanlık tarihinin başlangıcından beri varlığı sürdüren taklitçilik faaliyetleri, son yıllarda hükümetler ya da sivil toplum kuruluşları tarafından engellenmeye çalışılan önemli bir mesele haline gelmiştir.

Antik dönemden beri kültürel ve etik değerlerin sınırlarını zorlayan aktif, yaratıcı ve kendilerini ifade etmek amacıyla taklit ürünleri satın alan tüketiciler piyasada varlığını sürdürmektedir. Ancak 20. yüzyılın sonlarında ve özellikle de 21. yüzyılda bu tür tüketiciler kitlesel bir fenomen haline gelmiştir. Smith vd. (2007) tüketimin bir ifade kaynağı olarak artan önemini "tüketimciliğin (consumerism) özgür ve daha demokratik hali" ifadesi ile ilişkilendirmişlerdir (Yolaç, 2011). Ancak tüketim benliğinin oluşma süreci doğrusal bir yol izlemek zorunda değildir; çelişen tüketicilerin hedefleri kararsız, paradoksal ve muhalif davranışlara da dönüşebilmektedir (Arnould ve Thompson, 2005, s. 874). Kendilerini prestijli markalar ile ilişkili görüntülerle tanımlamak isteyen tüketicilerin satın alma gücü bu markaları satın almaya yetebilir. Ancak hem bu prestiji satın almak isteyen hem de yüksek fiyatlar ödemek istemeyen 'postmodern' tüketicilerin ilk alternatifi ise taklit ürünlerdir. Çelişkili tüketim benliği tanımlamasının vücut bulmuş hali olarak bu tip tüketiciler ele alınabilir (Perez vd., 2010). Bu çelişkili benlik ve arzular tüketicileri 'suç ortağı' veya 'katılımcı' olarak taklit ürün pazarında yer almaya zorlamaktadır. Ünlü psikanalist Jacques Marie Emile Lacan arzuları, genellikle 'öteki'nin bir etkisi olarak ifade etmektedir. Bahsedilen öteki ise esasen bütünleşilemeyen bir "şey"dir çünkü öteki yalnızca bir kişi değil, bir yer, bir yasanın özü, dil ve/veya simgesel olan ile ilgilidir. Buradan hareketle, tüketicilerin ekonomik çıkarlarını korumak istemelerinin yanı sıra arzularının da etkisinde kalarak taklit ürün piyasasında 'suç ortağı' olmaları temellendirilebilir. Lacan'ın "öteki" ifadesi konu bağlamında, tüketicilerin bilinç dışındaki arzularından oluşan ve sıkça çeliştiği benliğidir. Sonuçla tüketiciler, etik değerlere veya toplumsal normlara karşı gelmek istemese bile hem dışarıdaki hem de içerideki -alt benliğinde bulunan- öteki ile

yaşadığı çelişkili durumun sonucu olarak bu pazarda ‘katılımcı’ olarak yer almaktadır.

Tüketicinin katılımcı bir diğer ifadeyle suç ortağı olarak yer aldığı bu piyasanın dinamiklerini açıklayabilmeyenin bir yolu da tüketicilerin bu ürünleri satın alma motivasyonlarını belirleyebilmektir. Bu noktada çalışmanın bir sonraki bölümünde çeşitli değişkenlerin, tüketicilerin taklit ürün satın alma niyetleri üzerindeki etkisine yönelik ampirik bir çalışma mevcuttur.

2. Satın Alma Niyeti

Niyet, bireylerin davranışlarını sergilemeden önce sahip olduğu fiili irade olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin tutumları ve nihai davranışları arasında, niyet önemli bir bileşendir. Başka bir deyişle niyet, önceden karar verilmiş bir sonuca ulaşmaktır. Yani karar verilmiş niyetlerin sonucu olarak davranışlar gerçekleşmektedir. Esasen, bireylerin davranışlarının arkasında bireylerin o davranışını tetikleyen bir niyet yatmaktadır.

Niyet, tutumdan farklı olarak bireylerin davranışlarını yerine getirmek için çaba sarf etmesi ve kişisel motivasyonu temsil eden psikolojik bir yapıdır (Fitzmaurice, 2005). Pazarlamada niyet kavramı, genellikle satın alma niyeti olarak ele alınmaktadır. Fishbein ve Ajzen (1975, s. 289) satın alma niyetini, kısaca, bir ürün ya da hizmeti satın almayla ilgilenen tüketicinin algısal kanaat düzeyi şeklinde tanımlamaktadır. Tüketicilerin satın alma davranışının altında aslında tüketicilerin satın alma niyeti bulunmaktadır. Satın alma niyeti tüketicilerin bir ürün ya da hizmeti satın alma karar sürecindeki en önemli aşamalardan biridir.

2. Taklit Ürün Satın Alma Niyetini Etkileyen Faktörler

Literatürde taklit ürünlere ilişkin talep yönlü araştırmalar incelendiğinde toplanan veriler yardımıyla test edilen çeşitli hipotezler bulunmaktadır (Wee vd., 1995; Tom vd., 1998; Bian, 2006; Phau vd., 2009; Sharma ve Chan, 2010; Sabah-Kıyan, 2013; Chiu ve Leng, 2016; Seyrek ve Sürme, 2016; Karahan ve Sahin, 2020).

Örneğin Bamossy ve Scammon (1985) çalışmalarında taklitçiliği, ticari faaliyetlere dâhil olan kalitesiz ve taklit bir ürüne bir markanın veya etiketinin iliştilmesi olarak tanımlamışlardır. Taklitçiliğin hem arz tarafını hem de talep tarafını konu edindikleri çalışmalarında ilk kez taklit ürün satın alan tüketicilerin deneyimlerinin yanı sıra tüketicilerin taklitçilikle ilgili algıladıkları sorunları ve taklitçilik nedeniyle farklı endüstrilerde yaşanan problemin büyüklüğüne ilişkin algılarını ortaya koymuşlardır. Arz tarafının özellikle dağıtım süreçleri üzerine odaklanılan bu çalışmada, tüketicilerin karşılaştıkları dağıtım kanalları ve türlerinden kaynaklanan sorunların türleri ve tüketicilerin bu problemleri çözmek için yaşadığı süreçler üzerinde durulmuştur. Tüketicilerin yaşadığı sorunların daha da ötesinde, çalışmada özellikle tüketicilerin bu sorunların farkında oluşları ve mevcut tazmin yollarını algılamaları üzerinde durulmuştur. ABD’de 58 kişiyle telefon yoluyla anket yapılan çalışmada 38 adet anket sonuçlandırılabilmiştir. Toplanan verilerin analizi sonucunda tüketicilerin piyasadaki

taklit ürünlerin yol açacağı potansiyel problemler/süreçler hakkında fikirleri olduğu ortaya konulmuştur. Üreticilerin %85'i taklitçilik faaliyetlerine bağlı olarak kâr ve itibar kaybına uğradıklarını ifade etmişlerdir. Tüketicilerin ise %72'si taklitçiliğin parasal kayıplara ve işgücü kaybına neden olduğunu öne sürmüşlerdir.

Matos vd. (2007) yaptıkları araştırmada, tüketicilerin taklit ürünlere karşı tutumsal ve davranışsal niyetlerini ortaya koymak amacıyla belirleyici olabilecek temel unsurlar üzerine bir model geliştirmişlerdir. Araştırmanın modeli ve boyutları belirlenirken Ang vd. (2001) ve Huang vd. (2004) yaptıkları çalışmalar referans alınmıştır. Modele dahil edilen değişkenler; fiyat-kalite çıkarımı, riskten kaçınma, taklit ürünlere karşı tutum, sübjektif norm, algılanan risk, tutarlılık ve kişisel tatmindir. Çalışmanın analizlerine kaynaklık eden veriler Brezilya'nın iki büyük kentinde, taklit ürünlerin satıldığı dükkanların yoğunlukta olduğu sokaklardaki insanlardan anket yoluyla toplanmıştır. 7'li Likert ölçeği ile cevaplayıcıların taklit ürünleri satın alma niyetlerindeki motivasyonlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. 400 kişiyle yapılan anketlerde taklit ürünlere ilişkin bir sınıflandırma yapılmaksızın tüketicilerin genel olarak taklit ürünleri satın alma niyetleri ve motivasyonları ortaya konulmuştur. Verilerin analizi sonucunda araştırmacılar, algılanan risk, tutarlılık, kişisel tatmin ve sübjektif norm faktörlerinin taklit ürünlere ilişkin tüketici tutumunu etkilediğini ortaya koymuşlardır. Bunun yanı sıra çalışmada, taklit ürünleri daha önce satın alan bireylerin daha önce satın almamış bireylere göre taklit ürünlere karşı tutumunun daha olumlu olduğu ortaya konulmuştur.

2.1. Taklit Ürün Satın Alma Niyetini Etkileyen Tüketiciye İlişkin Faktörler

2.1.1. Moda Bilinci ve Taklit Ürün Satın Alma Niyeti

Türk Dil Kurumu'nun tanımlarına göre moda, "değişiklik gereksinimi veya süslenme özentsiyle toplum yaşamına giren geçici yenilik" veya "geçici olarak yeniliğe ve toplumsal beğeniye uygun olan" gibi anlamlara gelmektedir. Ancak ilk bakışta yalnızca giyim ya da giysi ile özdeşleşmiş gibi görünse de esasında moda, giyimden farklı birtakım araçlar (kullanılan kelimeler, günlük hayatta giysi dışında kullanılan eşyalar) yoluyla sosyal kimliğin, estetik anlayışının ve politik fikirlerin ifade edilmesinde önemli bir yoldur (Altuna vd., 2013).

Moda bilinci kavramını Nam vd. (2007, s. 13) "tüketicinin moda ürünlere ve tarzlara olan katılım düzeyi" olarak tanımlamaktadır. Önceki çalışmalarda araştırmacılar moda ve yenilik bilincine sahip tüketicileri, moda ürünlere ve trend markalara üst düzeyde ilgi duyan bireyler biçiminde tanımlamışlardır. Bu ilgilenimin sebebi olarak ise bireylerin dış görünüşlerine önem vermelerini göstermişlerdir

Moda, Sprotles ve Kendall (1986) tarafından tüketicilerin satın alma kararını etkileyen sekiz temel faktörden bir tanesi olarak ele alınmaktadır. Moda bilinci kavramı ise Nam vd. (2007, s. 13) "tüketicinin moda ürünlere ve tarzlara olan katılım düzeyi" olarak tanımlanmaktadır. Önceki çalışmalarda araştırmacılar moda ve yenilik

bilincine sahip tüketicileri, moda ürünlere ve trend markalara üst düzeyde ilgi duyan bireyler biçiminde tanımlamışlardır. Bu ilgilenimin sebebi olarak ise bireylerin dış görünüşlerine önem vermelerini göstermişlerdir.

Tüketicilerin moda bilincine sahip olması, moda takipçisi olması ya da benzer bir ifadeyle özellikle hazır giyim ürünlerinde yeniliği araması; satın alma niyetlerini ve dolayısıyla satın alma davranışlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Hazır giyim sektöründe moda belirleyiciler çoğunlukla lüks ya da orijinal markalar veya bu markaların tasarımcıdır. Moda bilincine sahip ve moda ürünleri takip eden tüketicilerin başta fiyat olmak üzere çeşitli nedenlerle orijinal ürünleri satın alamadığı durumlarda moda olan markaların/ürünlerin taklitlerine yönelmektedir. Taklit ürün çalışmalarına bakıldığında ise Wee vd. (1995) tarafından farklı ürün grupları üzerinden yapılan çalışmada modanın, tüketicilerin taklit markalı kol saati satın alma niyetini etkilediği belirtilmiştir. Benzer şekilde Penz ve Stöttinger (2005) tarafından yapılan çalışmada da tüketicilerin moda bağlılıkları ve taklit ürün satın alma niyetleri arasında ilişki olduğu saptanmıştır.

H₁: Tüketicilerin moda bilincinin, taklit ürün satın alma niyeti üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi vardır.

2.1.2. Marka Bilinci ve Taklit Ürün Satın Alma Niyeti

Ibrahim vd. (2011) marka bilincini, reklam gibi tutundurma faaliyetlerini daha yoğun kullanan, ürünleri ikame ürünlerin fiyatlarından daha yüksek ve bilinirliği yüksek olan markaların tüketiciler tarafından satın alınma arzusu olarak tanımlamaktadır. Tüketiciler marka tercihlerinde genellikle bilinen ve tanıdıkları markaları tercih ettiği için markanın tüketiciler tarafından bilinirlik düzeyi, tüketicilerin satın alma tercihlerini etkilemektedir. Tüketiciler özellikle toplum içinde tüketilen ürünler satın alırken bilinen markaları tercih etmektedir.

Marka bilinci kavramı, tüketicilerin markaları sadece isim olarak ya da görünüş olarak tanımasıyla ilgili değil; bunun yanı sıra marka kimliğinin tüketicinin zihninde var olmasını karşılamaktadır. Marka ismi, işletmenin tüketicileriyle iletişimde markanın sunumuna ilişkin bir bileşendir. Marka bilinirliği ya da marka farkındalığı bir markanın tüketicilerin zihninde markanın görünüşü ile alakalıdır. Marka bilinci kavramı ise markanın, tüketicilerin ihtiyaçlarını gidermek üzere belirlediği alternatif markalar içerisinde olabilmesi, tüketiciler tarafından fark edilmesi ve tüketiciler tarafından hatırlanabilmesini ifade etmektedir (Ghazali, 2010).

Markalar, bireyler için kendi yaşam biçimi ve kültürlerini yansıtmak üzere kullandıkları birer araçtır. Yani modern dönemde tüketiciler, kişisel karakteristiklerini ve özelliklerini genellikle markalar aracılığıyla ifade etmektedir. Sharma ve Chan (2010) tarafından yapılan çalışmada, marka bilinci değişkeni ile tüketicilerin taklit ürünlere eğilimi

arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın uygulama bölümünün hazır giyim ürünleri üzerine kurulduğu göz önüne bulundurulduğunda tüketicilerin; markaların amblem, logo veya işaretlerini taşıyan ürünlere yönelik satın alma niyetlerinin yüksek olduğu ifade edilebilir. (Phau vd., 2009).

H₂: Tüketicilerin marka bilincinin, taklit ürün satın alma niyeti üzerinde negatif yönlü anlamlı bir etkisi vardır.

2.1.3. Dürüstlük ve Taklit Ürün Satın Alma Niyeti

Kohlberg'in (1976) ahlaki yeterlilik teorisine göre, tüketici davranışları kişisel adalet duygularından etkilenir. Dürüstlük gibi kişisel değerlerin etkisi, bireylerin etik olmayan faaliyetlere boyun eğmeye yönelik kararı etkileyecektir (Albers-Miller, 1999; Steenhaut ve van Kenhove, 2006). Dürüstlük kavramının günlük yaşantıda kullanılan ve evrensel olarak bilinen bir terim olduğunu ifade edilebilir. Dürüstlük kavramı, yalnızca örgütsel ve endüstriyel boyutta sağladığı faydanın yanı sıra bireyler ve değerlerine ilişkin bağlamlarda da kullanılmaktadır. Dürüstlük, kişisel değerler zincirinin bir halkasıdır. Örneğin, Rokeach (1973) tarafından geliştirilen ve on faktörden oluşan "Rokeach Değer Ölçeği"nin değişkenlerinden birisi de dürüstlüktür. Wang vd. (2005, s. 344) göre ise dürüstlük, tüketicilerin ahlaki standartlarını ve yasalara uyma düzeyinin göstergesidir. Kohlberg (1976) tüketici davranışlarının, kişisel adalet duygusundan etkilendiğini ve dürüstlük gibi değerlerin etik olmayan bir faaliyete dahil olma davranışını etkileyeceğini ileri sürmektedir (Phau ve Teah, 2009, s. 18).

Kohlberg'e (1976) göre tüketici davranışları kişisel adalet duygularından etkilenmektedir. Rokeach (1973) tarafından ilk kez kişisel değerler zincirinin bir halkası olarak ele alınan dürüstlük kavramı tüketicilerin mübadele süreçlerinde belirleyici etkenlerden bir tanesidir. Geçmiş çalışmalarda dürüstlük kavramı genellikle yasalara ve kurallara uyma ile ilişkili olarak ele alınsa da esasen bu kavram tüketicilerin içsel motivasyonlarıyla doğrudan ilgilidir. Söz gelimi, tüketicilerin taklit ürün satın alma esnasında bu davranışın yasal olduğunu bilmesine rağmen nihayet satın alması dürüstlük kavramının yasal ya da yasak olanla ilgili değil bireyin hassasiyetleriyle ilgili olduğunu göstermektedir. Dürüstlük değişkeni çalışmada "sonuç itibarıyla" ele alınmaktadır. Tüketicilerin taklit ürün satın alma niyetine sahip olması veya taklit ürün satın alma davranışı sergilemesi sonucunda duyduğu rahatsızlık tüketicilerin dürüstlük anlayışını ortaya koymaktadır. Dürüstlük değişkeni Ang vd. (2001)'in, tüketicilerin taklit ürünlere karşı tutumunu inceledikleri çalışmada modele dâhil edilmiş ve taklit ürünlere karşı tutum ve dürüstlük arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Matos vd. (2007) tarafından yapılan çalışmada ise dürüstlüğün, tüketicilerin taklit ürünlere karşı tutumlarını etkilediği sonucuna varılmıştır. Seyrek ve Sürme (2016) ise üniversite öğrencileri üzerine yaptıkları araştırmada dürüstlük ile taklit ürün satın alma niyeti arasında negatif ilişki olduğunu ifade etmişlerdir.

H₃: Tüketicilerin dürüstlük seviyesinin, taklit ürün satın alma niyeti üzerinde negatif yönlü anlamlı bir etkisi vardır.

2.1.4. Kendini İzleme Yeteneği ve Taklit Ürün Satın Alma Niyeti

Bireylerin kendini izleme davranışı, 20. yüzyılın ortasından itibaren sosyal psikologların ve sosyologların dikkatini çekmeye başlayan ve sonraki yıllarda doğrudan tüketici davranışı ile ilintili olarak ele alınan bir konudur (Snyder, 1974). Kendini izleme kavramını literatür kazandıran Snyder (1974) ses kalitesi, beden dili ve kişisel alan görünümü gibi faktörlerin sözlü olmayan unsurların da iletişimde önemli bir rol oynadığını öne sürmektedir. Bireylerin duygusal durumları, statüleri, tutumları, sosyal etkileşimin rekabetçi niteliği ve kişiler arası yakınlık gibi birçok unsur, sözel olmayan iletişim kanallarının önemini göstermektedir.

Bu sözel olmayan ve dışavurumcu davranış, Freud'a (1959) göre kişinin içsel benliğinin derinliklerini gösterebilecek bir radar ekranıdır. Sözel ifadelerin yanında, sözlü olmayan davranış biçimlerinin de araştırmacılar tarafından önemsenmesinin altında yatan temel neden de bu davranışların "içe yapılan yolculuk" olduğu kabulüdür. Bireyler sözel olmayan bu davranışları zaman zaman saklamak istese de gözlemciler; beden dili, mimikler veya yüz ifadesi gibi göstergeler aracılığıyla bu davranışları yorumlayabilmektedir.

Kendini izleme yeteneğinin tüketici davranışını etkilediği öne sürülmektedir. Çünkü kendini izleme, kendini bir başkasının görüntüsüne aktarmak için kullanılan ürünler/markalar aracılığıyla kişisel imajın korunmasıyla ilgilidir. Tüketicinin bu "teatral" davranış kalıpları, tüketim deneyimlerini analiz etmek amacıyla sosyolojiden devşirilmiştir (Celsi vd., 1993; Moiso ve Arnould, 2005). Örneğin, kendini izleme yeteneği düşük olan tüketiciler, jenerik ürünlerin markalı ürünler kadar kaliteli olduğunu düşünmektedir. Buna karşın kendini izleme yeteneği yüksek olan tüketicilerin, dış görünüşleri ve imajlarına ilişkin kaygıları son derece yüksektir (Sullivan ve Harnish, 1990, s. 297). Kendini izleme seviyesi yüksek olan tüketiciler, ürünlerin, kendileri hakkında başkalarına gönderdiği mesaj ya da oluşturacakları izlenimler ile yakından ilişkili olduğunu düşünmektedir (Snyder ve Cantor, 1980). Dolayısıyla bu bireyler, toplumsal onay ve kabul görme gibi güdüler ile ürünleri ya da markaları, kendileri için önemli bir gösterge olarak kabul etmektedir. Sembolik değerleri dolayısıyla, özellikle hazır giyim ürünleri potansiyel "göstergeler" ve kişisel sunum araçları olarak kullanılmaktadır. Davis ve Lennon (1985) yaptıkları çalışmada, kendini izleyen ve denetleyen kadınların, özellikle hazır giyim ürünlerini sosyal onay alabilmek amacıyla satın aldıklarını ortaya koymuşlardır.

Tüketicilerin satın alma niyetleri, içinde buldukları sosyal grubu görünümleri ve davranışlarıyla etkileme arzularından etkilenmektedir (Yoo ve Lee, 2009). "Ötekiler" tarafından nasıl görülürüm düşüncesi, tüketicilerin benlik imajını etkilemektedir. Kendini izleme kavramını literatüre kazandıran Snyder (1974)'e göre ses kalitesi,

beden dili ve kişisel dış görünüm iletişimin sözlü olmayan unsurları arasındadır. Bu sözlü olmayan ve dışavurumcu yaklaşım Freud'a göre bireyin içe doğru yolculuğunu göstermektedir. İçe doğru yapılan bu yolculuk, kendini izleme ve kontrol etme biçiminde dışarı çıkmaktadır. Buradan hareketle tüketiciler, kendilerini dış dünyaya daha iyi ifade etmek adına benliklerini izlemekte ve gerektiğinde ifade biçimlerini değiştirmektedir. Kendini izleme yeteneğine sahip tüketiciler de kişisel denetimlerini buldukları koşul ve ortama uyarlayabilmektedir. Hazır giyim ürünleri, sözlü olmayan bir ifade biçimi olarak kişisel dış görünüş kapsamındadır. Buna göre tüketiciler, buldukları koşul ve ortama göre markalı ürünleri tercih etmekte fakat çeşitli sebeplerle orijinal markalı ürünleri satın alamayan tüketicilerin bu ürünlerin taklitlerine yöneldikleri düşünülmektedir.

H₄: Tüketicilerin kendini izleme yeteneğinin, taklit ürün satın alma niyeti üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi vardır.

2.2. Taklit Ürün Satın Alma Niyetini Etkileyen Sosyal Faktörler

2.2.1. Referans Grup Etkisi ve Taklit Ürün Satın Alma Niyeti

Bireyler, sosyal ve ekonomik yaşantılarında sürekli olarak çeşitli çevresel koşullardan etkilenmektedir. En tipik başlatıcı olarak "sosyal baskı" kavramı da bunlardan bir tanesidir. Akran grubu, yakın çevre ve toplum tarafından emsal gösterilen kişiler ya da yaşam biçimleri zaman zaman tüketicileri sosyal baskı altında karar vermeye itmektedir (Bearden vd., 1989). Tüketicilerin bir marka ya da ürüne ilişkin sahip oldukları niyet veya tutumları etkileyen unsurlar içsel unsurların yanı sıra çevresel unsurlar da olmaktadır. Tüketiciler, özellikle kanaat önderleri, moda öncüleri ve pazar kurtları tarafından önerilen marka veya ürünlere daha fazla yönelmektedir. Çeşitli kısıtlar nedeniyle (bütçe kısıtı, zaman kısıtı vb.) önerilen markalara ait orijinal ürünlerine ulaşamayan tüketiciler kimi zaman bu ürünlerin taklit markalı olanlarını tercih etmektedir. Matos vd. (2007) tarafından yapılan araştırmada, referans grup etkisinin alt bileşeni olarak ele alınan öznel norm değişkeninin tüketicilerin taklit ürünlere karşı tutumlarını etkilediği sonucuna varılmıştır.

H₅: Referans grup etkisinin, tüketicilerin taklit ürün satın alma niyeti üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi vardır.

2.2.2. Statü Arayışı ve Taklit Ürün Satın Alma Niyeti

Statü, tüketici davranışı araştırmalarında kullanılmadan önce sosyolog ve sosyal psikologlar tarafından kabaca "göreceli üstünlük" kavramını karşılama amacıyla kullanılan bir nosyondur. Berger vd. (1972)'e göre statü, grup içerisindeki bireylerden birinin "görece" daha prestijli ve saygın görülmesidir. Bu temel üzerine statü arayışı ise bireylerin, bahsedilen bu "görece" üstünlüğe sahip olmak amacıyla davranışlarını belirlemesi ve yönlendirmesidir. Tüketimin başlı başına bir özne haline geldiği modern toplumlarda, tüketim alışkanlıkları bireylerin statülerine ilişkin önemli

göstergelerden birisidir (Baudrillard, 2015). Hem ekonomik gücün hem de sosyal gücün bir göstergesi olarak statü tüketimi, tüketici davranışı araştırması açısından her geçen gün önem arz eden bir kavram haline gelmektedir. Statü arayışı içerisindeki tüketiciler, özellikle toplum önünde tükettikleri markaları veya ürünleri seçerken “görece” üstünlüklerinin zarar görmemesi için pahalı, lüks ya da prestijli markaların ürünlerini tercih etmektedir. Ancak bu tip tüketiciler, aldatıcı olmayan taklitçilik faaliyetleri neticesinde yani bilerek ve isteyerek taklit markalı ürünleri satın almaktadır. Yoo ve Lee (2009) tarafından tüketicilerin taklit ürünleri satın alma niyetlerini belirlemeye yönelik yapılan çalışmada, kişisel özellikler arasında ele alınan sosyal statü algısı değişkeninin orijinal ürünlerin satın alınması üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

H₆: Statü arayışının, tüketicilerin taklit ürün satın alma niyeti üzerinde negatif yönlü anlamlı bir etkisi vardır.

2.2.1. Gösterişçi Tüketim ve Taklit Ürün Satın Alma Niyeti

Bireylerin kendini kuşatan nesnelere miktarınca var oldukları modern dönemde, bireyler daha fazla var olabilmek adına daha fazla tüketmektedir (Baudrillard, 2015). Yani bireyler, yalnızca ihtiyaçlarını gidermek için değil aynı zamanda sahip olduklarını sergilemek ve göstermek amacıyla da satın almaktadır. Bir başka ifadeyle geçmişte yaşayan toplumların aksine piyasa ekonomisi ile tam anlamda bütünleşmiş bu tüketici tipi; tüketim nesnelere, kendisinin “ötekilerden” ayırt edilmesini sağlayan araç olarak kullanılmaktadır. Veblen (1922) tarafından “Aylak Sınıf Teorisi” olarak kavramsallaştırılan bu tip tüketiciler genellikle ayırt edilmek, kendi reklamını yapmak ve gösteriş amacıyla tüketmektedir. Elbette hazır giyim ürünleri “gösterişçi göstermek” adına kullanılacak önemli bir araçtır. Tanınmış, pahalı ve prestijli hazır giyim markaları satın alarak ayırt edilmek isteyen tüketiciler markalı ürünlerin orijinallerini satın alamadığı koşullarda, gösterişçi ara vermemek adına bu markalara ait ürünlerin taklitlerine yönelebilmektedir. Wee vd. (1995) gösterişçi tüketimi, materyalizm olarak ele aldıkları çalışmalarında, materyalizm değişkeninin taklit ürün satın alma niyeti üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Öte yandan Sharma ve Chan (2010) ise materyalizm faktörünün tüketicilerin taklit ürünlere karşı tutumunu etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Sabah-Kayan tarafından (2013) yapılan çalışmada da tüketicilerin referans gruplarına ait olma beklentisi ile kimliklerini inşa etmek amacıyla taklit ürünleri satın alma eğiliminde olduğu sonucuna varılmıştır.

H₇: Gösterişçi tüketimin, tüketicilerin taklit ürün satın alma niyeti üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi vardır.

2.3. Taklit Ürün Satın Alma Niyetini Etkileyen Ürüne İlişkin Faktörler

2.3.1. Algılanan Değer ve Taklit Ürün Satın Alma Niyeti

Günümüzde tüketiciler satın alma süreçlerinde daha aktif, katılımcı ve bilinçli olarak hareket etmektedir. Bilinçli tüketicilerin ürüne ya da markaya ilişkin algıları; satın alma öncesinde, satın alma sırasında ve satın alma sonrasında oluşmaktadır. Ürünlere ilişkin algılanan değeri kavramsal olarak Zeithaml (1998) ilk kez ele almıştır. Zeithaml'a göre algılanan değer kısaca, tüketicinin ürün için verdikleri ile üründen sağladıklarının kıyaslanmasıdır. Yani tüketiciler satın almadan önce de ürüne dair değer algılayabilmektedir. Buradan hareketle tüketicilerin ürüne ilişkin algıladıkları değer, ikamelerine kıyasla daha yüksek olduğu ürünleri satın alma niyetinin fazla olması beklenen bir sonuçtur. Hazır giyim ürünleri ele alındığında ise tüketiciler daha önce ilgili markanın ürünlerini satın almamış/deneyimlememiş olsa bile tüketicilerin o markaya ait algıladıkları bir değer seviyesinin olduğu söylenebilir. Tüketicilerin marka ya da markaya ait ürünlere ilişkin algıladığı değer seviyesi yüksek olsa da çeşitli sebeplerle "değerli" markanın ürünlerine sahip olamadıklarında bu markalara ait ürünlerin taklitlerini tercih edebilmektedir.

H₈: Taklit ürünlere ilişkin algılanan değer, tüketicilerin taklit ürün satın alma niyeti üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi vardır.

2.3.2. Algılanan Risk ve Taklit Ürün Satın Alma Niyeti

1960 yılında Bauer tarafından literatüre kazandırılan algılanan risk kavramı kısa zamanda tüketim araştırmalarında da kullanılmaya başlanmıştır. Araştırmacılar algılanan riski alt boyutlar (fonksiyonel risk, finansal risk, psikolojik risk, sosyal risk vb.) ile birlikte de incelemişlerdir (Snoj vd., 2004). Algılanan risk tüketici davranışları açıklanırken kullanılan temel açıklayıcılardan bir tanesi haline gelmiştir. Buna göre doğaları gereği (homo economicus) tüketiciler, mübadele süreci sonundaki belirsizliği ve olumsuz sonuçları azaltmayı amaçlamaktadır. Tüketicilerin bir markaya ya da ürüne ilişkin algıladıkları risk arttıkça o markaya ya da ürünü satın alma niyetlerinin azaldığı çeşitli çalışmalarda ortaya konulmuştur (Nia ve Zaichkowsky, 2000; Bian, 2006). Hazır giyim ürünleri de özellikle fonksiyonel risk açısından ele alınabilir. Tüketicilerin günlük yaşamda kendilerini ifade etme aracı olarak kullandıkları hazır giyim ürünlerinin renginin solması, yırtılması veya aşınması bu ürünlere ilişkin önemli risk unsurlarıdır. Dolayısıyla markalara ait orijinal ürünlere çeşitli sebeplerle ulaşamayan tüketiciler, bu ürünlerin taklitlerine yönelirken risk algıları önemli bir belirleyici olarak karşımıza çıkmaktadır. Orijinaline sahip olmayan ya da olamayan tüketiciler, riske girmemek adına taklit ürünleri tercih etmeyebilmektedir. Matos vd. (2007) tarafından yapılan çalışmada araştırmacılar risk faktörünü iki farklı değişken olarak çalışmaya dahil etmişlerdir. Matos vd. (2007) tarafından yapılan bu çalışmada risk, algılanan risk ve riskten kaçınma değişkenleri ile irdelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarında algılanan risk değişkeninin, taklit ürünlere karşı tutumu etkilediği

ortaya konulurken riskten kaçınma değişkeninin taklit ürünlere karşı tutum üzerinde bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Karahan ve Şahin (2020) tarafından yapılan çalışmada ise algılanan riskin taklit ürün satın almaya yönelik tutumu negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

H₉: Taklit ürünlere ilişkin algılanan riskin, tüketicilerin taklit ürün satın alma niyeti üzerinde negatif yönlü anlamlı bir etkisi vardır.

2.3.3. Fiziksel Ürün Görünümü ve Taklit Ürün Satın Alma Niyeti

Tüketici davranışı araştırmacıları, benzerlik ve tercih ölçütlerini belirlemek amacıyla ürün özelliklerine ilişkin çeşitli belirleyicileri öne sürmüşlerdir. Ancak farklı görüşler ve yaklaşımlar olmasına rağmen araştırmacıların üzerinde ortak görüşe ulaştığı üç belirleyici göze çarpmaktadır: fayda, fiziksel özellik ve ürün görünümü (Lefkoff-Hagius ve Mason, 1993). Hazır giyim göz önüne alındığında taklitlerin, orijinallerine en çok yaklaştığı yönü fiziksel görünümüdür. Dolayısıyla tüketicilerin taklit markalı ürünleri satın alma niyetleri oluşurken fiziksel görünümünün önemli bir belirleyici olduğu ifade edilebilir. Wee vd. (1995) tarafından yapılan çalışmada, fiziksel ürün görünümü değişkeninin taklit markalı cüzdan ve saat ürünlerini satın alma niyeti üzerinde etkisi olduğunu saptamışlardır. Benzer şekilde Kim ve Karpova (2010) da tüketicilerin taklit moda ürünlere karşı tutumları üzerinde fiziksel ürün görünümünün etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.

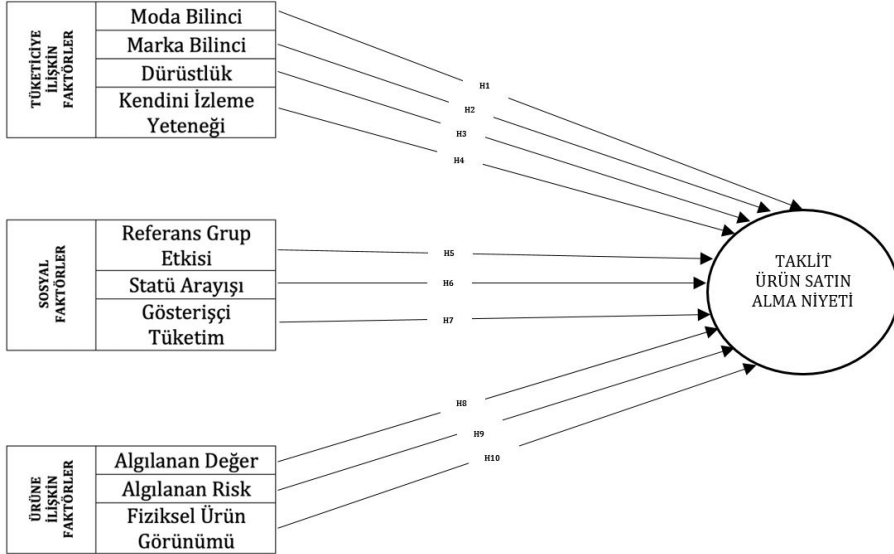
H₁₀: Taklit ürünlerin fiziksel görünümünün, tüketicilerin taklit ürün satın alma niyeti üzerinde pozitif yönlü anlamlı bir etkisi vardır.

3. Metodoloji

3.1. Araştırmanın Kavramsal Modeli

Çalışma kapsamında tüketicilerin taklit ürün satın alma niyetini etkileyen değişkenler; tüketiciye ilişkin faktörler, sosyal faktörler ve ürüne ilişkin faktörler başlıkları altında toplanmıştır. Buna göre tüketiciye ilişkin faktörler; moda bilinci, marka bilinci, dürüstlük ve kendini izlemeye yeteneği değişkenlerinden oluşmaktadır. Sosyal faktörler ise referans grup etkisi, statü arayışı ve gösterişçi tüketim değişkenlerinden oluşmaktadır. Son olarak ürüne ilişkin faktörler ise algılanan değer, algılanan risk ve fiziksel ürün görünümü değişkenlerinden oluşmaktadır. Araştırma modeli Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Araştırmanın Kavramsal Modeli

3.2. Örneklem ve Veri Toplama Süreci

Araştırmanın evrenini, taklit markalı hazır giyim ürünleri (tişört, pantolon, gömlek, kazak vb.) satın alma niyeti olan ve satın alma davranışlarını İstanbul'da gerçekleştiren tüketicilerden oluşturmaktadır.

Örneklem olarak kabul edilebilecek bireylerin, tesadüfi ya da tesadüfi olmayan yöntemlerden birisi ile seçilebilmektedir. Özellikle zaman kısıtı ve finansal kısıtların olduğu araştırmalarda, evrenin sınırlı olabildiği ya da pilot çalışma niteliğindeki çalışmalarda genellikle tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden bir tanesi kullanılmaktadır (Gegez, 2007).

Bu çalışmanın da pilot araştırma niteliğinde olması nedeniyle örneklem yöntemi olarak tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Konunun yasa dışı satın alma davranışı ile ilgili olması nedeniyle araştırmanın evreninin tam olarak saptanamaması ve Türkiye'de ve dünyada taklit ürün talep miktarının net olarak belirlenmesi amacıyla daha önce az sayıda çalışmanın bulunması kolayda örneklem kullanımının bir diğer gerekçesidir.

Araştırma kapsamında kullanılan veriler, anket formları aracılığıyla İstanbul'un çeşitli semtlerindeki taklit ürün satın alma niyetine sahip tüketicilerden toplanmıştır. Toplamda 700 anket formu dağıtılmış ancak bu formlardan 676 adedinden geri dönüş sağlanmıştır. Geri dönüş alınan bu 676 anket formunun ise 124'ü cevaplayıcılar tarafından eksik, yanlış ya da sistematik biçimde hatalı doldurulması nedeniyle analize dâhil edilmemiş ve kalan 552 anket formu aracılığıyla toplanan veriler analize tabi tutulmuştur.

Tüketicilerin taklit ürün satın alma niyetlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla hazırlanan bu çalışmada kullanılan veriler, tüketicilerden yüz yüze anket yöntemiyle toplanmıştır. Araştırmanın değişkenlerini belirlemek amacıyla, literatür taraması sonrasında ayrıca odak grup görüşmesi yapılmıştır. Anket formu hazırlandıktan sonra da olası algılama ve yorumlama sorunlarını ortadan kaldırmak amacıyla farklı eğitim ve sosyo-ekonomik düzeydeki 50 kişiye anket ön testi uygulanmıştır.

Anket formunda toplamda üç tip soru yer almaktadır. Bu sorulardan birisi filtre soru olarak belirlenmiştir. Tüketicilerin taklit ürün satın alma niyetine ilişkin yapılan bu çalışmada kullanılacak veriler şüphesiz taklit ürün satın alma niyeti olan tüketicilerden toplanmalıdır. Tüketicilerin daha önce taklit markalı ürün satın alıp almadığı veya gelecekte alma niyetlerinin sorulduğu bu filtre soruda üç seçenek bulunmaktadır. Bunlardan ilki “Evet, satın aldım”; ikincisi “Hayır satın almadım, ancak satın almaya niyetim var” ve üçüncüsü ise “Hayır satın almadım ve satın almaya niyetim yok” şeklindedir. Geçmişte satın alma davranışında bulunan ve/veya satın alma niyeti olan tüketicilerin anket formuna devam etmesi istenirken filtre soruya cevap olarak üçüncü seçeneği işaretleyenlerin ise anket formuna devam etmesinin gerekli olmadığı belirtilmiştir.

İkinci soru grubu ise 5’li Likert ölçeği (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) kullanılarak hazırlanmış ve içerisinde toplam 46 ifade bulunmaktadır. Bu ifadelerden 4’ü tüketicilerin taklit ürün satın alma niyetine ilişkindir. İfadelerden 19’u ise tüketiciye ilişkin faktörler ile ilgilidir. Bu 19 ifadeden 5’i moda bilinci değişkenine, 4’ü marka bilinci değişkenine, 4’ü dürüstlük değişkenine ve 6’sı ise kendini izleme yeteneği değişkenine aittir. Likert tipi ifadelerden 12’si ise sosyal faktörler ile ilgilidir. Bu 12 ifadeden 4’ü referans grup etkisi değişkenine, 4’ü statü arayışı değişkenine ve yine 4 tanesi de gösterişçi tüketim değişkenine aittir. Anket formunda Likert tipi olarak kalan 11 ifade ise ürüne ilişkin faktörlere ilişkindir. Bu 11 ifadeden 3’ü algılanan değer değişkenine, 4’ü algılanan risk değişkenine, 4’ü fiyat-kalite çıkarımı değişkenine ve son olarak 4 tanesi ise fiziksel ürün görünümü değişkenine aittir. Üçüncü soru grubu ise cevaplayıcıların demografik özelliklerine ilişkin açık uçlu ve sıralı cevaplı ifadelerden oluşmaktadır.

3.2. Araştırmanın Bulguları

3.2.1. Araştırmada Yer Alan Ölçeklerin Güvenilirlik Analizleri

Araştırmada toplamda 12 farklı ölçek kullanılmıştır. Bu ölçeklerde yer alan ifade sayıları ve kaynakları Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Ölçek	İfade Sayısı	Kaynak
Moda Bilinci	5	Nam vd. (2007)
Marka Bilinci	4	Nan ve Heo (2007)
Kendini İzleme Yeteneği	6	O'Cass (2001)
Dürüstlük	4	Ang vd. (2001)
Statü Arayışı	4	Kilsheimer (1993)
Gösterişçi Tüketim	4	Souiden vd. (2011)
Referans Grup Etkisi	4	Kim ve Karpova (2010)
Algılanan Değer	3	Johnson vd. (2006)
Algılanan Risk	4	Matos vd. (2007)
Fiziksel Ürün Görünümü	4	Kim ve Karpova (2010)
Satın Alma Niyeti	4	Chaudhurj (1999)

Bir araştırmanın tekrarlanması halinde aynı vargılara ulaşıp ulaşılamayacağını gösteren bulgulara ilişkin bir kavram olan güvenilirlik, şartlar değişmediği sürece cevaplayıcıların aynı düzeyde cevap verip vermeyeceğinin göstergesidir (Gegez, 2007, s. 185). Ölçeklerin güvenilirliğini test etmek amacıyla kullanılan modellerden bir tanesi Cronbach's Alpha katsayı modelidir. Bu katsayıya göre ölçekteki ifadelerin bütünsel olarak homojen olup olmadığını ifade etmektedir. Cronbach's Alpha katsayısı 0 ile 1.00 arasında değerler almaktadır. Kalaycı'ya (2014, s. 403) göre bu katsayıların istatistiki açıdan yorumları şu şekildedir:

- $0.00 \leq \alpha < 0.40$ ise ölçek güvenilir değildir.
- $0.40 \leq \alpha < 0.60$ ise ölçeğin güvenilirliği düşüktür.
- $0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir.
- $0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilirdir (Güvenç, 2015, s. 99).

Tablo 2: Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Değerleri

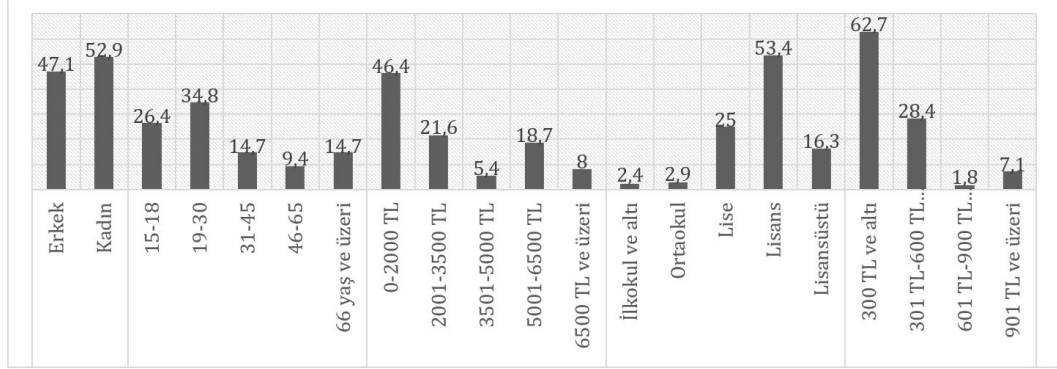
Ölçek	Cronbach's Alfa
Moda Bilinci	0.753
Marka Bilinci	0.685
Kendini İzleme Yeteneği	0.640
Dürüstlük	0.849
Statü Arayışı	0.805
Gösterişçi Tüketim	0.868
Referans Grup Etkisi	0.609
Algılanan Değer	0.614
Algılanan Risk	0.609
Fiziksel Ürün Görünüm	0.613
Satın Alma Niyeti	0.711

Yukarıdaki bilgiler ışığında, araştırmada kullanılan ölçeklerin Tablo 2'de yer alan Cronbach's Alpha katsayılarına bakıldığında bu değerler, 0.609 ile 0.868 arasında değişiklik göstermektedir. 0.60 değerinin altında bir değer olmaması çalışmaya ait ölçeklerin tamamının güvenilir ya da yüksek derecede güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca çalışmada kullanılan verilerin normallik dağılımlarına ilişkin değerlendirme yapabilmek üzere basıklık ve çarpıklık katsayıları incelenmiştir. Hair vd. (1998)'e göre $\alpha = .05$ için bu değerlerin -1.96 ile +1.96 arasında olması beklenmektedir. Basıklık katsayıları -0.751 ile 0.344 arasında değişim göstermekte ve çarpıklık katsayıları ise -0.660 ile 0.911 arasında değerler almaktadır. Buna göre araştırmada kullanılan verilerin normal dağıldığı sonucuna ulaşılabilmektedir.

3.2.2. Cevaplayıcıların Demografik Özellikleri

Çalışma kapsamında anket formu aracılığıyla veri toplanan örnekleme ait demografik özellikler Grafik 1'de gösterilmektedir.

Grafik 1: Cevaplayıcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları (%)

Cevaplayıcıların %47,1'i erkeklerden oluşurken %52,9'u kadınlardan oluşmaktadır. Buna göre cevaplayıcıların cinsiyet dağılımlarının kabul edilebilir oranlarda olduğu söylenebilir.

15-18 yaş arasındaki cevaplayıcılar örneklemin %24,6'sını, 19-30 yaş arasındakiler %34,8'ini, 31-45 yaş arasındakiler %14,7'sini, 46-65 yaş arasındakiler %9,4'ünü ve 66 yaş ve üzerindeki ise örneklemin %14,7'sini oluşturmaktadır.

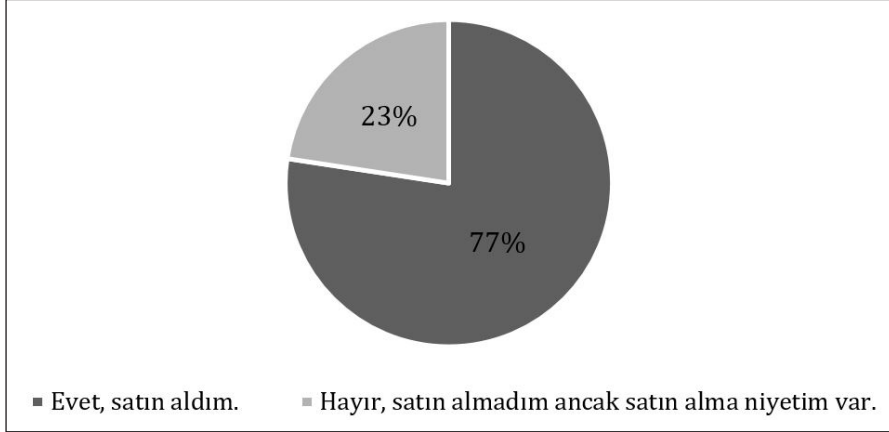
Çalışmaya dahil olan tüketicilerin aylık ortalama gelirlerine bakıldığında, aylık 0-2000 TL arası gelire sahip cevaplayıcıların %46,4'ünü, 2001-3500 TL arası geliri olan tüketicilerin %21,6'sını, 3500-5000 TL arasında gelire sahip tüketicilerin %5,4'ünü, 5001-6500 TL arasında gelire sahip olanların %18,7'sini ve 6500 TL ve üzerinde gelire sahip cevaplayıcıların ise örneklemin %8,0'ini oluşturduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan cevaplayıcıların, %2,4'ünün ilkokul mezunu ya da bir okul mezunu değildir. Katılımcıların %2,9'unun ortaokul mezunu, %25'inin lise mezunu, en yüksek ortalama ile katılımcıların %53,4'ünün lisans mezunu olduğu görülmektedir. Lisansüstü mezunlar ise örneklemin %16,3'ünü temsil etmektedir.

Aylık ortalama hazır giyim alışveriş tutarlarında ise tüketicilerin %62,7'sinin aylık ortalama 300 TL ve altında hazır giyim alışveriş yaptığı görülmektedir. Aylık ortalama 301 TL-600 TL arasında alışveriş yapan tüketicilerin %28,4 ile ikinci sırada yer almaktadır. 601 TL-900 TL arasında aylık ortalama hazır giyim alışveriş yapan tüketiciler ise cevaplayıcıların %1,8'ini oluşturmaktadır. Aylık ortalama alışveriş tutarı 901 TL ve üzerinde olan cevaplayıcıların oranı ise %7,1'dir.

Ayrıca cevaplayıcıların taklit ürün satın alma davranışlarına göre sınıflandırması Grafik 2'de yer almaktadır.

Grafik 2: Cevaplayıcıların Taklit Ürün Satın Alma Davranışlarına Göre Dağılımları (%)

Araştırmaya katılan cevaplayıcılara taklit ürün satın alma niyetlerine yönelik yöneltilen soruda, cevaplayıcıların %77,4'ünün daha önce taklit ürün satın aldığı, %22,6'sının ise daha önce taklit ürün satın almadığı ancak taklit ürünleri satın alma niyetlerinin olduğu görülmektedir.

3.2.3. Hipotezlerin Test Edilmesi

Araştırma hipotezlerinin test edilmesi için regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon analizi öncesinde veriler, doğrulayıcı faktör analizine tabii tutulmuş ve ölçeklere ait uyum değerlerine erişilinceye dek gerekli modifikasyonlar yapılmıştır. Zira doğrulayıcı faktör analizi, araştırmacıların belirlediği bir modellemenin doğrulanması için kullanılmaktadır ve açıklayıcı faktör analizinin ötesinde test edilen modelin genel kalite/gücü hakkında bilgi vermektedir (Güzel, 2001 s. 136)

3.2.3.1. Tüketicilere İlişkin Faktörlerin Taklit Ürün Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi

Tablo 3'te tüketiciye ilişkin faktörler arasında yer alan değişkenlerin her birine ait regresyon analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 3: Tüketicilere İlişkin Faktörlerin Regresyon Katsayıları

Model	R=0.211 / R ² =0.044 / Düzeltilmiş R ² =0.037 / F=5.878 / p=0.000 Durbin-Watson=1,896							
	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar		t	Anlamlılık Düzeyi	TIF	VIF
	β	Standart Hata	β					
(sabit)	2.463	0.263			9.380	0.000		
Moda Bilinci	0.090	0.046	0.090		1.955	0.051		
Marka Bilinci	-0.090	0.045	-0.094		-2.020	0.044	0.086	0.085
Dürüstlük	-0.041	0.047	-0.038		-0.864	0.388	0.179	0.177
Kendini İzleme Yeteneği	0.182	0.044	0.183		4.088	0.000	-0.089	-0.088

Bağımlı Değişken: **Taklit Ürün Satın Alma Niyeti**

Buna göre moda bilinci değişkenine ait Beta katsayısı 0.090 ve bu katsayıya ait t testi anlamlılık düzeyi ise 0.051'dir. Bu katsayılar temel alındığında moda bilinci değişkeninin 0.05 anlamlılık düzeyinde taklit ürün satın alma niyeti üzerine etkisinin istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla çalışmanın **H₁** kabul reddedilmiştir.

Marka bilinci değişkenine ait değerler incelendiği zaman bu değişkenin Beta katsayısının -0.090 olduğu ve bu katsayıya ait t istatistiğinin 0.044 olduğu görülmektedir. Marka bilinci değişkeninin de tüketicilerin taklit ürün satın alma niyeti üzerinde istatistiki açıdan anlamlı etkisinin olduğu söylenebilir. Değişkene ait Beta katsayısı negatif olduğundan tüketicilerin sahip olduğu marka bilinci düzeyi arttıkça taklit ürün satın alma niyetinin azalacağı sonucuna varılmıştır. Yani bu iki değişkenin ters yönlü hareket edeceği söylenebilir. Böylece çalışmanın **H₂** hipotezi de kabul edilmiştir.

Çalışmanın **H₃** hipotezinin sınanması için regresyon çıktıları incelendiğinde dürüstlük değişkenine ait Beta katsayısının -0.041 olduğu görülmüştür. Bu değişkene ait t testi anlamlılık düzeyi ise 0.388'dir. 0.05 anlamlılık düzeyinde bu değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu sebeple **H₃** hipotezi reddedilmiştir. Bir başka ifadeyle tüketicilerin dürüstlük seviyesinin tüketicilerin taklit ürün satın alma niyetleri üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

Kendini izleme yeteneği değişkenine ait Beta katsayısı 0.182'dir ve bu katsayıya ait t istatistiği anlamlılık düzeyi 0.00'dır. **H₄** hipotezi, anlamlılık düzeyi 0.05'ten küçük olduğundan yani kendini izleme yeteneğinin taklit ürün satın alma niyeti üzerindeki

etkisi istatistiki açıdan anlamlı olduğu için kabul edilmiştir. Kendini izleme yeteneği değişkenin Beta katsayısı pozitif olduğundan tüketicilerin kendini izleme yetenekleri arttıkça, taklit ürün satın alma niyetlerinin artırdığı sonucuna ulaşılabilir. Tablo 3'ten tüm değişkenlere ait katsayılar incelendiğinde en yüksek standardize edilmiş Beta katsayısı değerinin kendini izleme yeteneği değişkenine ait olduğu görülmektedir. Bu sebeple tüketiciye ilişkin faktörler boyutundaki kendini izleme yeteneği değişkeninin taklit ürün satın alma niyeti üzerinde en fazla etkiye sahip değişken olduğu sonucuna varılmıştır. Son olarak Tablo 3'te yer alan tüketiciye ilişkin faktörlere ait diğer değerler incelendiğinde her bir değişkene ait Varyans Artış Faktörleri (VIF) değerleri 5'ten küçük olduğundan modelde çoklu doğrusal bağlantı probleminin (otokorelasyon) olmadığı görülmektedir.

3.2.3.2. Sosyal Faktörlerin Taklit Ürün Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi

Sosyal faktörler arasında yer alan değişkenlerin her birine ait regresyon katsayıları Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Sosyal Faktörlerin Regresyon Katsayıları

Model Özeti	R=0.390 / R ² =0.152 / Düzeltilmiş R ² =0.147 / F=30.941 / p=0.000 Durbin-Watson=1,972						
Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Anlamlılık Düzeyi	TIF	VIF
	β	Standart Hata	β				
(sabit)	1.726	0.138		12.519	0.000		
Referans Grup Etkisi	0.489	0.055	0.388	8.925	0.000	0.365	0.361
Statü Arayışı	-0.055	0.047	-0.061	-1.167	0.244	-0.051	-0.047
Gösterişçi Tüketim	0.031	0.051	0.034	0.618	0.537	0.027	0.025

Bağımlı Değişken: **Taklit Ürün Satın Alma Niyeti**

Tablo 4 incelendiğinde referans grup etkisi değişkenine ait Beta katsayısının 0.489 olduğu görülmektedir. Bu katsayıya ait t istatistiği anlamlılık düzeyi ise 0.00 olduğundan referans grup etkisi değişkeninin 0.05 anlamlılık düzeyinde taklit ürün satın alma niyeti değişkeni üzerinde istatistiki açıdan anlamlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Referans grup etkisindeki 1 birimlik artış satın alma niyetinde 0.489 birimlik artışa neden olmaktadır. Sonuç olarak da çalışmanın **H₅** hipotezi kabul edilmiştir.

Sosyal faktörler arasında yer alan statü arayışı ve gösterişçi tüketim değişkenlerinin t istatistiklerine ait anlamlılık düzeyleri 0.05 değerinden büyüktür Tablo 4'te görüldüğü üzere bu değerler statü arayışı değişkeni için 0.244 iken gösterişçi tüketim değişkeni için 0.537'dir. Bu değerler her iki değişkenin de istatistiki olarak taklit ürün satın alma niyeti değişkeni üzerinde anlamlı etkilerinin olmadığını göstermektedir. Buna göre çalışmaya ait **H₆** ve **H₇** hipotezleri reddedilmiştir. Bunun yanı sıra değişkenlere ait VIF kriterleri 5 değerinin altında olduğundan modelde çoklu doğrusal bağlantı sorunu yoktur.

3.2.3.3. Ürüne İlişkin Faktörlerin Taklit Ürün Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkisi

Ürüne ilişkin faktörler arasında yer alan değişkenlerin her birine ait regresyon katsayıları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Ürüne İlişkin Faktörlerin Regresyon Katsayıları

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar		t	Anlamlılık Düzeyi	TIF	VIF
	β	Standart Hata	β					
(sabit)	1.829	0.236			7.760	0.000		
	0.304	0.038	0.313		8.048	0.000	0.332	0.280
	-0.258	0.042	-0.237		-6.218	0.000	-0.263	-0.216
	0.294	0.041	0.267		7.168	0.000	0.299	0.249

Bağımlı Değişken: **Taklit Ürün Satın Alma Niyeti**

Algılanan değer değişkenine ilişkin değerlere bakıldığında Beta katsayısı 0.304'tür ve bu katsayıya ait t istatistiği ise 0.00'dır. Buna göre algılanan değer değişkeninin taklit ürün satın alma niyeti üzerinde 0.05 anlamlılık düzeyinde istatistiki olarak etkisi bulunmaktadır. Beta katsayısının pozitif yönlü olması, algılanan değerde meydana gelecek 1 birimlik artışın taklit ürün satın alma niyeti değişkeninde 0.304 birimlik artışa sebep olacağını ifade etmektedir. Sonuç olarak araştırmamızın **H₈** hipotezi kabul edilmiştir.

Algılanan risk değişkeninin Beta katsayısı -0.258 ve bu değere ait t istatistiği anlamlılık düzeyi 0.00'dır. Bu değişken de 0.05 anlamlılık düzeyinde bağımlı değişken olan taklit ürün satın alma niyeti üzerinde istatistiki bakımdan anlamlı etkiye sahiptir. Fakat değişkenin katsayısının negatif olması bu değişkende gerçekleşecek 1 birimlik artışın, taklit ürün satın alma niyetinde 0.258 birimlik bir azalışa sebep olacağı anlamına gelmektedir. Yani tüketicilerin taklit ürünlere ilişkin algıladıkları risk arttıkça taklit ürün satın alma niyetleri azalmaktadır. Buna göre araştırmamızın **H₉** hipotezi kabul edilmiştir.

Fiziksel ürün görünümünü değişkenine ait değerler incelendiğinde Beta katsayısının 0.294 olduğu görülmektedir. Ayrıca bu değere ait t istatistiği anlamlılık düzeyine bakıldığında bu değer 0.00 görülmektedir. Fiziksel ürün görünümünün de istatistiki açıdan taklit ürün satın alma niyeti üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu görülmektedir. Esasen fiziksel ürün görünümünü değişkeninde gerçekleşecek 1 birimlik artış, taklit ürün satın alma niyeti bağımlı değişkeninde 0.294 birimlik artışla sonuçlanacaktır. Bu sonuçlara göre araştırmanın H_{10} hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Taklitçilikle ilgili yasal düzenlemeler sıkılaştırılsa da taklitçilik çeşitli formlarda varlığını halen devam ettirmektedir. Yapılan uluslararası anlaşmalar ve ülkelerin iç hukuk sistemleri aracılığıyla taklitçilik faaliyetlerinin önlenememesinin altında bu sorunsala bakış açısının yattığı düşünülmektedir. Arz tarafını engellemek adına yapılan tüm bu çalışmalardan sonuç alınamaması meselenin talep yönünün de incelenmesini gündeme getirmektedir. Taklit ürün pazarındaki mevcut arzı destekleyen tüketici talebini anlayabilmek, anlamlandırabilmek ve gerekçelendirebilmek için talep tarafı üzerine odaklanmak, taklitçilik sorununa çözüm getirebilmenin ilk adımlarından bir tanesidir. Araştırma sonucunda ulaşılan bulgular doğrultusunda öneriler aşağıda ifade edilmektedir.

Araştırmacılar, bu çalışmada taklit hazır giyim ürünleri olarak ele alınan ürün grubunu değiştirerek elektronik ya da aksesuar ürünleri gibi farklı ürün gruplarında çalışma gerçekleştirebilir. Böylece, hem tüketicilerin moda bilinci, statü arayışı ve gösterişçi tüketim gibi amaçlarla oluşan markalı ürün taleplerini karşılayabileceklerdir. Bunun yanı sıra markalarının taklitçilik faaliyetlerine maruz kalmasını önleyebileceklerdir. Öte yandan, marka bilinci yüksek olan tüketicilerin taklit ürünlere yönelik satın alma niyetlerinin düşük olduğu dikkate alındığında ise pazarlama uygulayıcılarının taklit ürün tercihini azaltmak için markalarına yönelik tanıtıcı ve bilgilendirici tutundurma programlarına ağırlık vermelerinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Böylece, marka bilinci artan tüketicilerin taklit ürünlere yönelmeleri kısmen de olsa önlenmiş olabilecektir. Benzer şekilde dürüstlük bilinci ile taklit ürün tercih etme arasındaki ilişkiler incelendiğinde, pazarlama uygulamacılarının marka bilinci oluşturmaya yönelik çalışmalarının içerisinde dürüstlük vurgusuna da yer vermeleri, tüketicileri bilinçlendirmelerinin bir gereklilik olduğu anlaşılmaktadır. Araştırma sonuçlarından hareketle, tüketicilerin taklit ürünlere yönelik satın alma niyetleri üzerinde etki oluşturabilmek için risk algılarının da yönetilmesi gerekliliği anlaşılmaktadır. Her ne kadar düşük fiyatla elde edilebilseler de taklit ürünlerin riskinin yüksek olduğuna yönelik asıl markanın sunduğu garanti, bakım-onarım, iade, sigorta vb. gibi ek hizmetlerin önemliliğini vurgulayan mesaj içeren tutundurma çabalarının olumlu yönde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada, taklit ürün satın alma niyetini etkileyen faktörlerin tamamı dâhil edilememiş, bir grup değişken ile sınırlandırılmıştır. Giderek artan taklit ürün

tüketimini önleyebilmek üzere pazarlama stratejisi önerileri geliştirebilmek için farklı sektörlerde, farklı tüketici grupları üzerinde ve satın alma niyetini etkileyen diğer faktörlerin de ele alınarak incelenmesi gerekmektedir. Geleceğe yönelik yapılacak araştırmalarda bu çalışmanın kısıtları dikkate alınarak konunun daha derin bir biçimde ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Örneğin araştırmacılar, tüketicilerin internet tabanlı ve özellikle de sosyal medya araçları üzerinden (Instagram butiği vb.) taklit ürün satın alma davranışları üzerine çalışmalar yapabilir.

Kaynakça

- Albers-Miller, N. D. (1999). Consumer misbehavior: why people buy illicit goods. *Journal of Consumer Marketing*, 16(3), 273-287.
- Altuna, O. K., Siğirci, Ö., Arslan, F. M. (2013). Segmenting women fashion magazine readers based on reasons of buying, fashion involvement and age: A study in the Turkish market. *Journal of Global Fashion Marketing*, 4(3), 175-192.
- Ang, S.H. (2000). The influence of physical, beneficial and image properties on responses to parallel imports. *International Marketing Review*, 17(6), 509-524.
- Arnould, E. J., Thompson, C. J. (2005). Consumer culture theory (CCT): Twenty years of research. *Journal of Consumer Research*, 31(4), 868-882.
- Bamossy, G., Scammon, D. L. (1985). Product counterfeiting: consumers and manufacturers beware. *ACR North American Advances*, 12(1), 334-339.
- Baudrillard, J. (2015), *Tüketim toplumu: söylenceleri/yapıları*. (Çev. Şenel, A.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1970.
- Bauer, R. A. (1960). Consumer behavior as risk taking. In Proceedings of the 43rd National Conference of the American Marketing Association, June 15, 16, 17, Chicago, Illinois, 1960.
- Bearden, W. O., Netemeyer, R. G., Teel, J. E. (1989). Measurement of consumer susceptibility to interpersonal influence. *Journal of Consumer Research*, 15(4), 473-481.
- Berger, J., Cohen, B., Zelditch, M. (1972). Status characteristics and social interaction. *American Sociological Review*, 37(3), 241-255.
- Bian, X. (2006). An examination of factors influencing the formation of the consideration set and consumer purchase intention in the context of non-deceptive counterfeiting (Doctoral dissertation, University of Glasgow), Glasgow.
- Cass, A. O. (2001). Consumer self-monitoring, materialism and involvement in fashion clothing. *Australasian Marketing Journal (AMJ)*, 9(1), 46-60.
- Celsi, R. L., Rose, R. L., Leigh, T. W. (1993). An exploration of high-risk leisure consumption through skydiving. *Journal of Consumer Research*, 20(1), 1-23.

- Chaudhry, P. E., Zimmerman, A. (2009). The economics of counterfeit trade: Governments, consumers, pirates and intellectual property rights. Springer Science & Business Media.
- Chaudhuri, A. (1999). The relationship of brand attitudes and brand performance: The role of brand loyalty. *Journal of Marketing Management (10711988)*, 9(3).
- Chiu, W., Leng, H. K. (2016). Consumers' intention to purchase counterfeit sporting goods in Singapore and Taiwan. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 28(1), 23-36.
- Davis, L. L., Lennon, S. J. (1985). Self-monitoring, fashion opinion leadership, and attitudes toward clothing. *Psychology of Fashion*, 1985, 177-182.
- De Matos, C.A., Ituassu C.T., Rossi, C.A.V. (2007). Consumer attitudes toward counterfeits: a review and extension. *Journal of Consumer Marketing*, 24(1), 36-47.
- Fishbein, M., Ajzen, I. (1975). Belief, attitude, intention and behavior: Introduction to theory and research, Addison-Wesley, Reading, MA. (Buradan erişildi: <https://people.umass.edu/aizen/f&a1975.html>)
- Fitzmaurice, J. (2005). Incorporating consumers' motivations into the theory of reasoned action. *Psychology & Marketing*, 22(11), 911-929.
- Freud, S. (1959). The question of lay analysis. The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XX (1925-1926): An Autobiographical Study, Inhibitions, Symptoms and Anxiety, The Question of Lay Analysis and Other Works, 177-258.
- Gegez, A. E. (2007). *Pazarlama araştırmaları*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ.
- Ghazali, Z. (2010). The influence of socialization agents and demographic profiles on brand consciousness. *International Journal of Management and Marketing Research*, 4(1), 19-29.
- Grossman, G. M., Shapiro, C. (1988). Foreign counterfeiting of status goods. *The Quarterly Journal of Economics*, 103(1), 79-100.
- Güzel D. (2011). *Tedarik Zinciri Bütünleşmesi, Yeşil Tedarik Zinciri Uygulamaları ve İşletme Performansı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. (Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L., William, C. (1998). Black (1998), Multivariate data analysis.
- Hoon Ang, S., Sim Cheng, P., Lim, E. A., Kuan Tambyah, S. (2001). Spot the difference: consumer responses towards counterfeits. *Journal of consumer Marketing*, 18(3), 219-235.

- Huang, J. H., Lee, B. C., Ho, S. H. (2004), Consumer attitude toward gray market goods. *International Marketing Review*, 21(6), 598-614.
- IACC (International Anti-Counterfeiting Coalition): 2008 Facts on fakes. http://www.iccwbo.org/resources/Facts_on_fakes.pdf. Erişim Tarihi: 03/02/2020)
- Ibrahim, A., Ghazali, Z., Zakaria, Z. (2011). The influence of socialization agents on fashion consciousness. *International Journal of Business and Social Science*, 2(14), 127-134.
- Johnson, M. D., Herrmann, A., Huber, F. (2006). The evolution of loyalty intentions. *Journal of marketing*, 70(2), 122-132.
- Kalaycı, Ş. (2014). Multivariate statistical techniques SPSS applied. *Ankara: Asil publishing*.
- Karahan, M. O., Sahin, F. (2020) tüketicilerin taklit ürün satın alma tutumlarını ve niyetlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi: Nicel bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(1), 154-170.
- Kilshheimer, J.: 1993 Status Consumption: The Development and Implications of a Scale Measuring the Motivation to Consume for Status (Doctoral dissertation, Florida State University), Florida.
- Kim, H., Karpova, E. (2010). Consumer attitudes toward fashion counterfeits: Application of the theory of planned behavior. *Clothing and Textiles Research Journal*, 28(2), 79-94.
- Kohlberg L. (1976). Moral Stages And Moralization: The Cognitive Developmental Approach. T. Lickona (Ed.). Moral development and behavior: Theory, research and social issues. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Lai, K. K. Y., Zaichkowsky, J. L. (1999). Brand imitation: do the Chinese have different views?. *Asia Pacific Journal of Management*, 16(2), 179-192.
- Lefkoff-Hagius, R., Mason, C. H. (1993). Characteristic, beneficial, and image attributes in consumer judgments of similarity and preference. *Journal of Consumer Research*, 20(1), 100-110.
- McDonald, G., Roberts, C. (1994). Product piracy: The problem that will not go away. *Journal of Product & Brand Management*, 3(4), 55-65.
- Moisio, R., Arnould, E. J. (2005). Extending the dramaturgical framework in marketing: Drama structure, drama interaction and drama content in shopping experiences. *Journal of Consumer Behaviour: An International Research Review*, 4(4), 246-256.
- Nam, J., Hamlin, R., Gam, H. J., Kang, J. H., Kim, J., Kumphai, P., Starr C., Richards, L. (2007).

The fashion-conscious behaviours of mature female consumers. *International Journal of Consumer Studies*, 31(1), 102-108.

Nan, X., Heo, K. (2007). Consumer responses to corporate social responsibility (CSR) initiatives: Examining the role of brand-cause fit in cause-related marketing. *Journal of advertising*, 36(2), 63-74.

Nia, A., Zaichkowsky, J. L. (2000). Do counterfeits devalue the ownership of luxury brands?. *Journal of Product & Brand Management*, 9(7), 485-497.

Penz, E., Stottinger, B. (2005). Forget the Areal@ thingbtake the copy! An explanatory model for the volitional purchase of counterfeit products, in *NA - Advances in Consumer Research Volume 32*, eds. Geeta Menon and Akshay R. Rao, Duluth, MN: Association for Consumer Research, Pages: 568-575.

Perez, M., E., Castaño, R., Quintanilla, C. (2010). Constructing identity through the consumption of counterfeit luxury goods. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 13(3), 219-235.

Phau, I., Teah, M., (2009). Devil wears (counterfeit) Prada: a study of antecedents and outcomes of attitudes towards counterfeits of luxury brands. *Journal of Consumer Marketing*, 26(1), 15-27.

Rokeach, M. (1973). The nature of human values. Free press.

Sabah-Kıyan, Ş. (2013). Kimlik ve tüketim ilişkisini tersinden düşünmek: lüks ürünlerin taklitleri ile kimlik oluşturmak. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları-Dergisi*, 5(1).

Seyrek, İ. H., Sürme, M. (2016). Üniversite öğrencilerinin taklit ürün satın alma niyetlerine etki eden faktörler. *Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 111-123.

Sharma, P., Chan, R. Y. (2011). Counterfeit proneness: Conceptualisation and scale development. *Journal of Marketing Management*, 27(5-6), 602-626.

Smith, S., Fisher, D., Cole, S. J. (2007), The lived meanings of fanaticism: understanding the complex role of labels and categories in defining the self in consumer culture. *Consumption, Markets and Culture*, 10(2), 77-94.

Snoj, B., Pisnik Korda, A., Mumel, D. (2004). The relationships among perceived quality, perceived risk and perceived product value. *Journal of Product & Brand Management*, 13(3), 156-167.

Snyder, M. (1974). Self-monitoring of expressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 30(4), 526.

Snyder, M., Cantor, N., (1980). Thinking about ourselves and others: Self-monitoring and social knowledge. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39(2), 222.

- Souiden, N., M'Saad, B., Pons, F. (2011). A cross-cultural analysis of consumers' conspicuous consumption of branded fashion accessories. *Journal of International Consumer Marketing*, 23(5), 329-343.
- Sprotles, G. B., Kendall, E. L. (1986). A methodology for profiling consumers' decision-making styles. *Journal of Consumer Affairs*, 20(2), 267-279.
- Steenhaut, S., Van Kenhove, P., (2006). An empirical investigation of the relationships among a consumer's personal values, ethical ideology and ethical beliefs. *Journal of Business Ethics*, 64(2), 137-155.
- Sullivan, L. A., Harnish, R. J., (1990). Body image: Differences between high and low self-monitoring males and females. *Journal of Research in Personality*, 24(3), 291-302.
- Tehranipour, M. M., Guin, U., Forte, D. (2015). Counterfeit integrated circuits. In *Counterfeit Integrated Circuits* (15-36). Springer, Cham.
- Tom, G., Garibaldi, B., Zeng, Y., Pilcher, J. (1998). Consumer demand for counterfeit goods. *Psychology & Marketing*, 15(5), 405-421.
- Türk Dil Kurumu <http://www.tdk.gov.tr>, çevrimiçi, Erişim: 03/02/2020
- Veblen, T. (1922), *The theory of the leisure class*. London. George Allen (Buradan erişildi: <http://shifter-magazine.com/wp-content/uploads/2015/05/thorstein-veblen-the-theory-of-the-leisure-class.pdf>)
- Wee, C. H., Ta, S. J., Cheok, K. H. (1995). Non-price determinants of intention to purchase counterfeit goods: An exploratory study. *International Marketing Review*, 12(6), 19-46.
- Yolaç, G. (2011). Consumerism: literatür tarama, *T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Dergisi - Öneri*, 9, 159-162.
- Yoo, B., Lee, S.H., (2009). Buy genuine luxury fashion products or counterfeits?, *Advances in Consumer Research*, 36, 280-286.
- Zahari, A. R., Esa, E., Danial, N. A. A., (2016). Factors that influence university students to purchase intentions or not to purchase intentions of counterfeit products. *International Journal of Business*, 1(2), 23-45.
- Zeithaml, V. A., (1988). Consumer perceptions of price, quality, and value: a means-end model and synthesis of evidence. *The Journal of Marketing*, 2-22.

DETERMINING THE FACTORS AFFECTING CONSUMERS' PURCHASE INTENTION FOR COUNTERFEIT PRODUCTS: A RESEARCH ON GARMENT INDUSTRY

Burak YAPRAK, Dilşad GÜZEL

Extended Abstract

Aim and Scope

The main purpose of this paper is to determine the factors affecting consumers' purchase intention for counterfeit products. The study consists of three main sections. Counterfeiting as a phenomenon is discussed in the first part. First part of the study also includes various operational definitions of counterfeiting such as counterfeit good, pirate, imitation and gray product. In second section of the study, the definitions and explanations of the variables classified as a result of the literature review and which have an effect on consumers' intention to purchase counterfeit products is treated. Finally, in the third section, data collected from consumers in Istanbul through face-to-face survey are subjected to certain analyzed within the framework of the research model established.

Method

Due to the fact that the study is a pilot study, time constraints and financial constraints, sampling method is used the non-random sampling method. In order to determine the variables of the research, a focus group interview is also conducted after the literature review. The data used in this study, which is prepared to determine the factors affecting consumers' intent to purchase counterfeit products, are collected from consumers through face-to-face survey method. There are three types of questions in the questionnaire prepared. One of these questions is determined as a filter question. There are also 46 Likert-type (5-point) questions and 8 demographic questions in the questionnaire. Cronbach's Alfa is used to determine the reliability of the scales used in the research. Confirmatory factor analysis is conducted to determine the validity of the scales and variables used according to cumulative theoretical background of the context. The analyzes are performed with the help of LISREL and SPSS.

Results

52.9% of respondents are composed of men and 47.1% are women. 24.6% of respondents between 15-18 years, between 19-30% of 34.8 years, ranging from 31 to 45 years of age are 14.7%, 9.4%, and between 46 to 65 years Those aged 66 and over constitute 14.7% of the sample. Moreover, in the question directed to the respondents who participated in the research towards their intentions to purchase counterfeit

products, 77.4% of the respondents had previously purchased counterfeit products and 22.6% had not purchase counterfeit products, but had intentions to purchase counterfeit products. For more detailed demographic information on respondents see Graphic 1. Considering the Cronbach's Alpha coefficients used in the research, these values vary between 0.609 and 0.868. It is concluded that all scales used in study are reliable or highly reliable (see Table 2). The hypotheses of the research are shown on the research model in Figure 1. The justification of the research hypotheses is clearly stated under the title 2. The table below shows the hypotheses, acceptance/rejection status, significance levels and coefficients of research hypotheses.

Hypotheses	β	Sig.	Status
Fashion consciousness positively affects consumers' intention to purchase counterfeit products.	0.090	0.051	Rejected
Brand awareness negatively affects consumers' intention to purchase counterfeit products.	-0.094	0.044	Accepted
Integrity negatively affects consumers' intention to purchase counterfeit products.	-0.038	0.388	Rejected
Self-monitoring ability positively affects intention to purchase counterfeit products.	0.183	0.000	Accepted
Reference group effect positively affects consumers' intention to purchase counterfeit products.	0.388	0.000	Accepted
Status seeking negatively affects consumers' intention to purchase counterfeit products.	-0.061	0.244	Rejected
Conspicuous consumption positively affects consumers' intention to purchase counterfeit products.	0.034	0.537	Rejected
Perceived value towards counterfeit products negatively affects consumers' intention to purchase counterfeit products.	0.313	0.000	Accepted
Perceived risk towards counterfeit products positively affects consumers' intention to purchase counterfeit products.	-0.237	0.000	Accepted
Physical appearance of counterfeit products positively affects consumers' intention to purchase counterfeit products.	0.267	0.000	Accepted

Conclusion and Further Research

Based on the research results, it is understood that risk perceptions should be managed in order to have an impact on consumers' purchase intentions for counterfeit goods. Although consumers can be obtained at low prices, the guarantee offered by the main brand regarding the high risk of counterfeit products, maintenance-repair, refund, insurance, etc. It is thought that the promotion efforts, which include messages that emphasize the importance of additional services, will contribute positively.

Finally, it could not be included in all of the factors affecting the intention of buying counterfeit goods is limited to a group of variables. The subjects in this study taking into account the constraints of the research to be done for the future are expected to be useful in addressing deeper. Researchers can focus on different product range such as electronics or accessory products by changing the product group that is considered as imitation garment products.

ONLINE MÜŞTERİ DENEYİMİNİN E-SADAKAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE E-MEMNUNİYETİN ARACILIK ROLÜ

Emel FAİZ

Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi

emelgokmenoglu@duzce.edu.tr | ORCID: 0000-0002-1911-7706

Nisa KAPLAN

Yüksek lisans öğrencisi, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

nisakaplann@hotmail.com | ORCID: 0000-0001-5793-2624

Özet

Bu araştırmanın temel amacı, online müşteri deneyiminin e-sadakat üzerindeki etkisinde e-memnuniyetin aracılık rolünü tespit etmektir. Araştırmada, online ortamda kitap satın alan müşterilerin yaşadığı deneyimlerin e-memnuniyet ve e-sadakat geliştirmedeki etkisi incelenmektedir. Çevrimiçi anket tekniğiyle 301 online kitap satın alma deneyimi yaşamış müşteriden elde edilen veriler analize tabi tutulmuştur. Yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre, online müşteri deneyimi boyutlarının e-memnuniyet ve e-sadakat üzerindeki pozitif etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Aynı zamanda online müşteri deneyiminin e-sadakat üzerindeki etkisinde e-memnuniyetin kısmi aracılık rolü olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Online müşteri deneyimi, E-memnuniyet, E-sadakat, Aracı değişken

Etik Beyanı: Bu çalışma "Araştırma ve Yayın Etiği" değerlerine uygun olarak hazırlanmıştır.

THE MEDIATING ROLE OF E-SATISFACTION IN THE IMPACT OF ONLINE CUSTOMER EXPERIENCE ON E-LOYALTY

Abstract

The main purpose of this research is, to identify the mediating role of e-satisfaction in the impact of the online customer experience on e-loyalty. In the research, the effects of the experiences of customers who buy books online in e-satisfaction and e-loyalty development were also examined. With the online survey technique, data obtained from the customer who had 301 online book purchasing experience were analyzed. According to the results of the regression analysis, the positive effect of online customer experience dimensions on e-satisfaction and e-loyalty was found statistically significant. At the same time, e-satisfaction has a partial mediating role in the impact of online customer experience on e-loyalty.

Keywords: Online customer experience, E-satisfaction, E-loyalty, Mediating variable

Ethics Statement: This study has been prepared in accordance with the values of "Research and Publication Ethics.

Giriş

Modern pazarlama anlayışıyla beraber işletmelerin müşterilerinin beklentilerine sadece ürünlerin işlevselliğine ve faydasına odaklanarak cevap vermeleri yeterli olmamaktadır. İşletmeler artan rekabet ve dijitalleşme süreci gibi koşullar altında geleneksel pazarlama yaklaşımlarıyla müşteri bağlılığı yaratmakta zorluk çekmekte ve bu sorunu çözebilmek adına eşsiz deneyimler yaratarak rekabet üstünlüğü elde etmeye çalışmaktadır. Bilgi ve iletişimin bu denli hızlı geliştiği ve evrenselleştiği günümüz şartlarında bir işletme için etkili ve eşsiz bir müşteri deneyimi yaratmak, o işletmenin mal ve hizmetlerini farklılaştırması için en etkili yöntemlerden biridir (Bahçecioğlu, 2014, s. 64).

Deneyim çağı olarak nitelendirebileceğimiz bu dönemde, müşteri deneyimi, pazarlama disiplininde önem kazanan kavramlardan biri olmaktadır. Ürünler artık müşteriler için sadece ihtiyaç karşılayan bir nesne olmaktan çıkmakta, ürünler tüketildiği esnadaki duyguları ve ortamı yaşatacak deneyimlere dönüşmektedir (Schmit, 1999, s. 58). Fiziksel mecradaki deneyimlere kıyasla online ortamdaki deneyimler farklılıklar göstermektedir. Fiziksel mecradaki deneyimler, duylara hitap edebilirken online ortamda müşterilerin deneyim yaşaması ara yüzlere dayanmaktadır. İşletmelerin elektronik ortamda müşterilere eşsiz deneyimler sunarak duygusal tepkilerini canlandırmaları, müşterilerle bağ kurabilmeleri gerekmektedir.

Deneyim kavramı ve boyutlarının hızla gelişen online alışveriş dünyasında incelenmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda, çalışmanın ana amacı, online müşteri deneyiminin e-sadakat üzerindeki etkisinde e-memnuniyetin aracılık rolünü tespit etmektir. Ayrıca, çalışmada, online ortamda kitap satın alan müşterilerin yaşadığı online deneyimin e-memnuniyet sağlamada ve e-sadakat geliştirmedeki etkisi incelenmektedir. Araştırmanın evrenini oluşturan, online kitap alma deneyimi yaşayan bireyler üzerinde yapılmış çalışmalara Türkçe alan yazın kapsamında rastlanmamış olması araştırmanın farklılığını ortaya koymaktadır. Özellikle online ortamda çok farklı kitap satın alınabilecek mecraların sayısı artmakta ve kitabevlerinin de kendi web siteleri aracılığıyla satış yaptığı görülmektedir. Küresel olarak yaşanan COVID-19 pandemisi nedeniyle online alışverişin de her alanda artış gösterdiği dikkate alınırsa, online deneyimlerin araştırılıyor olması alan yazına katma değer sağlayacaktır.

Çalışmada, birinci bölümde, araştırmaya konu olan değişkenlere ait literatür incelenmekte ve kavramsal çerçeve başlığı altında açıklanmaktadır. İkinci bölümde ise, araştırmanın yöntemi, veri toplama tekniği ve araştırma modeline yer verilmektedir. Üçüncü bölümde, araştırmada yapılan analizler ve neticesinde elde edilen sonuçlar ifade edilmekte ve dördüncü bölüm olan sonuç bölümünde ise literatürdeki diğer araştırmalar ile de karşılaştırılarak ulaşılan sonuçlar irdelenmektedir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Online Müşteri Deneyimi

Deneyim, tesir etmeyi ve edilmeyi, duyumsamayı ve duygulanmayı, mal ve hizmetleri duygusal ve düşünsel olarak anlamlı şeylere dönüştürmeyi içermektedir (Dirsehan, 2012, s.9). Deneyim kavramı, müşteriye işletmenin bir parçası gibi hissettirilerek kişiselleştirme ile iç dünyasını etkisi altına alarak ve unutulmayacak bir deneyim yaşatarak yüksek fiyatlandırmayı kabullendirip işletme için değer sağlamaktadır. (Kalyoncuoğlu, 2018, s.24-25). Schmitt (1999), pazarlama disiplini içerisinde deneyimi ; “olaylar, senaryo düzenlemeleri ve özel deneyimleri dizayn ederek, müşterilerin deneyim sürecinde harika ve derin izlenimler yaşamalarını sağlayarak ve bu süreçte en yüksek memnuniyet düzeyinde olmalarını sağlayan müşteri odaklı bir girişim” olarak tanımlamaktadır (Yang ve He, 2011, s.6739). Pine ve Gilmore (1999), deneyimsel pazarlamayı ; “müşteriyi kişisel bir şekilde kendine çeken, duyuları canlandırırken kendilerini bir parçası gibi hissedecekleri unutulmaz olaylar ya da deneyimlerin tasarlanması” olarak tanımlamaktadır (Chen vd., 2008, s.1). Deneyim kavramı müşteriye işletmenin bir parçası gibi hissettirilerek kişiselleştirme ile iç dünyasını etkisi altına alarak ve unutulmayacak bir deneyim yaşatarak yüksek fiyatlandırmayı kabullendirip işletme için değer sağlamaktadır. (Kalyoncuoğlu, 2018, s.24-25).

Hoffman ,Novak ve Yung (2000),online müşteri deneyimini “navigasyon esnasında deneyimlenen bilişsel durum” olarak tanımlamamaktadır. Rose vd. (2012, s. 309), bu çalışmadan hareketle, online deneyimde bilişsel durumun yanına duyuşsal durumu da ekleyerek ; “müşterilerin web sitesinden gelen duyuşsal verileri bilişsel ve duyuşsal olarak öznel bir şekilde değerlendirmesi sonucu ortaya çıkan psikolojik bir durumdur” şeklinde tanımlamaktadır.

Web ortamında anlamlı deneyimler yaratılması amacıyla Schmitt (1999)’ in beş boyuttan oluşan stratejik deneyim modülleri olan algılama, hissetme, düşünme, faaliyette bulunma boyutları Liu ve Chen (2006) tarafından online deneyime adapte edilmiştir. Bu boyutlar: duyuşsal deneyim, etkileşim deneyimi, zevk deneyimi, akış deneyimi ve topluluk ilişkileridir (Bahçecioğlu, 2014, s.68).

Duyusal Deneyim: Online ortamda müşterilerin görme ve duyma duyularına hitap ederek duyuşsal deneyimler açığa çıkarılmaya çalışılır. Fiziksel bir deneyimin olmadığı ortamda duyular estetik ve heyecanlandırma duygusu uyandırarak müşterileri motive eder ve mal ve hizmetlerin farklılaştırılmasında önemli bir rol oynar (Chen vd., 2008, s.4).

Etkileşim Deneyimi: Etkileşim deneyimi ; “Site kullanıcısı tarafından siteyle etkileşim sırasında yaşanan psikolojik durum” olarak tanımlanmıştır (Mollen ve Wilson, 2009, s.4).

Zevk Deneyimi: Müşteri online alışveriş sırasında zevk deneyimini olumlu olarak yaşadığında bu durum tekrar aynı siteyi ziyaret etmesini ya da siteyi sürekli

olarak kullanmaya yönelik isteğini etkileyecektir. Tam tersi durumda ise deneyim beklentilerini karşılamazsa başka bir alışveriş sitesine yönelebilirler (Luo vd., 2011, s.2170).

Akış deneyimi: Csikszentmihalyi (1975) akışı; “İnsanların tamamen dahil olmaları durumunda hissettikleri bütünsel his” şeklinde tanımlamıştır (Skadberg ve Kimmel, 2004, s.404). Müşteri akış deneyimi anında akışa derin bir şekilde dahil olmaktadır ve gezinti ile ilgili olmayan düşünceleri elimine ederek tamamen etkileşime odaklanmaktadır.

Topluluk İlişkileri (İlişkisel Deneyim): İlişkisel deneyim müşterileri belirli bir sosyal grupla özdeşleştirerek topluluğun bir parçası olduklarını hissetmeye teşvik eder (Schmitt, 2000, s.56). Bir grup veya toplulukla olan sosyal kimliğin tutum geliştirmeye etkisi vardır. Topluluğa üye kişiler sıklıkla topluluğa karşı sadakat ve hemşerilik duyguları beslemektedirler (Luo vd., 2011, s.2171).

1.2. E-Memnuniyet

Bilgiye hızlı erişim ile birlikte müşteriler istedikleri ürün ve hizmetlere kısıtlama olmaksızın ulaşmaya başlamışlardır. Seçeneklerin oldukça fazla olması ve müşterilerin herhangi bir memnuniyetsizlik durumunda neredeyse hiçbir maliyete katlanmadan sayısız rakiplerden birine ulaşabilecek olması işletmeler için memnuniyetin ve memnuniyetle birlikte kazanacakları sadık müşteriye elde tutmanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (Kayık, 2013).

Anderson ve Srinivasan (2003, s.125), e-memnuniyeti “müşterinin, belirli bir elektronik ticaret firması ile önceki satın alma deneyimine ilişkin olarak memnuniyeti, hoşnutluğu” olarak tanımlamaktadır. Literatürde memnuniyet ve sadakat ile yapılan bir çok çalışmanın sonuçlarına bakıldığında memnuniyetin sadakati etkilemesine paralel olarak, e-memnuniyetin e-sadakati önemli ölçüde etkilediği görülmektedir (Oliver, 1999; Anderson ve Srivasan, 2003; Çallı, 2010; Balabanis vd , 2016; Soybalı, 2017)

1.3. E-Sadakat

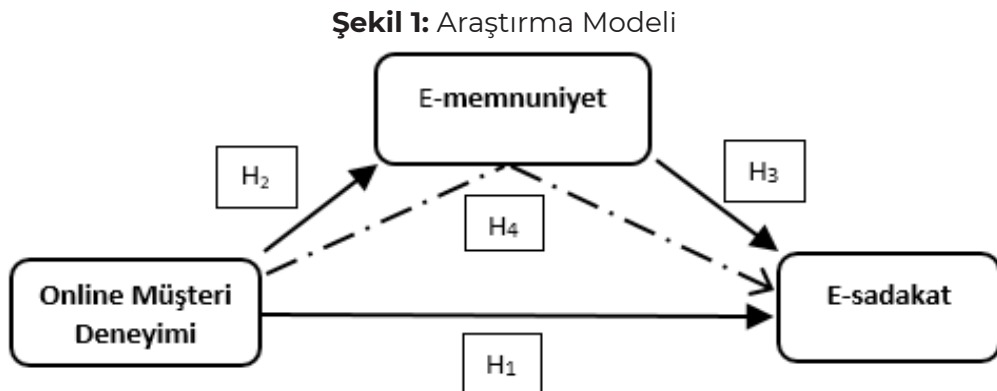
Bir deneyimin başarısı müşterinin duyularına dokunma yeteneğine ve onların sadakatini yakalayabilme yeteneğine bağlıdır. Bir müşterinin sadık müşteri olarak tanımlanması için müşterinin o işletmeden düzenli bir şekilde ve birden fazla mal ve hizmet alarak alışveriş yapması, bunun yanı sıra çevresine gönüllü olarak işletmeyle alakalı olumlu yorumlar, yönlendirmeler, tavsiyelerde bulunması, bununla birlikte rakiplere kıyaslandığında fiyat dalgalanmaları ve şartlar ne olursa olsun seçmiş olduğu işletmeyi terk etmemesi gerekmektedir (Demirelli ve Dursun, 2013, s.272). Srivasan vd (2002) e-sadakati “Müşterilerin e-perakendeciye yönelik, tekrarlanan satın alma davranışına dönüşecek olumlu tutumu” olarak tanımlamaktadır (Öztürk vd , 2012, s.253).

1.4. Online Müşteri Deneyimi, E-Memnuniyet ve E-Sadakat Arasındaki İlişkilere Yönelik Mevcut Araştırmalar

Araştırma kapsamında, araştırma modelinin kurulabilmesi için literatürde mevcut çalışmalardan hareket edilmektedir. Online müşteri deneyimi, e-memnuniyet ve e-sadakat değişkenlerini birlikte ele alan araştırmaların varlığı modelin kurulmasında zemin oluşturmaktadır. Türkçe literatürde, bankacılık, beyaz eşya, konaklama gibi farklı sektörlerde ve ürün gruplarında müşteri deneyimi ve online müşteri deneyimi ele alınarak ampirik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Çetin (2012), konaklama işletmeleri açısından müşteri deneyimine bakış açısı sağlamış ve deneyimin boyutlarının sadakate ve tavsiye etme davranışına etkisini incelemiştir. Altınay Özdoğan (2018), havayolu taşımacılığı sektöründe müşteri deneyimi, memnuniyet ve sadakat değişkenlerini incelemiştir. Araştırma sonucuna göre, müşterilerin seyahat ederken dahi vakitlerini kaliteli geçirmek istemeleri deneyimlerini etkilemekte ve seyahat sonrasında memnuniyete etki etmektedir. Özçelik (2020), beyaz eşya sektöründe işletmelerin dijital müşteri deneyimi ile memnuniyeti ve sadakatin nasıl sağlanacağını araştırdığı çalışmasında, web sitelerdeki müşteri deneyiminin pozitif olmadığı durumlarda düşük düzeyde memnuniyetin ve yeniden satın alma niyetinin gerçekleştiği vurgulamaktadır. Onaylı (2020), dijital bankacılık uygulamalarında, müşteri deneyiminin memnuniyet tavsiye etme eğilimi ve sadakat üzerindeki etkisini incelediği çalışmasında, deneyim boyutlarından kullanım kolaylığı, kullanılabilirlik ve işlem hızının anlamlı etkisinin olduğunu tespit etmiştir.

2.Yöntem

2.1. Araştırma Modeli ve Hipotezleri

H1: Online müşteri deneyiminin e-sadakati pozitif yönde etkilemektedir.

H1a: Etkileşim deneyimi e-sadakati pozitif yönde etkilemektedir.

H1b: Zevk ve akış deneyiminin e-sadakati pozitif yönde etkilemektedir.

H1c: Duyusal deneyimin e-sadakati pozitif yönde etkilemektedir.

H1d: İlişkisel deneyimin e-sadakati pozitif yönde etkilemektedir.

H2: Online müşteri deneyiminin e-memnuniyeti pozitif yönde etkilemektedir.

H2a: Etkileşim deneyiminin e-memnuniyeti pozitif yönde etkilemektedir.

H2b: Zevk ve akış deneyiminin e-memnuniyet pozitif yönde etkilemektedir.

H2c: Duyusal deneyimin e-memnuniyeti pozitif yönde etkilemektedir.

H2d: İlişkisel deneyimin e-memnuniyeti pozitif yönde etkilemektedir.

H3: E-memnuniyet e-sadakati pozitif yönde etkilemektedir.

H4 : Online müşteri deneyiminin e-sadakat üzerindeki etkisinde e-memnuniyetin aracı rolü vardır.

2.2 Evren ve Örneklem

Araştırmanın hedef evrenini, Türkiye’de yaşayan ve online ortamda kitap alışverişi gerçekleştiren bireyler oluşturmaktadır. Hedef evrene, maliyet ve zaman gibi nedenlerle ulaşılamadığından ötürü araştırmada çalışma evreni olarak Düzce ilinde ikamet eden ve online ortamda kitap alışverişi yapan bireyler belirlenmiştir. Örneklem sayısını hesaplamak için, ana kütledeki birim sayısı (N) bilinmiyor ise:

$$n=(t^2.p.q)/d^2$$

formülü kullanılmıştır (Karagöz, 2014).

Olayın gerçekleşme olasılığı $p=0.5$, olayın gerçekleşmeme olasılığı $q=0.5$, $\alpha =0.05$ de ∞ serbestlik derecesindeki t değeri $t= 1.96$ ve örnekleme hatası $d=0.06$ olarak alınmıştır. İlgili değerler formüle uygulandığında, araştırmanın örneklem sayısı (n)=267 olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda, araştırmada, kolayda ve kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılan 301 tüketiciden oluşan örneklemin evreni temsil edebileceği belirlenmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Veri Toplama Süreci

Araştırmadaki veriler, çevrimiçi anket tekniğiyle toplanmıştır. Araştırmada, online müşteri deneyimine ait 0,906 güvenilirlik düzeyi olan 15 ifadeden oluşan ölçeğin ifadeleri Bahçecioğlu'nun (2014, s.115), online deneyimin boyutları konusunda geçmiş yapılan çalışmalardan alıntılındığı ve uyarlamış olduğu (Mathwick, Malhotra

ve Rigdon, 2001; Skadberg ve Kimmel, 2004; Song ve Zinkhan, 2008; Cai ve Xu, 2011; Luo vd., 2011) çalışmasından alınmıştır. Müşteri memnuniyetine ait ifadeler Bayram ve Şahbaz'ın (2017, s.66) 0,872 güvenilirlik düzeyine sahip olan 4 ifadeli ölçeğinden alınmıştır. Müşteri sadakatine ilişkin ifadeler ise Aktürk'ün (2013) Anderson ve Srinivasan'ın (2003, s.134) ölçeğinden alıntılanarak uyarlanmış olduğu 6 ifadeli ölçekten alınmıştır. Tüm ölçeklerin güvenilirliği Cronbach Alpha katsayısı ile ölçülmüş ve 0,70 ve üzeri bir değere sahip olduğu için güvenilir bulunmuştur. Anketin son kısmında katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirlemeye yönelik ifadeler yer verilmiştir. Araştırma kapsamında, öncelikle 50 online kitap alışverişi yapan tüketiciye herhangi bir uygulama hatası olmaması açısından ön test yapılmıştır. İfadelerin anlaşılabilirliği ve kapsayıcı olup olmadığı test edilmiştir. Herhangi bir hata olmadığından ötürü bir düzeltilme yapılmamış ve anketin son hali verilmiştir. Çalışma kapsamında, analize elverişli toplam 301 adet nihai veriye ulaşılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Online ortamda kitap satın alan müşterilerin üzerinden elde edilen verilerin analizinde öncelikle araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerini ve kullanım durumlarını araştıran açık uçlu soruları incelemek için frekans analizi kullanılmıştır. Bir sonraki aşamada, ölçeklerin güvenilirliğini ve yapı geçerliliğini test etmek amacıyla keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Ölçek maddelerinin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır. Araştırmaya konu olan değişkenler arasındaki ilişkileri tespit etmeye yönelik olarak korelasyon analizi uygulanmıştır. Çalışmada online müşteri deneyiminin e-memnuniyet ve e-sadakate etkisinin belirlenmesine yönelik regresyon analizleri yapılmıştır. Son olarak, online müşteri deneyiminin e-sadakat üzerindeki etkisinde e-memnuniyetin aracılık rolünü belirlemek için Baron ve Kenny'in (1986), dört aşamalı yaklaşımı çerçevesinde regresyon analizleri uygulanmıştır.

3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırma sonucunda elde edilen bulguların değerlendirilmesi amacıyla öncelikle araştırmaya katılan 301 kişi ile ilgili demografik verilere Tablo 1'de yer verilmiştir:

Tablo 1. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

f			f			f		
%			%			%		
Cinsiyet			Medeni Durum			Gelir Düzeyi		
Kadın	153	50,8	Evli	112	37,2	2020 TL ve altı	37	12,3
Erkek	148	49,2	Bekar	189	62,8	2021-4040 TL	146	48,5
Toplam	301	100	Toplam	301	100	4041-6060 TL	79	26,2
Yaş			Eğitim Düzeyi			6061-8080 TL	20	6,6
18-24	34	11,3	İlk öğretim	2	0,7	8081+	19	6,3
25-31	174	57,8	Lise	78	25,9	Toplam	301	100
32-38	52	17,3	Ön Lisans	15	5			
39-45	9	3	Lisans	174	57,8			
46-52	8	2,7	Lisansüstü	32	10,6			
53+	24	8	Toplam	301	100			
Toplam	301	100						

3.2. Keşfedici Faktör Analizi

Araştırmada yer alan online müşteri deneyimine ilişkin keşfedici faktör analizi sonuçları Tablo-2’de, e-memnuniyet değişkenine ait keşfedici faktör analizi sonucu Tablo-3’te ve son olarak e-sadakat değişkenine ait keşfedici faktör analizi sonuçları Tablo 4’ te sunulmaktadır.

Tablo 2. Online Müşteri Deneyimine İlişkin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Online Deneyim İfadeleri	Faktör Yükleri	Cronbach's Alpha
OM8-Kullandığım alışveriş sitesinde alışveriş yaparken, işlemlerimi hızlı bir şekilde gerçekleştirebilirim.	,850	
OM7-Kullandığım alışveriş sitesinde alışveriş yaparken, site içerisinde istediğim bilgiye hızlı bir şekilde ulaşabilirim.	,847	
OM6-Kullandığım alışveriş sitesi içerisinde istediğim yere kolaylıkla gidebilirim.	,803	,899
OM5-Kullandığım alışveriş sitesine şikâyetlerimle ilgili kolaylıkla geri bildirimde bulunabilirim.	,750	
OM4-Kullandığım alışveriş sitesine talep/isteklerimle ilgili kolaylıkla geri bildirimde bulunabilirim.	,628	
OM12-Kullandığım alışveriş sitesinde gezinirken, o an etrafımdakilerin farkına varmaz; dünyayı unuturum.	,769	
OM11-Kullandığım alışveriş sitesinde alışveriş yaparken daha iyi bir ruh haline girerim.	,761	
OM10-Kullandığım alışveriş sitesinde alışveriş yaparken zevk alırım.	,742	,826
OM9-Kullandığım alışveriş sitesinde alışveriş yaparken heyecanlanırım.	,728	
OM13-Kullandığım alışveriş sitesinde gezinirken zamanın nasıl geçtiğini anlamam.	,701	
OM1-Kullandığım alışveriş sitesinin tasarımını dikkat çekici bulurum.	,831	
OM3-Kullandığım alışveriş sitesi içindeki ürünleri göz alıcı bir şekilde sergiler.	,775	,878
OM2-Kullandığım alışveriş sitesinin görünümünü estetik bulurum.	,763	
OM15-Kullandığım alışveriş sitesinde alışveriş yaparken yaşadığım deneyimleri diğer insanlarla paylaşıyorum.	,834	
OM14-Kullandığım alışveriş sitesinde alışveriş yaparken, aynı ilgi alanına sahip diğer kişilerle daha yakın hissederim.	,749	,720
Değerlendirme Kriterleri	Kaiser-Meyer-Olkin (KMO):	,875
	Approx. Chi-Square:	2119,189
	Bartlett's Test of Sphericity:	,000
	Açıklanan Varyans Toplamı:	72,683

Analiz sonucunda, online müşteri deneyimine ait boyutlardan etkileşim deneyimi boyutu için 5 ifade, zevk ve akış deneyimi boyutu için 5 ifade, duyuşsal deneyim boyutu için 3 ifade, ilişkişel deneyim boyutu için 2 ifade belirlenmiştir.

Tablo 3. E- Müşteri Memnuniyetine İlişkin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Müşteri Memnuniyeti İfadeleri	Faktör Yükleri	Cronbach's Alpha
MM1--Bu siteyi tercih etmem akıllıca bir karardı.	,897	
MM2-Tekrar alışveriş yapacak olursam, bu site ile ilgili satın alma düşüncelerim olumlu olacaktır.	,870	,872
MM3-Satın alma kararımı bu siteden yana kullandığım için kendimi iyi hissediyorum.	,868	
MM4-Alışverişimde bu siteyi kullandığım için memnunum.	,766	
Değerlendirme Kriterleri	Kaiser-Meyer-Olkin(KMO)	,788
	Approx. Chi-Square	653,850
	Bartlett's Test of Sphericity	,000
	Açıklanan Varyans Toplamı:	72,610

Analiz sonucunda e-müşteri memnuniyeti ifadeleri tek bir boyut altında 4 ifade ile belirlenmiştir. Yapılan güvenirlik analizi sonucunda ,872 değeri bulunmuştur.

Tablo 4. E- Müşteri Sadakatine İlişkin Keşfedici Faktör Analizi Sonuçları

Müşteri Sadakati İfadeleri	Faktör Yükleri	Cronbach's Alpha
MS1-Bu site favori alışveriş sitemdir.	,857	
MS2-Bu siteyi kullanmaktan hoşlanıyorum.	,827	
MS3-Alışverişlerimde kullandığım bu site ilk tercihim.	,826	
MS4-Alışveriş yaptığım en iyi site bu sitedir.	,821	,898
MS5-Alışveriş yapmamı gerektiren her zaman aynı siteyi kullanmayı denerim.	,798	
MS6-Aynı şekilde hizmet vermeye devam ettikçe, alışveriş sitemi değiştirmeyi düşünmüyorum.	,757	
Değerlendirme Kriterleri	Kaiser-Meyer-Olkin(KMO):	,842
	Approx. Chi-Square	1176,607
	Bartlett's Test of Sphericity	,000
	Açıklanan Varyans Toplamı:	66,405

Analiz sonucunda e-müşteri sadakati ifadeleri tek bir boyut altında 6 ifade ile belirlenmiştir. Yapılan güvenirlik analizi sonucunda ,898 değeri bulunmuştur.

3.3. Regresyon Analizi Sonuçları

Araştırma kapsamında hipotezlerin test edilmesi amacıyla uygulanacak olan regresyon analizi öncesinde değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için korelasyon analizi uygulanmıştır. Araştırma kapsamında hipotezlerin test edilmesine yönelik uygulanan regresyon analizi sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Regresyon Analizine İlişkin Bulgular

Hipotez	Değişkenler	Std. Beta	Sig.	R2	Adj. R2	Sonuç
H1	Online müşteri deneyimi E-Sadakat	,634	,000	,402	,400	Desteklendi
H1a	Etkileşim deneyimi E-sadakat	,466	,000	,217	,215	Desteklendi
H1b	Zevk ve akış deneyimi E-sadakat	,524	,000	,275	,272	Desteklendi
H1c	Duyusal deneyim E-sadakat	,531	,000	,282	,280	Desteklendi
H1d	İlişkisel deneyim E-sadakat	,480	,000	,230	,228	Desteklendi
H2	Online müşteri deneyimi E-memnuniyet	,634	,000	,266	,263	Desteklendi
H2a	Etkileşim deneyimi E-memnuniyet	,371	,000	,138	,135	Desteklendi
H2b	Zevk ve akış deneyimi E-memnuniyet	,450	,000	,202	,200	Desteklendi
H2c	Duyusal deneyim E-memnuniyet	,390	,000	,152	,149	Desteklendi
H2d	İlişkisel deneyim E-memnuniyet	,415	,000	,172	,170	Desteklendi
H3	E-memnuniyet E-sadakat	,674	,000	,454	,452	Desteklendi

Regresyon analizine ilişkin bulgular incelendiğinde; sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve tüm hipotezlerin desteklendiği görülmektedir. E-memnuniyetin, online müşteri deneyimi ile e-sadakat ile ilişkisi üzerindeki aracılık etkisini belirlemek için, Baron ve Kenny'nin (1986) aracı değişkeni belirlemek için oluşturdukları modelden hareketle dört aşamalı regresyon analizi yapılmıştır. Bağımsız değişken

olan online müşteri deneyimi ile aracı değişken olduğu düşünülen e-müşteri memnuniyetin birlikte etkisine bakıldığında, online müşteri deneyiminin bağımlı değişken üzerindeki etki düzeyinin $\beta = ,634$ değerinden $\beta = ,390$ değerine düştüğü ve anlamlı etkiye sahip olmayı sürdürdüğü görülmektedir ($p < 0,000$). Dolayısıyla online müşteri deneyimi ile e-sadakat arasındaki ilişkide müşteri memnuniyetinin “kısmi aracılık” etkisi tespit edilmiştir. Ayrıca Beta değerindeki düşmenin anlamlılığını test etmek için Sobel testi uygulanmıştır. Sobel testi $z = 8.65140569$ $p = 0,000$ değeri ile anlamlı çıkmıştır (Preacher ve Leonardelli, 2010). Bu bulgular doğrultusunda, H4: “Online müşteri deneyiminin e-sadakat ile ilişkisinde e-memnuniyetin aracı etkisi vardır” hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7: Aracılık Analizine İlişkin Bulgular

Hipotez	Değişkenler	Std Beta	Sig	R2	Adj.R2	Sonuç
H4	Online Müşteri Deneyimi	,390	,000	,566	,563	Desteklendi
	E-Müşteri Memnuniyeti	,473	,000			

Bağımlı Değişken: E-Müşteri Sadakati

4. Sonuç ve Öneriler

Fiziksel alışveriş ortamlarında, deneysel pazarlama faaliyetleri işletmelerin rekabet üstünlüğü sağlayabilmek adına kullandıkları etkili yöntemlerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Fiziksel ortamdaki deneyim, online ortamlara da uygulandığında “online müşteri deneyimi” kavramı ortaya çıkmaktadır. Deneysel pazarlamanın online ortamda uygulanabilirliğini araştırmak ve bu durumun müşterilerin memnuniyet ve sadakat geliştirmelerine etkisini ortaya koymak alan yazında önemli bir araştırma konusudur. Bu doğrultuda, online ortamda yaşanan deneyimlerin online ortamda sağlanan memnuniyete ve sadakate olan etkileri müşterilerin sıklıkla satın alma deneyimi yaşadıkları online kitap alışverişleri kapsamında incelenmiştir.

Online web sitesi üzerinden kitap alışverişi yapan kullanıcılarla web sitesi arasında geçen etkileşim deneyiminin olumlu geçmesi durumunda kullanıcının siteye karşı olumlu düşünceler içinde bulunması ve sadakat geliştirmesi öngörülebilirdir. Araştırma bulgularına göre de, online müşteri deneyimi boyutlarından olan etkileşim deneyiminin e-sadakat üzerinde pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu sonuç, literatürde yer alan başka bir çalışmanın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir (Christodoulides ve Michaelidou, 2010).

Müşteri online alışveriş esnasında zevkli bir deneyim elde ettiğinde aldığı zevk, onun tekrar web sitesini ziyaret etmesini ve sadık bir müşteri olmasını sağlamaktadır. Aynı

zamanda kişi web sitesinde gezinme esnasında kendini tamamen bir aktiviteye kaptırarak zamanın ve çevresinde gelişen olayların farkına varmaksızın bilişsel bir durum yaşadığında yaşadığı bu duruma "akış" deneyimi denilmektedir. Araştırma bulgularına göre de, online olarak kitap satın alan müşterilerin yaşadıkları zevk ve akış deneyiminin e-sadakat üzerinde pozitif bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu sonuç, literatürdeki başka bir çalışmayla (Hsu, CL vd., 2013) desteklenmektedir.

Duyusal deneyimlerin müşterilerde pozitif olarak algılanması, e-sadakat üzerinde olumlu bir etki yaratacaktır. Araştırma bulguları, online kitap satın alan kullanıcıların yaşadıkları duyusal deneyimin e-sadakat üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, Alkilani vd.'nin (2013), çalışmasının sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Araştırma bulgularına göre, duyusal deneyim boyutunun e-sadakat üzerinde diğer boyutlara göre daha fazla açıklayıcılığa sahip olduğu görülmektedir.

İlişkisel deneyim sonucunda müşteriler belirli bir sosyal grupta özdeşleşerek topluluğun bir parçası olarak hissetmektedir. Bu doğrultuda, ilişkisel deneyimin e-sadakat üzerinde anlamlı ve pozitif etkisi online kitap satın alma deneyimini yaşayan müşterilerle test edilerek desteklenmektedir.

Araştırma bulgularına göre, online deneyimin tüm alt boyutlarının e-sadakat üzerinde anlamlı ve pozitif etkileri olduğu görülmektedir. Benzer şekilde tüm alt boyutlar olan; etkileşim deneyimi, zevk ve akış deneyimi, duyusal deneyim ve ilişkisel deneyim boyutlarının e-memnuniyet üzerinde de anlamlı ve pozitif etkisi olduğu test edilmiştir. Literatürde, online deneyim boyutlarının e-sadakat ve e-memnuniyet ile ilişkisini inceleyen çalışmalarda paralel sonuçlar elde edilmektedir (Chen vd., 2008; Sheu, Su ve Chu, 2009; Luo vd., 2011 ; Van Noort vd., 2012 ; Pateli vd., 2014).

İşletmelerin müşteri sadakatini sağlamalarının en önemli belirleyicilerinden biri olarak müşteri memnuniyetini sağlamaları ön plana çıkmaktadır. Müşteri deneyiminden memnuniyet duyduğunda tekrar satın almaya yönelecek ve sadakat geliştirmeye eğilimli olacaktır. Literatürde memnuniyet ve sadakat ile yapılan birçok çalışmanın sonuçlarına bakıldığında memnuniyetin sadakati etkilemesine paralel olarak, e-memnuniyetin e-sadakati önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. (Oliver, 1999; Agustin ve Singh, 2005; Çallı, 2010; Balabanis vd., 2016; Anderson ve Srivasan ; Soybalı, 2017; Yasin vd., 2017). Bu doğrultuda araştırma sonuçları literatürdeki çalışmalarla paralellik göstermektedir.

Çalışmanın bir diğer sonucuna göre, müşterilerin yaşadığı online müşteri deneyiminin e-sadakat üzerindeki etkisinde e-müşteri memnuniyetinin kısmi aracılık rolünü üstlendiği belirlenmiştir. Müşterilerin online ortamda sadakat geliştirebilmeleri, deneyimlerinden memnun kalmaları aracılığıyla gerçekleşmektedir. İyi bir müşteri deneyimi, müşterinin memnuniyetini sağlayarak müşterinin satın alma gerçekleştirdiği markaya karşı sadakat duymasını sağlamaktadır. Müşteri sadakati

yaşanılan deneyimle birlikte müşterinin markayla duygusal bağlarını pekiştirmekte ve markaya duyduğu güveni güçlendirmektedir. Bu bağlamda, perakendeciler için müşteri deneyiminin her bir boyutunun tek tek ele alınarak aktif bir pazarlama planı yapılmalıdır.

Araştırma bulgularının değerlendirmesinde, örneklemin özellikleri nedeniyle sınırlılıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Sonuçların genellenebilir olması için farklı örneklerde test edilmesi gerekmektedir. Gelecekte yapılacak araştırmalarda online ortamda incelenen müşteri deneyimi kavramı farklı ürün segmentleri göz önüne alınarak, farklı örneklerde test edilebilir. Ayrıca online ortamda alışveriş deneyiminde en çok gözetilen ve aynı zamanda en çok mağduriyet yaşanılan durum olan güven problemi de yine test edilerek farklı araştırmalar gerçekleştirilebilir. Güvenin etkisi bir diğer bağımsız değişken olarak modele eklenebilir.

Kaynakça

- Agustin, C., ve Singh, J. (2005). Curvilinear effects of consumer loyalty determinants in relational exchanges. *Journal of Marketing Research*, 42, 96-108.
- Akkuş, G., Yapraklı, T.Ş. ve Akkuş, Ç. (2014). Online müşteri deneyiminin güvene etkisi: Online alışveriş yapan tüketiciler üzerine bir araştırma. *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı 29, 403-425.
- Aktürk, K. Ö. (2013). E-Hizmet Kalitesi ve E-Mağaza İmajının E-Tatmin Düzeyi ve E-Sadakat Düzeyine Etkilerinin Ampirik Olarak Analizi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Alkilani, K., Ling, K.L. ve Abzakh, A.A., (2013). The impact of experiential marketing and customer satisfaction on customer commitment in the world of social networks. *Asian Social Science* 9(1), 262-270.
- Altınay Özdoğan, M. (2018). Müşteri Deneyimi Ve Memnuniyetinin, Sadakatle İlişkisi Üzerine Bir Uygulama: Türk Hava Yolları. (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Anderson, R. ve Srinivasan, S. (2003). E-satisfaction and e-loyalty: A contingency framework. *Psychology & Marketing*, 20(2), 123-138.
- Bahçecioğlu, A. (2014). Sanal Deneyimsel Pazarlamanın Müşteri Tutumuna Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Balabanis, G., Reynolds, N. ve Simintiras, A. (2016). Bases of e-store loyalty: Perceived switching barriers and satisfaction. *Journal of Business Research* 59, 214 – 224.
- Baron, R.M. ve Kenny, D.A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical

- considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Cai, S. ve Xu, Y. (2011). Designing not just for pleasure: Effects of web site aesthetics on consumer shopping value. *International Journal of Electronic Commerce*, 15(4), 159-188.
- Chen, J. ,Luo,M.,Ching,R. ve Liu,C. (2008). Virtual experiential marketing on online customer intentions and loyalty. *Proceedings of the 41st Hawaii International Conference on System Sciences* 1-10.
- Christodoulides, G. ve Michaelidou,N. (2010). Shopping motives as antecedents of e-satisfaction and e-loyalty. *Journal of Marketing Management* 27, 181-197.
- Csikszentmihalyi, M. (1975). *Beyond boredom and anxiety*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Çallı, L. (2010). E-Memnuniyet Kavramının Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Model Denemesi. Doktora Tezi, Sakarya.
- Çetin, G. (2012). Konaklama İşletmelerinde Müşteri Deneyiminin Sadakat ve Tavsiye Davranışına Etkisi. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dailey, L. (2004). Navigational web atmospherics explaining the influence of restrictive navigation cues. *Journal of Business Research* 795 – 803
- Demireli,C. ve Dursun,F. (2013). E-ticaret'te müşteri sadakatının belirlenmesi üzerine bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 38, 271-284.
- Dirsehan, T. (2012). Müşteri deneyimi, tasarımı ve yönetimi. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Hoffman,D., Novak,T. ve Yung,Y. (2000). Measuring the customer experience in online environments: A structural modeling approach. *Marketing Science*, 19 (1), 22-42.
- Hsu, CL., Wu, C.C. ve Chen, MC. (2013). An empirical analysis of the antecedents of e- satisfaction and e-loyalty: focusing on the role of flow and its antecedents. *Information Systems and e-Business Management* 11, 287-311.
- Kalyoncuoğlu, S. (2018). *Deneyimsel pazarlama*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kayık, M. (2013). İlişkisel Pazarlama Kapsamında E-hizmet Kalitesi, E-müşteri Memnuniyeti ve E-müşteri Bağlılığı Arasındaki İlişkinin Analizi: Bir Alan Araştırması. Doktora Tezi, Kütahya.
- Liu, J. Ve Chen,J. (2006). Virtual experiential marketing on online purchase intention. *Proceedings of the 11th Annual Conference of Asia Pacific Decision Sciences Institute* 14(18), 325-333.
- Luo,M., Chen,J., Ching,R. ve Liu,C. (2011). An examination of the effects of virtual

- experiential marketing on online customer intentions and loyalty. *The Service Industries Journal* 31, 2163–2191.
- Martin, J., Mortimer, G. ve Andrews, L. (2015). Re-examining online customer experience to include purchase frequency and perceived risk. *Journal of Retailing and Consumer Services*, Vol. 25, 81-95.
- Mathwick, C., Malhotra, N. K. ve Rigdon, E. (2001). Experiential value: Conceptualization, measurement and application in the catalog and internet shopping environment. *Journal of Retailing*, 77, 39–56.
- McLean, G. ve Wilson, A. (2016). Evolving the online customer experience...is there a need for online customer support. *Computers in Human Behaviour*, Vol. 60, July, pp. 602-610.
- Meyer, C., ve Schwager, A., (2007). Understanding customer experience. *Harvard Business Review*, 85(2), 116-126.
- Mollen, A. ve Wilson, H. (2009). Engagement, telepresence and interactivity in online consumer experience: Reconciling scholastic and managerial perspectives. *Journal of Business Research, Special Issue on Internet Customer Behavior*, 63, 919-925.
- Oliver, R. (1999). Whence consumer loyalty?. *Journal of Marketing*, 63, 33- 44.
- Onaylı, E. (2020). Bankacılıkta Dijital Dönüşümle Değişen Müşteri Deneyiminin Müşteri Sadakati, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Tavsiye Etme Niyeti Üzerine Etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özçelik, S. (2020). Online Customer Experiences Of White Goods Industries. (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, S., Coşkun, A. ve Dirsehan, T. (2012). Fırsat sitelerine yönelik e-sadakati belirleyen boyutların incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 7(2), 217-239.
- Pateli, G., Pappas I., Giannakos M. ve Chrissikopoulos, V. (2014). Moderating effects of online shopping experience on customer satisfaction and repurchase intentions. *International Journal of Retail & Distribution Management* 42(3), 187-204.
- Pham, T.S.H. ve Ahammad, M. (2017). Antecedents and consequences of online customer satisfaction: A holistic process perspective. *Technological Forecasting & Social Change*.
- Pine, B.J. ve Gilmore, J.H. (1999). İş hayatı bir tiyatro: ve de her şirket bir sahne, İstanbul: Boyner Holding Yayınları, Çev. Levent Cinemre.
- Preacher, K.J. ve Leonardelli, G.J. (2010). Calculation for the Sobel Test: An interactive calculation tool for mediation tests. (<http://www.Quantpsy.org/sobel/sobel.htm>)

- Rose,S., Clark,M., Samouel,P. ve Hair,N. (2012). Online customer experience in e-retailing: An empirical model of antecedents and outcomes. *Journal of Retailing* 88 (2), 308–322.
- Rose, S., Hair., N. ve Clark, M. (2011). Online customer experience: A review of the business to customer online purchase context. *International Journal of Management Reviews*, 13(1), 24-39.
- Saçlı, Ç., Efe, D., Sunar, H. ve Ersöz, B. (2018). Turizmde Online Müşteri Deneyimleri ile İtibar Yönetimi Arasındaki İlişki ve Örnek Uygulamalar. Ed. Kemal Birdir. *The second international congress on future of tourism: innovation, entrepreneurship and sustainability (FuTourism 2018)*. Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları.
- Schmitt, B.H.,(1999). Experiential marketing. *Journal of Marketing Management*, Vol 15, 53-67.
- Schmitt , B. (2000). creating and managing brand experiences on the internet. *Design Management Journal* 11(4), 53-58.
- Sheu, J.-J., Su, Y.-H. ve Chu, K.-T. (2009). Segmenting online game customers – the perspective of experiential marketing. *Expert Systems with Applications* 36(4), 8487–8495.
- Skadberg,Y. ve Kimmel,J. (2004). Visitors' flow experience while browsing a web site: Its measurement, contributing factors and consequences. *Computers in Human Behavior* 20, 403–422.
- Song, J. H. ve Zinkhan, G. M. (2008). Determinants of perceived web site interactivity. *Journal of Marketing*, 72(3), 99–113.
- Soybalı,H. (2017). Müşteri memnuniyetini oluşturan faktörlerin müşteri sadakatine etkisinin lojistik regresyon analizi ile incelenmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi* 3, 1-15.
- Srivasan,S.,Anderson,R. ve Ponnaivalu,K. (2002).Customer loyalty in e-commerce: An exploration of its antecedents and consequences. *Journal of Retailing* 78, 41–50.
- Van Noort, G., Voorveld, H. a. M. ve Van Reijmersdal, E. a. (2012). Interactivity brand web sites: Cognitive, affective, and behavioral responses explained by consumers' online flow experience. *Journal of Interactive Marketing*, 26(4), 224-234.
- Yang, Z. Y., ve He, L. Y. (2011). Goal, customer experience and purchase intention in a retail context in China: An empirical study. *African Journal of Business Management*, 5(16), 6738-6746.
- Yen, C. H. ve Lu, H.P. (2008). Effects of e-Service quality on loyalty intention: An empirical study in online auction. *Managing Service Quality: An International Journal*, 18(2), 127-146.
- Yoon, C. (2010). Antecedents of customer satisfaction with online banking in China: The effects of experince. *Computers in Human Behavior*, 26(6), 1296-1304.

THE MEDIATING ROLE OF E-SATISFACTION IN THE IMPACT OF ONLINE CUSTOMER EXPERIENCE ON E-LOYALTY

Emel FAİZ, Nisa KAPLAN

Extended Abstract

Introduction

Online shopping, which enters everyday life together with internet technologies and is accepted in a short time is used intensively by individuals, continues to show rapid increases especially with recent developments. Many businesses that exist in the physical environment also carry their business life online and offer their customers both physical and online shopping experiences. In the digitalized business world, as many businesses operate online, competition intensifies and businesses desire to provide their customers with different experiences in order to gain superiority in competition. The aspects that distinguish them from their competitors such as products that differ from their peers with superior product quality and differentiation techniques and innovative production techniques do not satisfy businesses about the locations they want to create in the minds of their customers. In addition to concrete elements, it is important for businesses to differentiate by focusing on abstract elements. To achieve this, businesses now want to provide their customers with experience rather than goods or services. With experience, addressing the five senses of customers and making a difference in the mind and spirit of the customer is a matter that businesses want to provide both in the physical and online environment. Especially creating a unique customer experience in retail affects customer satisfaction. It is a fact confirmed by numerous studies that customer satisfaction also brings customer loyalty (Srinivasan et al. 2002; Yen et al. 2008; Yoon, 2010; Pham and Ahammad, 2017). In this study, it has been tried to be determined how the online customer experience provides e-customer loyalty by creating e-customer satisfaction. It has been observed whether the e-satisfaction has an intermediary role. Unlike the studies in the literature (Meyer and Schwager, 2007; Rose et al. 2011; Rose et al. 2012; Akkus et al., 2014; Martin et al. 2015; Mclean and Wilson, 2016; Sacli et al. 2018), the online customer experience has been aimed to be tested on customers who have had book buying experience.

Methodology

The universe of the research consists of individuals who live in Düzce and who have had the experience of buying books in online channels. In the research, convenience sampling and snowball sampling techniques were preferred. Data were collected from individuals who had experience of buying books in a total of 301 online channels.

Online survey technique was used as data collection technique. The questionnaire includes 15 items of online customer experience, 4 items of e-customer satisfaction and finally 6 items of e-customer loyalty. The items were presented to the participants using the 5-point Likert-type grading scale. Frequency analysis from descriptive statistics was used to examine the open-ended questions investigating the demographic characteristics and usage conditions of the participants. In order to determine the structural validity of the scales examined within the scope of the research, exploratory factor analysis was conducted. Cronbach Alpha reliability coefficients were calculated to determine the internal consistency among the scale items. Correlation analysis was applied to determine the linear relationships between the variables in the study. In the study, regression analyses were conducted to determine the effect of online customer experience on e-satisfaction and e-loyalty. Finally, regression analyses were applied within the framework of the four-step approach proposed by Baron and Kenny (1986) to determine the mediating role of e-satisfaction in the impact of online customer experience on e-loyalty.

Results

Within the scope of the research, correlation analysis was applied to determine the relationships between the variables before the regression analysis to be applied to test the hypotheses. According to the results of the correlation analysis, it has been concluded that the highest relationship is between the customer satisfaction and customer loyalty (0,673) which is moderately significant and in a positive direction. Similarly, there is a moderately significant and positive relationship between customer loyalty and online customer experience (0.628), and finally a moderately significant and positive relationship between customer satisfaction and online customer experience (0.514). When the findings related to regression analysis were analysed, it was seen that the results are statistically significant and all hypotheses are supported. In order to determine the mediation effect of e-satisfaction on the online customer experience and e-loyalty relationship, four-stage regression analysis was conducted based on the model created by Baron and Kenny (1986) to determine the mediating variable. Considering the effect of online customer experience, which is an independent variable, and e-customer satisfaction, which is thought to be an mediating variable, the effect level of the online customer experience on the dependent variable decreases from $\beta = ,634$ to $\beta = ,390$ and continues to have a significant effect ($p < 0.000$). Therefore, the "partial mediation" effect of customer satisfaction was determined in the relationship between online customer experience and e-loyalty.

Conclusion and Discussion

If the interaction experience between users who purchase books on the website and the website is positive, it is predictable that the user will have positive thoughts and develop loyalty. According to the research findings, the interaction experience,

which is one of the online customer experience dimensions, has a positive effect on e-loyalty. Again, in line with the results obtained, it has been seen that the pleasure and flow experience of customers who purchase books online has a positive effect on e-loyalty. It has been also confirmed with the findings that the sensory experience of users who purchase books online has a significant and positive effect on e-loyalty. It has been determined that e-customer satisfaction plays a partial mediating role in the impact of the online customer experience of customers on e-loyalty. The ability of customers to develop loyalty online is through satisfaction with their experience. Due to the characteristics of the sample, its limitations should be considered in the evaluation of the research findings. In order for the results to be generalizable, they must be tested in different samples.

MOBBING VE TÜKENMİŞLİK ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİR META ANALİZ ÇALIŞMASI

Haydar HOŞGÖR

Öğr. Gör. Dr. Uşak Üniversitesi Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı

haydar.hosgor@usak.edu.tr | ORCID: 0000-0002-1174-1184

İbrahim GÜN

Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sağlık Yönetimi Bölümü

ibrahim.gun@istanbul.edu.tr | ORCID: 0000-0002-1674-9097

Özet

Mobbing ve tükenmişlik konuları ulusal ve uluslararası literatürde sıklıkla çalışılmasına rağmen, ulusal literatürde bu iki değişkeni meta-analitik açıdan ele alan sınırlı sayıda araştırmanın olması, bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, mobbing ile tükenmişlik ve onun alt boyutları arasındaki ilişkileri meta-analitik açıdan incelemektir. Mobbing-tükenmişlikle ilgili 19, mobbing-duygusal tükenmeyle ilgili 17, mobbing-duyarsızlaşmayla ilgili 20 ve mobbing-kişisel başarıyla ilgili 17 yayın meta-analize dâhil edilmiştir. Meta-analize dâhil edilen araştırmaların çoğunlukla eğitim, sağlık ve finans sektörlerinde gerçekleştirildiği saptanmıştır. Elde edilen meta analiz bulguları; rastsal etki modeline göre mobbing ile tükenmişlik arasında $r: 0,359$ 'luk; mobbing ile duygusal tükenmişlik arasında $r: 0,471$ 'lik; mobbing ile duyarsızlaşma arasında $r: 0,409$ 'luk anlamlı, pozitif ve orta düzeyde bir ilişkiyi işaret etmekteyken mobbing ile kişisel başarı arasında ise $r: -0,138$ 'lik düşük düzeyde, negatif ve anlamlı bir ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mobbing, Tükenmişlik, Duygusal Tükenmişlik, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarı, Etki Büyüklüğü

Etik Beyanı: Bu çalışma "Araştırma ve Yayın Etiği" değerlerine uygun olarak hazırlanmıştır.

THE RELATIONSHIP BETWEEN MOBBING AND BURNOUT: A META-ANALYSIS STUDY

Abstract

Although mobbing and burnout topics are frequently studied in national and international literature, limited number of studies in the national literature addressing these two variables from a meta-analytical perspective. Therefore, the purpose of this study is to examine the relationships between mobbing and burnout and its sub-dimensions from a meta-analytical perspective. There are 19 studies related to mobbing-burnout, 17 studies related to mobbing-emotional burnout, 20 studies related to mobbing-depersonalization and 17 studies related to mobbing-personal accomplishment. The research conducted in the education, health and finance sectors. According to the random effect model, between mobbing and burnout $r: 0,359$; between mobbing and emotional burnout $r: 0.471$; between mobbing and depersonalization, $r: 0,409$ indicates a significant, positive and moderate relationship, whereas between mobbing and personal accomplishment, $r: -0,138$ shows a significant, negative relationship.

Keywords: Mobbing, Burnout, Emotional Exhaustion, Depersonalization, Personal Accomplishment, Effect Size

Ethics Statement: This study has been prepared in accordance with the values of "Research and Publication Ethics."

1. Giriş

Şiddet, insanın varlığından bu yana hayatın her döneminde yer alan bir olgudur. Çalışma hayatı da; şiddetin kendine yer edinebildiği önemli alanlardan biridir ve iş yerinde yaşanan en önemli problemlerin başında gelmekte olup, özellikle kendisini psikolojik şiddet (mobbing) olarak göstermektedir (Dursun, 2012). Bu şiddete maruz kalan işgörenlerde, dikkat çeken ilk bulgunun duygusal açıdan tükenme olduğu yaygın olarak bilinen bir durumdur. Özellikle sanayileşmiş ülkelerde mobbing ve tükenmişlik kavramları hızlıca ve sinsi ilerlemektedir (Dikmetaş, Top ve Ergin, 2011; Karsavuran ve Kaya, 2017). Şiddet, yıldırma (mobbing), tükenmişlik (burnout) gibi olguların küresel düzeyde yaşanan yaygın sorunlar olduğuna çeşitli raporlarında atıfta bulunan Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Avrupa'daki işgücünün yaklaşık %9'unun mobbinge maruz kaldığını ortaya koymaktadır (aktaran A. Yılmaz, Ergun Özler ve Mercan, 2008). Dolayısıyla mobbing olgusunun, gerek örgütsel gerekse de evrensel çapta üzerinde dikkatle durulması ve işgören sağlığı açısından anti-mobbing önlemlerinin devreye sokulması gereken kritik bir konu olduğu söylenebilir. Zira bu durum, işgörenlerin ve dolayısıyla da örgütün verimliliği ile yakından ilişkilidir. Örneğin işyerinde tesis edilen iyi iletişim ortamları ve benimsenen etik davranış kodları üretkenliğe ve işletmelerin başarısına katkıda bulunur. Diğer yandan olumsuz iletişim belirtileri ve geçiş ekonomilerinde daha çok görülen fiziksel saldırganlık, çalışanların etkinliğini tükenmişlik nedeniyle azaltabilmektedir (Kowal ve Curba, 2016). Bir örgütsel ortamda, iş doyumunu/işe bağlı gerginlik (Sünter, Canbaz, Dabak, 2006), depresyon (Taycan vd., 2006;), duygusal emek (Kaya ve Özhan, 2012) ve öz-yeterlilik algısı (Karahan ve Balat, 2011) gibi farklı değişkenler, işgörenlerin tükenmişliği ile ilişkilidir. Bu değişkenlerden biri de mobbingdir. Mobbing; stresi tetikleyen, stresin kapsamını genişleten ve onu daha ciddi kılan bir kavramdır (Okçu ve Çetin, 2017). Mobbing ve tükenmişlik konuları ulusal ve uluslararası literatürde sıklıkla çalışılmasına rağmen, ulusal literatürde bu iki değişkeni meta-analitik açıdan ele alan az sayıda araştırmanın (Ülbeği vd., 2015; İri, 2015) olması, bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, mobbing ile tükenmişlik ve onun alt boyutları arasındaki ilişkileri meta-analitik bir bakış açısıyla incelemektir.

2. Literatür Bilgisi

2.1. Mobbing

Mobbing, ilk olarak hayvanlar arasındaki mücadeleyi tanımlamak için, sonrasında da İsveçli psikologlar tarafından okul çocukları arasında gözlemlenen zorba davranışları tanımlamak için kullanılmıştır. Daha sonra mobbing kavramı Leymann tarafından işyerinde gözlemlenen zalim davranışları tanımlamak için kullanılmıştır (aktaran Polat ve Pakiç, 2012; Tanhan ve Cam, 2011).

Mobbing sorununa olan bilimsel ilgi yıllarca artmasına rağmen, onun günümüz dünyasındaki çalışma ortamlarının en ciddi psiko-sosyal tehlikelerden biri haline dönüşmesi engellenememiştir. Yönetim, psikoloji, sosyoloji, hukuk gibi

alanlarda çalışan bilim insanları ve uygulayıcılar bu tehdit edici sorunu çözüme kavuşturamamakla birlikte, onu önlemenin yollarını aramaya devam etmektedirler (Goralewska-Slonska, 2019). Mobbing ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, dünyada ve Türkiye’de ağırlıklı olarak 2000’li yılların başından itibaren hızlı bir ivme kazanarak eğitim, sağlık, bankacılık, finans ve turizm gibi farklı hizmet sektörlerinde yoğunlukla çalışılmaya başlandığı görülmektedir (Albar ve Ofluoğlu, 2017).

Bir çalışanın hedef olarak seçilmesiyle başlayan, fiziksel saldırıdan ziyade duygusal saldırılarla karşıdaki kişiyi kuşatan davranışlar olarak ifade edilebilen mobbing, bir başka ifade ile hedefe bir insanı alarak belirli bir sistem dâhilinde ahlak dışı ve düşmanca davranışları ifade etmektedir (Yiğitbaş ve Devenci, 2011). Einarsen vd., (2003)’ne göre ise mobbing; hedef kişi olarak seçilen bir işgörenin, belirli zaman aralıklarıyla sistematik olarak yardımsız ve savunmasız hale getirilmesi, zorlanması ve aşağılanması olarak tanımlanmaktadır (aktaran Albar ve Ofluoğlu, 2017; Yiğit, 2018; A. Yılmaz vd., 2008; E. Yılmaz ve Söyük, 2017). Kavramın literatürde yer bulmasında önemli katkıları olan Leymann (1996)’a göre, bir davranışın mobbing olarak kabul edilebilmesi için onun altı ay boyunca devam etmesi ve haftada en az bir defa tekrarlanması gerekmektedir.

Mobbing davranışı, gerek bireysel gerek örgütsel birçok önemli sonuçlar doğurmaktadır. Bu sonuçlar: yoğun stresle işyerinde gerilimin oluşması, çalışanların iş tatmini ve performanslarının olumsuz yönde etkilenmesi, sürekli olması halinde çalışanı işe karşı kayıtsız hale getirmesi, işgörende bıkkınlık ve yılgınlığa yol açması, iş verimini düşürmesi ve işten ayrılma niyeti artırması (Albar ve Ofluoğlu, 2017; Öztürk, 2019; Yeşilbaş ve Wan, 2017) şeklinde sıralanabilir. Bunlara ek olarak, mobbing davranışına maruz kalan bireyler bu durumdan ekonomik, sosyal, ruhsal ve fiziksel açıdan olumsuz etkilenebilmektedirler. Sonuç itibarıyla, mobbing davranışına maruz kalan bireylerin fiziksel ve zihinsel sağlıklarının kötüleştiği, bunların sonucunda işletmelerde nitelikli işgören kayıpları yaşandığı ve dolayısıyla örgütsel verimliliğin düştüğü söylenebilir. Bu bağlamda mobbing olgusu, işgörenler ve örgütler için yıkıcı sonuçları olan ve dolayısıyla üzerinde önemle durulması gereken kritik ve evrensel bir sorundur. Bir diğer taraftan, mobbing davranışının neden olduğu yıkıcı sonuçlardan birisi de tükenmişliktir.

2.2. Tükenmişlik

Modern çalışma hayatının önemli sorunlarından biri olan tükenmişlik, 1961 yılında yayımlanan Greene’nin “Bir Tükenmişlik Olayı (A Burnt-Out Case)” romanında, psikolojik açıdan çöküntüye uğramış bir mimarın işini bırakıp Afrika ormanlarına kaçışından bahsetmesiyle gündeme gelmiştir (Tanrıverdi, Koçaslan, ve Taştan, 2018). Günümüzde ulusal ve uluslararası literatürde en genel kabul görmüş tükenmişlik tanımı ise Maslach ve Jackson tarafından 1981 yılında geliştirilmiştir (Kaya vd., 2007). Genel olarak tükenmişlik: “işgörenin, işin ana amacından sapması ve hizmet sunduğu bireyler ile gerçekten ilgilenmemesidir” (Maslach, Schanfeld, Leiter, 2001).

Duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma ve kişisel başarının azalması alt boyutlarından oluşan tükenmişlik, iş yerinde verimliliği düşüren bir sendromdur. Bu üç boyutun birlikteliği; insan ruhunun çöküşü, gücün, güçsüzlüğe teslim oluşu biçiminde ifade edilebilmektedir (Aslan ve Özata, 2008; Klersy vd., 2007). Duygusal tükenme; duygusuzluk ve ilgide azalmaya neden olabilmektedir. Duyarsızlaşma ise; sadece karşılıklı çalıştığı kişilere karşı değil, işyerine/örgütüne karşı da negatif ve sinik tutumların gelişmesi ile ilgili olabilmektedir (Akbolat ve Oğuz, 2008). Diğer iki boyuta kıyasla daha karmaşık olan kişisel başarıda azalma ise, kişinin kendisini olumsuz olarak değerlendirmesi şeklinde ifade edilmektedir. (Öz ve Çeviren, 2017).

Tükenmişliğin en önemli nedenlerinden biri strese maruz kalmaktır (Voci, Veneziani, ve Metta, 2016). İşle ilgili stres faktörlerine cevap veren psikolojik bir durum olan tükenmişlik; bireysel olarak iş yerinde karşılaşılan zorluklara karşı geliştirilen duygusal açıdan olumsuz reaksiyonlardır. Bu reaksiyonlar ise fiziksel, duygusal ve psikolojik yorgunluğa neden olabileceği gibi, örgütsel davranışlar üzerinde de etkili olabilmektedir (Akbolat ve Oğuz, 2008; Yeşilbaş ve Wan, 2017).

Tükenmişlik sorunu, bireysel ve örgütsel açıdan ciddi sorunlara neden olması dolayısıyla araştırmacılar tarafından sıklıkla ele alınan bir konudur. İşgörenlerin tükenmişlik yaşamaları nedeniyle ortaya çıkan ve çıkması muhtemel olan sorunları saptayıp, bunlara çözüm önerileri sunmak günümüzde oldukça önemli bir hale gelmiştir (Polatçı, 2007). Mevcut alan yazın incelendiğinde; sağlık, eğitim, turizm, finans gibi hizmet sektörlerinde tükenmişlik sendromu konusunun sıklıkla çalışılan bir konu olduğu dikkat çekmektedir. Tükenmişlik sendromu, özellikle sağlık hizmetleri çalışanlarında uzun süreli yıpranma ve azalan ilgiye neden olan psikolojik bir terimdir (Cholongitas ve Pipili, 2010; Kaya vd., 2007). Klersy vd., (2007), sağlık personeli arasında tükenmişlik sendromu görülme sıklığının genellikle %25 ile %70 arasında değiştiğine vurgu yapmaktadır. Bu sendromdan muzdarip olan sağlık çalışanlarının, özel hayatlarından iş hayatlarına kadar birçok alanda ciddi sıkıntılar yaşadığı tespit edilmiş ve bu çalışanlardan verim alınabilmesinin mümkün olmadığını altı çizilmiştir. Ayrıca sağlık profesyonellerinin tükenmişlik düzeyleri arttıkça, sundukları hizmet kalitesinin düştüğüne atıfta bulunulmuştur (Çalgan, Yeğenoğlu ve Aslan, 2009).

2.3. Tükenmişlik ve Mobbing İlişkisi

İş yaşamında mobbing ve tükenmişlik olguları, hem işgörenler hem de örgütler üzerinde pek çok sosyal, ekonomik, psikolojik ve sağlık problemlerine yol açabilecek iki önemli sorundur. İşgörenlerin iş yaşamlarında deneyimledikleri stres, mobbing uygulamalarının en genel sonucuyken, mesleki anlamda tükenmişliğin ise en temel tetikleyicisidir (Ö. Albar ve Ofluoğlu, 2017).

Tükenmişlik sendromuna yaşayan çalışanların çok stresli oldukları, işlerine geç kaldıkları, devamsızlık oranlarının yüksek olduğu, motivasyonlarını kaybettikleri, iş performanslarının ve sundukları hizmetin kalitesinin düşük olduğu belirtilmektedir

(Gül, İnce, ve Özcan, 2011). Bunlara ek olarak; iş ortamındaki kişilere karşı sergilenen olumsuz davranışlarda, işten ayrılma niyetinde, kişiler arası iletişim sorunlarında, düşük iş tatmininde, düşük yaşam kalitesinde ve işte sözde var olma (presenteizm) davranışlarında tükenmişliğin etkileri olduğunu ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Corcoran, 1986; Kahill, 1988). Benzer şekilde, mobbing davranışının da; iş tatmini, iş devamsızlık, iş motivasyonu, iş stresi, işten ayrılma niyeti gibi birçok örgütsel çıktı ile ilişkili olduğu ifade edilebilir (Sökmen ve Mete, 2016; Körükçü vd., 2014; Gül, İnce, ve Özcan, 2011). Hallberg ve Strandmark (2006) ise, mobbing davranışına maruz kalan bireylerin işlerine odaklanmakta zorlandıklarına, uykuya dalmada sorunlar yaşadıklarına, depresif bir ruh halinde olduklarına ve hatta emekliye ayrılma planlarını erkene aldıklarına; Adoric ve Kvartuc (2007) ise mobbingin aksiyete, depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu ile olan ilişkisine atıfta bulunmaktadır.

Literatür incelendiğinde mobbing ve tükenmişlik konularının genellikle birlikte ele alındığı görülmektedir. Zira, konu ile ilgili yapılan çalışmaların birçoğunda (Dikmetaş vd., 2011; Karakuş ve Çankaya, 2012; Mete, Ünal, Akyüz, ve Kılıç, 2015, Stanislawska vd., 2015; Fauzi, Wibawa ve Nugraha, 2017; Çivilidağ, 2014) mobbing ile tükenmişlik arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir diğer ifadeyle, işgörenlerin maruz kaldıkları mobbing düzeyleri arttıkça, mesleki tükenmişlik düzeyleri de artış göstermektedir. Buradan hareketle, mobbing ve tükenmişlik; özellikle hizmet sektörü çalışanları için ciddi sağlık ve güvenlik riskleri içeren ve dolayısıyla önleyici tedbirlerin alınmasını zorunlu kılan kritik örgütsel konulardır. İşyerlerinde önleyici tedbirlerin alınabilmesi için bu sorundan haberdar olmak önemlidir (Dikmetaş vd., 2011).

3. Yöntem

Bu çalışmanın amacı; mobbing ile tükenmişlik ve tükenmişlik alt boyutları arasındaki ilişkilerin genel hizmet sektörü kapsamında meta-analitik açıdan incelenmesidir. İlgili değişkenlerin ve alt boyutların meta-analitik bir yaklaşımla Türkiye ekseninde ele alan sınırlı sayıda çalışmanın (Ülbeği vd., 2015; İri, 2015) olması, mevcut literatüre katkı sunma noktasında bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Bu çalışmalardan Ülbeği vd. (2015)'nin çalışmasında yıldırma (mobbing) ile sonuçları meta-analiz yöntemiyle ele alınmıştır. Çalışma sonucunda; mobbing ile örgütsel bağlılık, duygusal bağlılık, normatif bağlılık ve iş tatmini değişkenlerinin negatif yönlü ve yüksek seviyede; mobbing ile tükenmişlik ve işten ayrılma niyeti değişkenlerinin ise pozitif yönlü orta seviyede ilişkili olduğunu tespit edilmiştir. İri (2015) tarafından mobbingin örgütsel davranışlarla ilişkisinin meta-analiz yöntemiyle ele alındığı bir diğer çalışmada ise mobbing ile iş doyumu, örgütsel bağlılık ve liderlik algısı arasında orta düzeyde negatif, mobbing ile tükenmişlik arasında ise orta düzeyde pozitif ilişkiler olduğu saptanmıştır.

H₁: Mobbing ile tükenmişlik arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1a}: Mobbing ile tükenmişlik alt boyutlarından duygusal tükenmişlik arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1b}: Mobbing ile tükenmişlik alt boyutlarından duyarsızlaşma arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1c}: Mobbing ile tükenmişlik alt boyutlarından kişisel başarı arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Değişkenler arasında yayın yanlılığı yoktur.

3.1. Çalışma Deseni

Bu çalışmada, sistematik sentezleme tekniklerinden birisi olan meta analiz yöntemi kullanılmıştır. Özel bir konu ya da çalışma alanına dair benzer yayınların belirli kıstaslar altında sınıflanıp, bu yayınlara ait kantitatif bulguların bir araya getirilerek yorumlanması (Dinçer, 2014, p. 4) şeklinde tanımlanan meta analiz, temel itibarıyla analizlerin analizi olarak da bilinmektedir (Glass, 1976). Teorik çalışmaların özetlenmesinde kullanılmayan meta analiz yönteminde, ilişki ve fark arayıcı çalışmalar sıklıkla kullanım alanı bulabilmektedir. Özellikle korelasyonel çalışmaların ele alındığı meta analizin temel amacı; ilgili verileri birleştirerek ortalama etki büyüklüğünü ve homojeniteyi saptamaktır. Hesaplanan korelasyon (iki sürekli değişken arasında, r), aynı zamanda bir etki büyüklüğü parametresidir (Gedik ve Üstüner, 2017).

3.2. Tarama Stratejisi ve Dâhil Etme Kriterleri

İlgili değişkenler arasındaki ilişkilerin meta analitik bir perspektiften ele alındığı bu çalışmada, konu kapsamına uygun yayınların taranmasında Google, Google Akademik, ULAKBİM, Science Direct, Research Gate, SOBİAD ve YÖK Ulusal Tez Merkezi kullanılmıştır. Konuyla yakından ilintili yayınlara erişebilmek için; mobbing, duygusal taciz, yıldırma, tükenmişlik, duyarsızlaşma, duygusal tükenmişlik, kişisel başarı gibi anahtar kelimeler ile Türkçe ve İngilizce olarak arama yapılmıştır. Meta analitik çalışmaları tekrarlanabilir kılmak adına önemli bir basamak olan dâhil etme kriterleri şunlardır:

- 2019'un Aralık ayına kadar konuyla ilgili yapılmış olan tüm yayınlar
- Mobbing ile tükenmişlik ve tükenmişlik alt boyutları (duygusal tükenmişlik, duyarsızlaşma, kişisel başarı) arasındaki ilişkilerin ele alınması
- Türkçe veya İngilizce dillerinde yazılmış olan yayınlar olması (tezler, hakemli dergi makaleleri)
- Meta analiz yapılabilmesi için raporlanması gereken değerler (Pearson korelasyon katsayısı ve örneklem hacmi)

Gerçekleştirilen tarama işlemi sonucunda konuyla alakalı toplam 38 yayına ulaşılmış olmasına karşın, meta analiz için eksik veri içeren yayınların dışlanması neticesinde; mobbing-tükenmişlik ilişkisini inceleyen 19, mobbing-duygusal tükenmişlik ilişkisini inceleyen 17, mobbing-duyarsızlaşma ilişkisini inceleyen 20 ve mobbing-kişisel başarı ilişkisini inceleyen 17 çalışma meta analiz sürecine tabi tutulmuştur.

3.3. Verilerin Analizi

Veriler Comprehensive Meta Analysis (CMA) programı ile analiz edilmiştir. Meta analize tabi tutulan her bir yayının yazarı, yılı, ham r değeri ve örneklem hacimleri programa işlendikten sonra, CMA programı her bir yayının alt ve üst korelasyon değerleri ile z ve p değerlerini otomatik olarak hesaplamaktadır. Bu noktada programa girilen ham korelasyon değerleri, hassas kestirimler yaptığı bilinen Fisher Z değerine dönüştürülmekte ve anlamlılık seviyeleri p değeriyle raporlanmaktadır. İlgili yayınların meta analize dahil edilmesinde Pearson korelasyon katsayısı göz önünde bulundurulmasına karşın, değişkenler arasındaki ilişkiyi Spearman korelasyon katsayısı ile raporlayan çalışmalara ait r değerleri, Pearson korelasyon değerine dönüştürülerek analiz edilmiştir. Bu çalışmada mobbing-tükenmişlik ilişkisini inceleyen çalışmalardan 5'ine, mobbing-duygusal tükenmişlik ilişkisini inceleyenlerin 4'üne, mobbing-duyarsızlaşma ilişkisini inceleyenlerin 7'sine ve mobbing-kişisel başarı ilişkisini inceleyenlerin 5'ine ait Spearman ρ değerleri, Pearson r 'ye dönüştürülerek analiz edilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Çalışmaların Betimsel Analizi

Araştırmaya dâhil edilme kriterlerine uyan çalışmaların tanımlayıcı özelliklerini gösteren Tablo 1 incelendiğinde; 19 çalışmadan oluşan 5101 örneklemli mobbing-tükenme yayınlarının çoğunlukla 2014-2019 yılları arasında yayımlanmış (n : 12), Türkçe dilindeki (n : 17) makalelerden (n : 12) oluştuğu ve en fazla araştırmanın yapıldığı hizmet sektörlerinin sırayla eğitim (n : 9), finans (n : 3) ve sağlık (n : 2) olduğu görülmektedir.

Tablo 1: Meta Analize Dâhil Edilen Çalışmaların Betimsel Analizi

Değişkenler	Çalışma Sayısı	Toplam Örneklem Sayısı	Yayın Türü		Yayın Dili	
			Tez	Makale	Türkçe	İngilizce
Mobbing-Tükenmişlik	19	5101	7	12	17	2
Mobbing-Duygusal Tükenme	17	4287	10	7	16	1
Mobbing-Duyarsızlaşma	20	5355	13	7	19	1
Mobbing-Kişisel Başarı	17	4440	11	6	16	1

Değişkenler	Yayın Yılı		Sektör			
	2007-2014	2014-2019	Eğitim	Finans	Sağlık	Diğer
Mobbing-Tükenmişlik	7	12	9	3	2	5
Mobbing-Duygusal Tükenme	8	9	7	2	2	6
Mobbing-Duyarsızlaşma	9	11	7	3	3	7
Mobbing-Kişisel Başarı	9	8	9	2	2	4

17 çalışmadan oluşan 4287 örneklemlili mobbing-duygusal tükenme yayınlarının çoğunlukla 2014-2019 yılları arasında yayımlanmış (n: 9), Türkçe dilindeki (n: 16) tezlerden (n: 10) oluştuğu ve en fazla araştırmancının yapıldığı hizmet sektörlerinin sırayla eğitim (n: 7) ile finans (n: 2) ve sağlık (n: 2) olduğu belirlenmiştir. 20 çalışmadan oluşan 5355 örneklemlili mobbing-duyarsızlaşma yayınlarının çoğunlukla 2014-2019 yılları arasında yayımlanmış (n: 11), Türkçe dilindeki (n: 19) tezlerden (n: 13) oluştuğu ve en fazla araştırmancının sırayla eğitim (n: 7) ile finans (n: 3) ve sağlık (n: 3) hizmetleri sektöründen olduğu saptanmıştır. 17 çalışmadan oluşan 4440 örneklemlili mobbing-kişisel başarı yayınlarının çoğunlukla 2007-2014 yılları arasında yayımlanmış (n: 9), Türkçe dilindeki (n: 16) tezlerden (n: 11) oluştuğu ve en fazla araştırmancının yapıldığı sektörlerin sırayla eğitim (n: 9) ile finans (n: 2) ve sağlık (n: 2) hizmetleri alanına ait olduğu tespit edilmiştir.

4.2. Mobbing-Tükenmişlik ve Mobbing-Tükenmişlik Alt Boyutları İlişisine Dair Meta Analiz

Ellis (2010)'e göre meta analiz aşamasına kabul edilen çalışmaların heterojenliğinin ilk etapta kontrol edilmesi gerekmektedir. Kontrol sonrasında ise sabit veya rastsal analiz modellerinden hangisi uygunsa o seçilmeli ve kullanılmalıdır. Sabit etkiler modelinin kullanılabilmesi için etki büyüklüklerinin homojen; rastsal etkiler modelinin

kullanılabilmesi için ise etki büyüklüklerinin heterojen bir dağılıma sahip olması gerekmektedir.

Bir meta analizde heterojenliğin varlığını anlamanın bir yolu Cochran (1954) tarafından tanımlanan Q istatistiğidir. Q istatistiğine göre $p < 0,05$ olması durumunda heterojenlik söz konusudur. Q istatistiği az sayıda çalışma olduğunda düşük, çok sayıda çalışma olduğunda ise yüksek bir güce sahiptir. Higgins ve Thompson 2002'deki çalışmalarında Cochran Q istatistiğinin zayıflıklarını gidermek amacıyla I2 indeksini tanıtmışlar ve en az %70'lik bir Higgins değerinin heterojenliği sağladığını belirtmişlerdir (akt.Palamutçuoğlu, Çavuşoğlu, ve Terzi Palamutçuoğlu, 2016).

Tablo2: Homojenlik Testi Sonuçları

Değişkenler	Q	Q(df)	p	I ²
Mobbing-Tükenmişlik	861,081	18	0,000	97,910
Mobbing-Duygusal Tükenme	205,998	16	0,000	92,233
Mobbing-Duyarsızlaşma	717,106	19	0,000	97,350
Mobbing-Kişisel Başarı	173,387	16	0,000	90,772

Tablo 2'de yer alan homojenlik sonuçlarını içeren Q ve I2 değerleri incelendiğinde tüm değişkenlerin yüksek düzeyde bir heterojenlik içerdiği saptandığı için rastsal etki modeline göre hesaplanan ortalama etki büyüklüğü ve güven aralığı dikkate alınmıştır. Bir olgunun toplumda görülme sıklığı olarak da bilinen etki büyüklüğü kavramı, meta analitik çalışmaların omurgasını oluşturması bakımından önemlidir. Cohen vd. (2007) etki büyüklüklerini şu şekilde sınıflandırmaktadırlar (akt.Gedik ve Üstüner, 2017).

$0,00 \leq$ etki değeri büyüklüğü $< 0,10$ [çok zayıf düzeyde]

$0,10 \leq$ etki değeri büyüklüğü $< 0,30$ [zayıf düzeyde]

$0,30 \leq$ etki değeri büyüklüğü $< 0,50$ [orta düzeyde]

$0,50 \leq$ etki değeri büyüklüğü $< 0,80$ [yüksek düzeyde]

$0,80 \leq$ etki değeri büyüklüğü [çok yüksek düzeyde]

Sabit etki modeline ve rastsal etki modeline göre hesaplanan etki büyüklükleri ve çalışmalara ilişkin istatistikler Tablo 3, 4, 5 ve 6'da gösterilmektedir.

Tablo 3: Mobbing ile Tükenmişlik Arasındaki Korelasyonun Ortalama Etki Büyüklüğü

Model	Study name	Statistics for each study					Correlation and 95% CI				
		Correlation	Lower limit	Upper limit	Z-Value	p-Value	-1,00	-0,50	0,00	0,50	1,00
	Kırcı (2019)	-0,551	-0,670	-0,404	-6,351	0,000					
	Ekinci (2019)	0,005	-0,121	0,131	0,077	0,938					
	D. İrmak (2019)	0,660	0,579	0,728	11,786	0,000					
	Uzun (2018)	0,483	0,350	0,597	6,388	0,000					
	İşitman (2017)	0,395	0,295	0,486	7,223	0,000					
	Taş vd. (2017)	0,570	0,454	0,667	8,036	0,000					
	Aşık (2016)	0,898	0,875	0,917	26,434	0,000					
	Mete vd. (2015)	-0,223	-0,379	-0,054	-2,576	0,010					
	Erol ve T. Öztoprak (2015)	0,172	0,105	0,237	4,984	0,000					
	Koyuncu (2015)	-0,203	-0,364	-0,030	-2,292	0,022					
	D. Taştan (2015)	0,546	0,451	0,629	9,491	0,000					
	Şimşek vd. (2015)	0,522	0,457	0,582	13,205	0,000					
	Ergüner (2014)	0,184	0,062	0,301	2,931	0,003					
	Ergel (2014)	0,310	0,218	0,396	6,355	0,000					
	Turhan (2014)	0,766	0,710	0,812	16,074	0,000					
	Yılmaz (2013)	0,299	0,067	0,500	2,506	0,012					
	Alkan vd. (2011)	0,620	0,498	0,718	7,975	0,000					
	Tanhan ve Çam (2011)	0,588	0,524	0,645	14,279	0,000					
	M. Bocuklar (2009)	0,452	0,331	0,559	6,645	0,000					
Fixed		0,436	0,413	0,458	33,180	0,000					
Random		0,395	0,220	0,545	4,217	0,000					

Tablo 3 göstermektedir ki; mobbing ile tükenmişlik arasında rastsal etki modeline göre 0,395'lik bir etki mevcuttur (orta düzeyde ve pozitif). % 95 güven aralığına göre sabit etki modelinde etki büyüklüğü 0,413 ile 0,458; rastsal etki modelinde etki büyüklüğü 0,220 ile 0,545 arasında değişmektedir. Dolayısıyla *“mobbing ile tükenmişlik arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır”* şeklinde ileri sürülen H_1 hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 4: Mobbing ile Duygusal Tükenmişlik Arasındaki Korelasyonun Ortalama Etki Büyüklüğü

Model	Study name	Statistics for each study					Correlation and 95% CI				
		Correlation	Lower limit	Upper limit	Z-Value	p-Value	-1,00	-0,50	0,00	0,50	1,00
	Ekinci (2019)	0,105	-0,021	0,228	1,633	0,103					
	D. İrmak (2019)	0,716	0,646	0,774	13,370	0,000					
	Uzun (2018)	0,473	0,338	0,589	6,231	0,000					
	Y. Yüksel (2017)	0,371	0,266	0,467	6,554	0,000					
	İşitman (2017)	0,289	0,182	0,389	5,144	0,000					
	Palaz (2016)	0,729	0,657	0,788	13,005	0,000					
	Kulakçı vd. (2015)	0,600	0,528	0,664	12,762	0,000					
	Şen (2015)	0,200	0,063	0,330	2,845	0,004					
	D. Taştan (2015)	0,626	0,543	0,697	11,384	0,000					
	Candan ve İnce (2014)	0,358	0,262	0,447	6,917	0,000					
	Ergel (2014)	0,317	0,225	0,403	6,508	0,000					
	Yetimoğlu (2014)	0,270	0,130	0,399	3,715	0,000					
	Dikmetaş vd. (2011)	0,505	0,410	0,589	9,085	0,000					
	Alkan vd. (2011)	0,628	0,508	0,724	8,119	0,000					
	Tanhan ve Çam (2011)	0,536	0,467	0,599	12,668	0,000					
	M. Bocuklar (2009)	0,484	0,367	0,586	7,204	0,000					
	Sürgevil vd. (2007)	0,503	0,368	0,617	6,476	0,000					
Fixed		0,462	0,438	0,486	32,560	0,000					
Random		0,471	0,382	0,551	9,197	0,000					

Tablo 4 göstermektedir ki; mobbing ile duygusal tükenmişlik arasında rastsal etki modeline göre 0,471'lik bir etki mevcuttur (orta düzeyde ve pozitif). %95 güven aralığına göre sabit etki modelinde etki büyüklüğü 0,438 ile 0,486; rastsal etki modelinde etki büyüklüğü 0,382 ile 0,551 arasında değişmektedir. Dolayısıyla “*mobbing ile duygusal tükenmişlik alt boyutu arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır*” şeklinde ileri sürülen H_{1a} hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 5: Mobbing ile Duyarsızlaşma Arasındaki Korelasyonun Ortalama Etki Büyüklüğü

Model	Study name	Statistics for each study					Correlation and 95% CI				
		Correlation	Lower limit	Upper limit	Z-Value	p-Value	-1,00	-0,50	0,00	0,50	1,00
	Ekinci (2019)	0,025	-0,101	0,150	0,387	0,698					
	D. İrmak (2019)	0,639	0,554	0,711	11,246	0,000					
	Ünal (2018)	0,760	0,668	0,829	10,305	0,000					
	Y. Yüksel (2017)	0,381	0,277	0,476	6,750	0,000					
	İşılman (2017)	0,396	0,296	0,487	7,243	0,000					
	Aşık (2016)	0,800	0,757	0,836	19,866	0,000					
	Palaz (2016)	0,600	0,503	0,682	9,729	0,000					
	Kulakçı vd. (2015)	0,562	0,485	0,630	11,705	0,000					
	Şen (2015)	0,170	0,032	0,302	2,409	0,016					
	Koyuncu (2015)	-0,156	-0,321	0,019	-1,751	0,080					
	O. Taştan (2015)	0,402	0,291	0,502	6,600	0,000					
	Candan ve İnce (2014)	0,261	0,160	0,357	4,934	0,000					
	Ertürk (2014)	0,707	0,666	0,743	22,431	0,000					
	Ergel (2014)	0,343	0,253	0,427	7,087	0,000					
	Yetimoğlu (2014)	0,190	0,046	0,326	2,580	0,010					
	Dikmeleş vd. (2011)	-0,447	-0,538	-0,346	-7,859	0,000					
	Alkan vd. (2011)	0,320	0,152	0,470	3,648	0,000					
	Tarıhan ve Çam (2011)	0,575	0,510	0,634	13,863	0,000					
	M. Boocuklar (2009)	0,383	0,254	0,498	5,504	0,000					
	Sügevil vd. (2007)	0,548	0,420	0,654	7,204	0,000					
Fixed		0,447	0,425	0,469	35,019	0,000					
Random		0,409	0,262	0,538	5,106	0,000					

Tablo 5 göstermektedir ki; mobbing ile duyarsızlaşma arasında rastsal etki modeline göre 0,409'luk bir etki mevcuttur (orta düzeyde ve pozitif). % 95 güven aralığına göre sabit etki modelinde etki büyüklüğü 0,425 ile 0,469; rastsal etki modelinde etki büyüklüğü 0,262 ile 0,538 arasında değişmektedir. Dolayısıyla “*mobbing ile duyarsızlaşma alt boyutu arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır*” şeklinde ileri sürülen H_{1b} hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 6: Mobbing ile Kişisel Başarı Arasındaki Korelasyonun Ortalama Etki Büyüklüğü

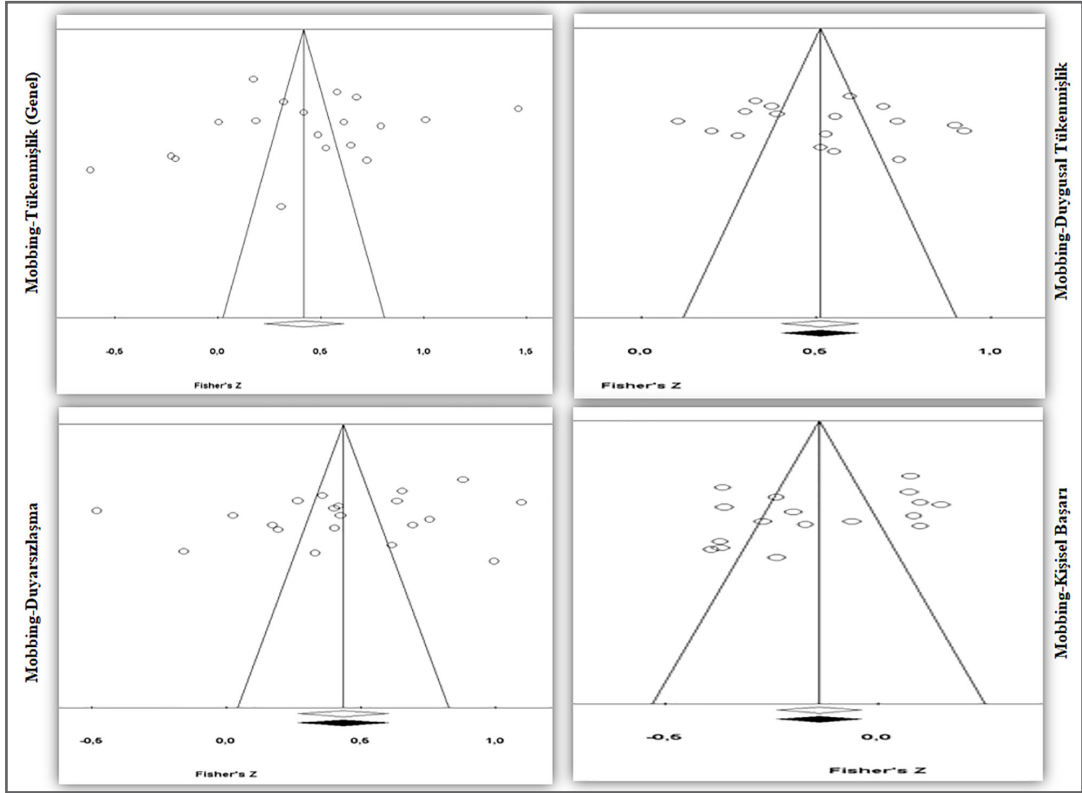
Model	Study name	Statistics for each study					Correlation and 95% CI				
		Correlation	Lower limit	Upper limit	Z-Value	p-Value	-1,00	-0,50	0,00	0,50	1,00
	Ekinci (2019)	-0,195	-0,313	-0,071	-3,060	0,002			+		
	D. İrmak (2019)	0,085	-0,047	0,214	1,267	0,205				+	
	Ünal (2018)	-0,233	-0,403	-0,048	-2,455	0,014		+			
	Y. Yüksel (2017)	0,149	0,034	0,260	2,525	0,012				+	
	İşitman (2017)	0,100	-0,013	0,210	1,735	0,083				+	
	Palaz (2016)	-0,264	-0,389	-0,130	-3,795	0,000		+			
	Şen (2015)	-0,060	-0,197	0,079	-0,843	0,399			+		
	Koyuncu (2015)	-0,353	-0,497	-0,191	-4,108	0,000		+			
	Candan ve İnce (2014)	-0,234	-0,332	-0,132	-4,403	0,000		+			
	Ertürk (2014)	0,078	0,001	0,154	1,990	0,047				+	
	Ergel (2014)	0,075	-0,024	0,172	1,490	0,136				+	
	Yetimoğlu (2014)	0,100	-0,046	0,242	1,346	0,178				+	
	Dikmetaş vd. (2011)	-0,345	-0,446	-0,235	-5,878	0,000		+			
	Alkan vd. (2011)	-0,373	-0,515	-0,211	-4,311	0,000		+			
	Tanhan ve Çam (2011)	-0,349	-0,428	-0,265	-7,711	0,000		+			
	M. Bocuklar (2009)	-0,167	-0,303	-0,025	-2,299	0,021			+		
	Sürgevil vd. (2007)	-0,355	-0,492	-0,201	-4,344	0,000		+			
Fixed		-0,105	-0,135	-0,076	-7,008	0,000			+		
Random		-0,138	-0,234	-0,040	-2,748	0,006			+		

Tablo 6 göstermektedir ki; mobbing ile kişisel başarı arasında rastsal etki modeline göre -0,138'lik bir etki mevcuttur (zayıf düzeyde ve negatif). % 95 güven aralığına göre sabit etki modelinde etki büyüklüğü -0,135 ile -0,076; rastsal etki modelinde etki büyüklüğü -0,234 ile -0,040 arasında değişmektedir. Dolayısıyla "mobbing ile kişisel başarı alt boyutu arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır" şeklinde ileri sürülen H_{1c} hipotezi desteklenmiştir.

4.3. Değişkenler Arasındaki İlişkilere Ait Yayın Yanlılıklarının İncelenmesi

Meta analiz çalışmalarında, yayın yanlılıklarının incelenmesinde en fazla kullanılan yöntemlerin başında huni (funnel) grafikleri gelmektedir. Fakat mevcut literatür incelendiğinde huni grafikteki asimetri ile yayın yanlılığı arasında bir neden-sonuç ilişkisi ifade edilmesine karşın, bunun ilgili nedenlerden yalnızca birisi olduğuna vurgu yapılmakta ve huni grafiğe ilişkin yanlılık yorumunun çok dikkatli yapılması gerektiğinin altını çizmektedirler (Lau, Ioannidis, Terrin, Schmid, ve Olkin, 2006).

Şekil 1: Mobbing ile Tükenmişlik ve Tükenmişlik Alt Boyutları Arasındaki İlişkilere Ait Huni Grafiği (Funnel Plot)

Şekil 1'de yer alan dört huni grafiği incelendiğinde; çalışmaların büyük bir kısmının şeklin üst kısmına doğru ve birleştirilmiş etki büyüklüğüne yakın bir konumda yer aldıkları ve dolayısıyla simetrik bir dağılım sergiledikleri ifade edilebilir. Bu durum, meta analize dâhil edilen çalışmalar için yayın yanlılığının görülmediğini düşündürmekle beraber, başka bilimsel kanıtların varlığına duyulan ihtiyacı da gündeme getirebilmektedir. Tam da bu noktada (Palamutçuoğlu vd., 2016)'nın Rosenthal'ın güvenli N (FSN) sayısı ile Begg ve Mazumdar'ın sıra korelasyon testi kullanılarak yayın yanlılığı olup olmadığına dair net bir karara varılması gerektiğinin altını çizmektedirler. Bunlara ek olarak Egger'in Resyon testi ile Duval ve Tweedie'nin kırp ve doldur testi de yayın yanlılığı kontrolü için kullanılmaktadır.

Rosenthal (1979)'e göre, $N/5k+10>1$ ise, meta-analiz sonuçları güçlüdür ve yayın yanlılığı yoktur. Formüldeki k, meta analize dâhil edilen çalışma sayısını ifade etmektedir. Yanlılık olmadığına ilişkin bir diğer test yönetimi olan (Begg ve Mazumdar, 1994)'ın sıra korelasyon testinde, Kendall testine ait çift kuyruklu p değeri hesaplanır. Eğer p değeri 0,05'den büyük ise yayın yanlılığının olmadığından söz edilebilir. Huni

grafinin asimetrik olup olmadığına dair diğer parametre ise Egger'in Regresyon Testi sonuçlarıdır. Bu test sonucunda p değeri 0,05 değerinden büyük çıkması, yayın yanlılığı olmadığını teyit etmektedir. Yayın yanlılığını değerlendiren bir diğer test Duval ve Tweedie'nin kırp ve doldur parametreleridir. Bu test sonuçlarına göre yayın yanlılığının olmaması için gözlenen ve düzeltilmiş değerler arasında fark olmaması gerekmektedir. Bu ise, huni grafiğine ait merkez çizgisinin sağ ve sol taraflarında kayıp veri olmadığını, diğer bir ifadeyle yayın yanlılığının olmadığı anlamına gelmektedir.

Tablo 7: Tüm Değişkenlere Ait Yayın Yanlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	Rosenthal	Kendall	Egger	Duval ve Tweedie
	$N/(5k+10) > 1$	$p > 0,05$	$p > 0,05$	Gözlenen= Düzeltilmiş
Mobbing-Tükenmişlik	N: 4598 (43,8>1)	Tau: -0,193 p: 0,25	p: 0,61	Çıkarılmış çalışma sayısı: 0
Mobbing-Duygusal Tükenme	N: 4631 (48,7>1)	Tau: 0,125 p: 0,48	p: 0,59	Çıkarılmış çalışma sayısı: 0
Mobbing-Duyarsızlaşma	N: 5370 (48,8>1)	Tau: -0,110 p: 0,50	p: 0,17	Çıkarılmış çalışma sayısı: 0
Mobbing-Kişisel Başarı	N: 265 (2,8>1)	Tau: -0,250 p: 0,16	p: 0,15	Çıkarılmış çalışma sayısı: 0

Ulusal literatürde mobbing-tükenmişlik değişkenlerini içeren 4598 çalışmaya, mobbing-duygusal tükenme değişkenlerini içeren 4631 çalışmaya mobbing-duyarsızlaşma değişkenlerini içeren 5370 çalışmaya ve mobbing-kişisel başarı değişkenlerini içeren 265 çalışmaya erişmenin söz konusu olmaması, Kendal Tau'ya ve Egger'e ait p değerlerinin 0,05'den büyük çıkması ve Duval ve Tweedie'nin kırp ve doldur parametreleri arasında budanmaya ihtiyaç duyulan hiçbir çalışmanın olmaması yayın yanlılığının saptanmadığını ortaya koymaktadır. Özetle dört yöntemin sonuçları da, bu çalışmada yayın yanlılığının olmadığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda "değişkenler arasında yayın yanlılığı yoktur" şeklinde ileri sürülen H_2 hipotezi desteklenmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Mobbing ile tükenmişlik ve onun alt boyutları arasındaki ilişkilerin Türkiye örneğinde ve genel hizmet sektörü kapsamında meta analiz yöntemiyle incelendiği bu çalışmada; mobbing-tükenmişlikle ilgili 19 (N: 5110), mobbing-duygusal tükenmeyle ilgili 17 (N: 4287), mobbing-duyarsızlaşmayla ilgili 20 (N: 5355) ve mobbing-kişisel başarıyla ilgili 17 (N: 4440) yayın çalışma kapsamında dâhil edilerek değerlendirilmiştir.

Analizlerin analizi olarak ifade edilen meta analiz sonuçlarına göre mobbing ile tükenmişlik arasında orta düzeyde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r: 0,395$). Mobbing ile tükenmişlik alt boyutlarından duygusal tükenmişlik arasında rastsal etki modeline göre ise; $0,471$ 'lik bir etki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka ifade ile değişkenler arasında orta düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Mobbing ile tükenmişlik alt boyutlarından duyarsızlaşma arasındaki rastsal etki modeli incelendiğinde $0,409$ 'luk bir etki olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle değişkenler arasında orta düzeyde pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Mobbing ile son alt boyut olan kişisel başarı arasında negatif yönde zayıf ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($r: -0,138$). Ayrıca, değişkenler arasında yayın yanlılığı olup olmadığı Kendal Tau; Egger; Duval ve Tweedie parametreleri değerlendirilerek incelenmiş ve yayın yanlılığı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Mobbing ve tükenmişlik arasındaki pozitif yönlü ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda, bir kurumda mobbing görüldüğünde işgörenlerin tükenmişlik sendromuna yakalanma olasılıklarının daha da artacağını belirtmek mümkündür. Zira ulusal ve uluslararası alan yazında mobbing davranışının ve tükenmişlik sendromunun yıkıcı etkilerini deneyimlemiş olan işgörenlerin çok stresli oldukları, işe geç kaldıkları, devamsızlık oranlarının yüksek olduğu, motivasyon düzeylerinin düşük olduğu, iş performanslarının düşük olduğu ve tüm bunların da hizmet kalitesinde düşmelere yol açtığına ilişkin bulguların varlığı bilinmektedir.

Elde edilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde; mobbing ve tükenmişliğin birbirleri ile yakından ilişkili sorunlar olduğu, özellikle sağlık ve eğitim gibi hizmet sektörlerinde yaygın olarak görüldüğü ve işgörenlerin motivasyonlarını, iş verimliliklerini ve performanslarını olumsuz yönde etkilediği ifade edilebilir. Bu bakımdan, işgörenlerin performanslarını en iyi şekilde sergileyebilmeleri için tükenmişlik sendromundan uzak kalabilecekleri ve farklı güç odakları tarafından mobbinge maruz kalmayacakları bir örgüt iklimi ve kültürünü içeren çalışma ortamının tesis edilmesi son derece önemlidir. Konuyla ilgili olarak işletmeler tarafından, işgörenlerde mobbing farkındalığı oluşturan veya onların mevcut farkındalık düzeylerini yükselten eğitim programlarının organize edilmesi faydalı olabilir. Böylelikle hak ve sorumlulukları konusunda bilgi sahibi olan bireylerin bu türden olumsuz etkileri olan örgütsel sorunlar ile başa çıkabilmeleri daha az sancılı olabilir. Mobbing ve tükenmişlik konuları çok yaygın olarak çalışılan konular olmakla birlikte, ulusal literatürde ilgili konuların meta-analitik olarak ele alındığı çalışmaların sayısı sınırlıdır. Bu bağlamda mevcut çalışmada elde edilen bulguların, alan yazındaki boşluğa katkı sunacağı söylenebilir. Dolayısıyla bu konuda daha fazla ampirik çalışmaya ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Ayrıca bu konuda çalışma yapacak olan araştırmacıların; iş tatmini, çalışma motivasyonu, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti gibi farklı değişkenleri de araştırma modellerine dâhil etmeleri, örgütsel çıktılarının daha iyi anlaşılmasına ve yorumlanmasına zemin teşkil edecektir. Bir diğer taraftan çalışmanın en önemli kısıtlılığını ise, çalışmaların yalnızca Türkiye örnekleminde seçilmesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda, konuyla ilgili olarak ileride

yapılacak olan meta-analiz çalışmaları için uluslararası literatürdeki araştırmaların da kapsama dâhil edilmesi önerilebilir. Böylelikle Türkiye ve farklı ülke sonuçlarının kıyaslanması da mümkün hale gelebilir.

Kaynakça

- Adoric, V. C., Kvartuc, T. (2007). Effects of mobbing on justice beliefs and adjustment. *European Psychologist*, 12(4), 261-271.
- Akbolat, M., & Oğuz, I. (2008). Sağlık çalışanlarının tükenmişlik düzeyleri: bir kamu hastanesi örneği. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 11(2), 229-254.
- Albar, B. Ö., & Ofluoğlu, G. (2017). Çalışma hayatında mobbing ve tükenmişlik ilişkisi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(16), 538-550.
- Aslan, Ş., & Özata, M. (2008). Duygusal zekâ ve tükenmişlik arasındaki ilişkilerin araştırılması: sağlık çalışanları örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (30), 77-97.
- Begg, C. B., & Mazumdar, M. (1994). Operating characteristics of a rank correlation test for publication bias. *Biometrics*, 50(4)1088-1101.
- Cholongitas, E., & Pipili, C. (2010). Impact of burnout syndrome on gastroesophageal reflux disease and irritable bowel syndrome in health care workers. *Journal of Clinical Psychiatry*, 71(2),209-210. doi:10.4088/JCP.09105415whi
- Çalgan, Z., Yeğenoğlu, S., & Aslan, D. (2009). Eczacılar da mesleki bir sağlık sorunu: tükenmişlik. *Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi*, 29(1), 61-74.
- Corcoran, K. (1986). The association of burnout and social work practitioners' impressions of their clients: empirical evidence. *Journal of Social Service Research*, 10(1), 57-66.
- Çivilidağ, A. (2014). Hotel employees' mobbing, burnout, job satisfaction and perceived organizational support: a research on hospitality in turkey. *European Scientific Journal*, 10(35), 1-22.
- Dikmetaş, E., Top, M., & Ergin, G. (2011). Asistan hekimlerin tükenmişlik ve mobbing düzeylerinin incelenmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(3), 137-149.
- Diñçer, S. (2014). Eğitim bilimlerinde uygulamalı meta-analiz. *Pegem Atıf İndeksi*, 2014(1), 1-133.
- Dursun, S. (2012). İşyeri Şiddetinin Çalışanların Tükenmişlik Düzeyi Üzerine Etkisi: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(1), 105-115.
- Ellis, P. D. (2010). *The essential guide to effect sizes: statistical power, meta-analysis, and the interpretation of research results*. Cambridge University Press: New York.

- Fauzi, J. A., Wibawa, A. P., & Nugraha, E. (2017). Burnout and mobbing in IT students. *3rd International Conference on Science in Information Technology (ICSITech)* (pp. 488-491). IEEE.
- Gedik, A., & Üstüner, M. (2017). Eğitim örgütlerinde örgütsel bağlılık ve iş doyumu ilişkisi: bir meta analiz çalışması. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 41-57.
- Glass, G. V. (1976). Primary, secondary, and meta-analysis of research. *Educational researcher*, 5(10), 3-8.
- Goralewska-Slonska, A. (2019). Experiencing mobbing at workplace facing psychological gender and occupational burnout. *Management-Poland*, 23(1), 156-173. doi:10.2478/manment-2019-0009
- Gül, H., İnce, M., & Özcan, N. (2011). The relationship between workplace mobbing and burnout among academics at a Turkish university. *Research Journal of International Studies*, 18(1), 118-134.
- İri, S. (2015). *Mobbingin Örgütsel Davranışlarla İlişkisi: Örgütsel Bağlılık, İş Doyumu, Tükenmişlik ve Liderlik Algısına Yönelik Bir Meta-Analiz Çalışması* (Yüksek Lisans). Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Kahill, S. (1988). Symptoms of professional burnout: areview of the empirical evidence. *Canadian Psychology*, 29, 284-297.
- Karahan, Ş., & Balat, G. U. (2011). Özel eğitim okullarında çalışan eğitimcilerin öz-yeterlik algılarının ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(29), 1-14.
- Karakuş, M., & Çankaya, İ. H. (2012). Öğretmenlerin maruz kaldıkları psikolojik şiddete ilişkin bir modelin sınanması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, 225-237.
- Karsavuran, S., & Kaya, S. (2017). The relationship between burnout and mobbing among hospital managers. *Nursing Ethics*, 24(3), 337-348. doi:10.1177/0969733015602054
- Kaya, M., Üner, S., Karanfil, E., Uluyol, R., Yüksel, F., & Yüksel, M. (2007). Birinci basamak sağlık çalışanlarının tükenmişlik durumları. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 6(5), 357-363.
- Kaya, U., & Özhan, Ç. K. (2012). Duygusal emek ve tükenmişlik ilişkisi: turist rehberleri üzerine bir araştırma. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(2), 109-130.
- Klersy, C., Callegari, A., Martinelli, V., Vizzardi, V., Navino, C., Malberti, F., . . . Politi, P. (2007). Burnout in health care providers of dialysis service in northern italy-a

multicentre study. *Nephrology Dialysis Transplantation*, 22(8), 2283-2290. doi:10.1093/ndt/gfm111.

- Kowal, J., & Gurba, A. (2016). Mobbing and Burnout in Emerging Knowledge Economies: An Exploratory Study in Poland. *Proceedings of the 49th Annual Hawaii International Conference on System Sciences (Hicss 2016)*, Poland.
- Lau, J., Ioannidis, J. P., Terrin, N., Schmid, C. H., & Olkin, I. (2006). The case of the misleading funnel plot. *Bmj*, 333(7568), 597-600.
- Leymann, H. (1996). The content and development of mobbing at work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 165-185.
- Maslach, C., Schanfeld, W. B., Leiter, M. R. (2001). Job burnout. *Annual Review Psychology*, 52, 397-422.
- Mete, M., Ünal, Ö. F., Akyüz, B., & Kılıç, R. (2015). Psikolojik şiddetin işe bağlı tükenmişliğe etkisi: batman ilinde öğretmenler üzerine bir araştırma. *Visionary E-Journal/ Vizyoner Dergisi*, 6(12), 37-61.
- Okçu, V., & Çetin, H. (2017). Investigating the relationship among the level of mobbing experience, job satisfaction and burnout levels of primary and secondary school teachers. *Universal Journal of Educational Research*, 5(1), 148-161.
- Öz, B., & Çeviren, S.M. (2017). Muhasebe meslek mensuplarında tükenmişlik sendromu: mersin örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 41-59.
- Öztürk, A. (2019). Akademisyenlerin algıladıkları mobbing ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 314-325.
- Palamutçuoğlu, B. T., Çavuşoğlu, S., & Terzi Palamutçuoğlu, A. (2016). Örgütsel adalet ile iş tatmini arasındaki ilişkiye meta analitik (meta analitical) bir yaklaşım. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(2), 203-216.
- Polat, O., & Pakiş, I. (2012). Mobbing: işyerinde psikolojik taciz. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(4), 211-217.
- Polatçı S. (2007). *Tükenmişlik sendromu ve tükenmişlik sendromuna etki eden faktörler (Gaziosmanpaşa Üniversitesi akademik personeli üzerinde bir analiz)* (Yüksek Lisans). Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Rosenthal, R. (1979). The 'file drawer' problem and tolerance for null results. *Psychological Bulletin*, 86, 638-641.
- Sökmen, A., Mete, E. S. (2016). Bezdinin iş performansı, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: ankara'da bir araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 271-295.

- Stanisławska, M., Siudowska, S., Jurczak, A., & Grochans, E. (2015). Mobbing and burnout in selected working environments. *Nursing Problems/ Problemy Pielęgniarstwa*, 23(3), 367-372.
- Sünter, A. T., Canbaz, S., Dabak, Ş., Öz, H., & Pekşen, Y. (2006). Pratisyen hekimlerde tükenmişlik, işe bağlı gerginlik ve iş doyumunu düzeyleri. *Genel Tıp Dergisi*, 16(1), 9-14.
- Tanhan, F., & Cam, Z. (2011). The relation between mobbing behaviors teachers in elementary schools are exposed to and their burnout levels. *3rd World Conference on Educational Sciences*, 15,2704-2709. doi:10.1016/j.sbspro.2011.04.174
- Tanrıverdi, H., Koçaslan, G., & Taştan, N. O. (2018). Psikolojik şiddet algısı, tükenmişlik sendromu ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: banka çalışanları üzerinde bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 113-131.
- Taycan, O., Kutlu, L., Çimen, S., & Aydın, N. (2006). Bir üniversite hastanesinde çalışan hemşirelerde depresyon ve tükenmişlik düzeyinin sosyodemografik özelliklerle ilişkisi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 7(2), 100-108.
- Ülbeği, İ. D., & Yalçın, A. (2015). Yıldırma ve sonuçlarının meta analiz yöntemiyle incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 132-146.
- Voci, A., Veneziani, C. A., & Metta, M. (2016). Affective organizational commitment and dispositional mindfulness as correlates of burnout in health care professionals. *Journal of Workplace Behavioral Health*, 31(2), 63-70. doi:10.1080/15555240.2015.1047500
- Yesilbas, M., & Wan, T. T. H. (2017). The impact of mobbing and job-related stress on burnout and health-related quality of life: the case of Turkish territorial state representatives. *International Journal of Public Administration*, 40(12), 1024-1035. doi:10.1080/01900692.2016.1204553
- Yiğit, B. (2018). Mobbing kavramı: kavramsal bir çerçeve. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 32-42.
- Yiğitbaş, Ç., & Deveci, S. E. (2011). Sağlık çalışanlarına yönelik mobbing. *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 11(42), 23-28.
- Yılmaz, A., Ergun Özler, D., & Mercan, N. (2008). Mobbing ve örgüt iklimi ile ilişkisine yönelik ampirik bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(26), 334-357.
- Yılmaz, E., & Söyük, S. (2017). Mobbing davranışı ve iki kamu hastanesi çalışanlarına yönelik anket çalışması. *Boğaziçi Tıp Dergisi*, 4(2), 55-61.

Ekler

Meta Analizde Kullanılan Çalışmalar (*)

- * Alkan, E., Yıldız, S. M., & Bakır, M. (2011). Mobbingin beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin tükenmişliği üzerine etkisi. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 13(3): 270-280.
- * Aşık, A. (2016). Sınıf öğretmenlerinin mobbinge maruz kalma düzeyleri ile tükenmişlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Küçükçekmece ilçesi örneği. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- * Candan, H., & İnce, M. (2014). Mobbingden (bezdiri) tükenmişliğe giden yol: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı çalışanları üzerinde bir araştırma. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2): 56-85.
- * D. Irmak, S. (2019). İşyerinde psikolojik taciz ile tükenmişlik, işten ayrılma niyeti ve algılanan yönetici desteği ilişkisi üzerine bir araştırma. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- * Dikmetaş, E., Top, M., & Ergin, G. (2011). Asistan hekimlerin tükenmişlik ve mobbing düzeylerinin incelenmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(3): 137-149.
- * Ekinci, N. (2019). Ortaokul matematik öğretmenlerinin mobbinge maruz kalmaları ile mesleki tükenmişlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi: Elazığ.
- * Ergel, A. (2014). Okul öncesi öğretmenlerinin maruz kaldıkları psikolojik şiddetin tükenmişlik düzeylerine etkisi. Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi: Elazığ.
- * Ergüner, M. (2014). Meslek lisesinde çalışan öğretmenlerin tükenmişlikleri ile maruz kaldıkları yıldırma davranışlarının incelenmesi: Beykoz örneği. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- * Erol, Y., & T. Öztoprak, M. (2015). Psikolojik şiddetin tükenmişlik üzerindeki etkisinde iş stresinin aracılık rolü: Ankara ilindeki sosyal güvenlik kurumuna bağlı çalışanlar üzerinde bir analiz. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(2): 87-114.
- * Ertürk, M. (2014). Milli Eğitim Müdürlüğü çalışanlarının mobbing ve tükenmişlik düzeyleri: İzmir ili örneği. Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- * İşıtman, Ç. (2017). Çalışanların demografik özellikleri açısından psikolojik taciz ve tükenmişlik düzeylerinin karşılaştırılması: Bir kamu kurumu örneği. Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.

- * Kırıcı, E. (2019). Acil yardım ve müdahale personellerinin karşılaştığı mobbing, tükenmişlik ve mesleki tehlike seviyelerinin belirlenmesi: Gümüşhane İli örneği. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi: Gümüşhane.
- * Koyuncu, N. (2015). İşyerinde psikolojik şiddetin (Mobbing) tükenmişlik sendromu ile ilişkisi - Bankacılık sektöründe bir uygulama. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi: Kars.
- * Kulakçı, H., Ayyıldız, T., Veren, F., Kalıncı, N., & Topan, A. (2015). zonguldak il merkezi kamu hastaneleri'nde çalışan ebe ve hemşirelerin mobbing ve tükenmişlik düzeylerinin ve bunları etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. Koç Üniversitesi Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi, 12(2): 133-141.
- * M. Bocuklar, N. (2009). Öğretmenlerin maruz kaldıkları yıldırma eylemlerinin tükenmişlikleri ve bazı değişkenler ile ilişkisinin incelenmesi. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- * Mete, M., Ünal, Ö. F., Akyüz, B., & Kılıç, R. (2015). Psikolojik Şiddetin İşe Bağlı Tükenmişliğe Etkisi: Batman İlinde Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 6(12): 37-61.
- * O. Taştan, N. (2015). Mobbing (psikolojik şiddet) algısı, tükenmişlik sendromu ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: Banka çalışanları üzerinde bir araştırma. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- * Palaz, S. (2016). Psikolojik taciz ve yıldırma davranışları üzerine bir araştırma: Banka çalışanları örneği. Karatahta İş Yazıları Dergisi, (5): 19-36.
- * Sürgevil, O., Fettahlioğlu, Ö. O., Gücenmez, S., & Budak, G. (2007). Belediye Çalışanlarının Duygusal Saldırıya Uğrama ve Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(17): 36-58.
- * Şen, A. (2015). Beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin maruz kaldıkları yıldırma (mobbing) davranışları ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki Şırnak il örneği. Zirve Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi: Gaziantep.
- * Şimşek, M. Ş., Emhan, A., Demirtaş, Ö., & Topuz, G. (2015). Mobing, Algılanan Örgütsel Adalet ve Tükenmişlik İlişkileri Üzerine Bir Alan Araştırması. Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi, 6(11): 199-214.
- * Tanhan, F., & Çam, Z. (2011). The relation between mobbing behaviors teachers in elementary schools are exposed to and their burnout levels. Procedia-Social and Behavioral Sciences, 15, 2704-2709.
- * Taş, A., Semerci, A. B., & Ergeneli, A. (2017). Algılanan Psikolojik Şiddet İle Duygusal Tükenmişlik Arasındaki İlişkide Örgüt İçi Sessizliğin Aracılık Rolü. İşletme Araştırmaları Dergisi, 9(1): 249-270.

- * Turhan, M. (2014). The relationship between mobbing perception and emotional exhaustion of secondary teachers. *Turkish Journal of Educational Studies*, 1(3): 63-86.
- * Uzun, K. (2018). Sosyal hizmet uzmanlarının mobbing (iş yerinde psikolojik şiddet) algısı ve tükenmişlik ile ilişkisinin araştırılması: İstanbul ili örneği. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- * Ünal, İ. (2018). Psikologların mobbing algısı ve depresyon, anksiyete ve tükenmişlik sendromuyla ilişkisi. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- * Y. Yüksel, H. (2017). Psikolojik danışmanların algıladıkları yıldırma davranışları, tükenmişlik düzeyleri ve psikolojik danışmadaki öz yeterliliklerinin incelenmesi. Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi: Gaziantep.
- * Yetimoğlu, H.İ. (2014). Öğretmenlerin yıldırma yaşama düzeyleri ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Çekmeköy örneği. Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi: İstanbul.
- * Yılmaz, H. (2013). Örgütlerde yıldırma davranışları, personelin tükenmişlik düzeyleri ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkiler. Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi: Yozgat.

THE RELATIONSHIP BETWEEN MOBBING AND BURNOUT: A META-ANALYSIS STUDY

Haydar HOŞGÖR, İbrahim GÜN

Extended Abstract

Burnout syndrome has many individual and organizational results and effects. It is observed that employees with burnout syndrome are very stressed, are late for work, have a high absenteeism rate, lose motivation, low job performance, and low service quality. Similarly, it is known that mobbing negatively correlates with many organizational outputs such as job satisfaction, absenteeism, motivation, stress, and intention to resign). Mobbing behavior has many important consequences, both individual and organizational. It is an effective factor in the emergence of job burnout with symptoms of intense stress in the workplace, which negatively affects the job satisfaction and performance of the employees, and in case of continuity, indifference to the work, disgust, frustration, descent of efficiency and intention to leave work. In the service industry, especially in health sector health professionals working with patients affected by chronic or fatal diseases are under significant occupational stress and are among the most prominent occupational groups in which burnout syndrome and mobbing are most common. Mobbing and burnout have been handled together in many countries. In most of the studies on the subject, it has been concluded that there is a similar relationship between mobbing and burnout. Studies in the service sector (education, health, etc.) also support this thesis. The purpose of the study is to examine relationship between mobbing and burnout and its sub-dimensions from a meta-analytical perspective. There are 19 (N: 5110) studies related to mobbing-burnout, 17 (N: 4287) studies related to mobbing-emotional burnout, 20 (N: 5355) studies related to mobbing-depersonalization and 17 (N: 4440) studies related to mobbing-personal accomplishment during the screening until December 2019 included in meta-analysis. Comprehensive Meta-Analysis program is used for data interpret. The research included in the meta-analysis was found to be mostly conducted in the education, health and finance sectors. The meta-analysis findings; According to the random effect model, between mobbing and burnout $r: 0,359$; between mobbing and emotional burnout $r: 0.471$; between mobbing and depersonalization, $r: 0,409$ indicates a significant, positive and moderate relationship, whereas between mobbing and personal accomplishment, $r: -0,138$ shows a significant, negative and low level relationship. In other words, as mobbing levels of employees increase, burnout levels increase. Kendal Tau whether there is publication bias among the variables; Egger; Duval and Tweedie parameters were evaluated and examined, and it was concluded that there was no publication bias. Since mobbing and burnout are concepts that move in the same direction, it

is possible to state that when a mobbing is seen in an institution, the probability of employees getting burnout syndrome will increase. Because, it is known that employees who have experienced the destructive effects of burnout syndrome in the national and international literature are very stressed, late for work, high absenteeism rates, low motivation levels, low job performance, and all this leads to a decrease in service quality. Similarly, mobbing; It is a common result in the literature that it shows negative correlations with many organizational outputs such as job satisfaction, absenteeism, motivation, stress and intention to leave. As the level of mobbing increases, emotional burnout and depersonalization increase. On the other hand, personal achievement levels of employees decrease. In this sense, it could be suggested to establish an organizational climate that prevents mobbing in order to prevent employees from burnout syndrome. As a result, mobbing and burnout are among the serious health and safety risks that need to be taken preventive measures for service sector workers. It is important to be aware of this problem in order to take preventive measures at workplaces. When the findings are evaluated together, the concepts of mobbing and burnout are variables that have a significant impact on the motivation, efficiency and performance of those working in the important service sector such as health and education. It is extremely important to establish a working environment that includes an organizational climate and culture where employees can stay away from burnout syndrome and will not be exposed to mobbing by different power centers in order to perform best in the service sector, especially in areas such as health, education and finance. It may be beneficial to organize training programs on the subject by enterprises that create mobbing awareness or raise current awareness levels. Thus, individuals who have knowledge about their rights and responsibilities may be less painful to deal with organizational problems that have such negative effects.

DOĞRUSAL OLMAYAN KOVARYANS ANALİZİ MODELLERİ İLE SOSYAL GÜVENLİK VERİLERİ ÜZERİNE UYGULAMA

Cansu MERCAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Ekonometri Bölümü
cansuozkan08@hotmail.com | ORCID: 0000-0001-9986-616X

Necati Alp ERİLLİ

Doç. Dr., Ünvan, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü
aerilli@cumhuriyet.edu.tr | ORCID: 0000-0001-6948-0880

Özet

Kovaryans analizi deneme etkileri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını araştıran, kontrol edilebilen faktörlerle deney boyunca kontrol edilemeyen ortak değişken veya değişkenleri de modelde birlikte değerlendirilen bir analiz yöntemidir. Kovaryans analizinin en temel varsayımlarından biri olan doğrusallık varsayımı, kovaryans analizi sonucunda oluşturulan modelin temsil gücünü etkileyen önemli bir etkidir. Doğrusal olmayan veriler üzerinde çok değişkenli kovaryans analizinin kullanılması, modelin temsil gücünü zayıflatacaktır. Bu çalışmada, doğrusal olmayan kovaryans analizi tanıtılmış, doğrusallık varsayımını sağlayan kovaryans analizi ile farklılıkları ortaya konmuş ve yapılan uygulama ile verinin doğrusal olup olmaması veya tam doğrusal durumlarının çok değişkenli kovaryans analizini nasıl etkilediği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kovaryans Analizi, Doğrusallık, Kuadratik ANCOVA, Polinomial ANCOVA.

Bilgilendirme: Bu çalışma, Cansu Mercan tarafından yazılan “Doğrusal Olmayan Kovaryans Analizi Modelleri ile Sosyal Güvenlik Verileri Üzerine Uygulama” isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Etik Beyanı: Bu çalışma “Araştırma ve Yayın Etiği” değerlerine uygun olarak hazırlanmıştır.

NONLINEAR COVARIANCE ANALYSIS MODELS WITH APPLICATION ON SOCIAL SECURITY DATA

Abstract

Covariance analysis is an analysis method that investigates whether there is a significant difference between the effects of the experiment and the factors that cannot be controlled with the controllable factors and the variables that cannot be controlled throughout the experiment. Linearity assumption, which is one of the most basic assumptions of covariance analysis, is an important factor affecting the representation power of the model formed as a result of covariance analysis. Using multivariate covariance analysis on nonlinear data will weaken the representation power of the model. In this study, nonlinear covariance analysis is introduced. Differences were determined by the covariance analysis which provides the assumption of linearity, and whether the data is linear or exact linear conditions affects the multivariate covariance analysis. As a result of the application, it was found that the analysis to be made on nonlinear data is more appropriate to be done by non-linear covariance analysis.

Keywords: Covariance Analysis, Linearity, Quadratic ANCOVA, Polinomial ANCOVA.

Acknowledgement: This study is derived from the master thesis entitled "Application on Social Security Data with Nonlinear Covariance Analysis Models" written by Cansu Mercan.

Ethics Statement: This study has been prepared in accordance with the values of "Research and Publication Ethics."

Giriş

İstatistik, geçmiş ve şimdiki durum hakkında toplanmış sayısal verileri, geliştirilmiş olan bazı matematiksel tekniklerle analiz ederek gelecek hakkında karar vermemizi kolaylaştıran bir bilim dalıdır. Temel amaçlarının arasında durum tespiti yapmak, veri gruplarını karşılaştırmak, veri hakkında tahminlerde bulunmak ve karar vermek olan istatistik; hemen her alanda kullanılmaktadır.

Deney tasarımı, kontrol altındaki çeşitli durumların, deney birimlerinin bilinmeyen karakteristik özellikleri üzerindeki etkisini test etmek amacıyla uygulanan bir işlem veya süreç olarak tanımlanabilir. Deneyde birden fazla faktör olduğu durumlarda, faktör düzeylerinin kombinasyonları deneme olarak adlandırılır. Bu gibi birden fazla faktörün mevcut olduğu deneylerde temel amaç, faktörlerin ana etkileri ile beraber etkileşim etkilerini test etmektir. (Şenoğlu ve Acıtaş, 2011: 4).

Deneyisel çalışmalarda deneysel hataya bağlı değişkenliği azaltmak ve deneme etkilerinin yansız tahminlerini elde etmek için deneysel kontrol yoluna gidilmektedir. Deneysel kontrol; birimlerin deneme düzeylerine rassal olarak atanması, deneklerin homojen gruplarda toplanması ve istatistiksel kontrol yapılması ile mümkün olmaktadır. İstatistiksel analizlerde önemli yeri olan Regresyon Analizi, Varyans Analizi ve Kovaryans Analizi bu amaçla kullanılan istatistiksel kontrol yöntemlerindedir.

Varyans analizi; ölçü ile belirtilen kitlelerde normal dağılıma uyan üç ya da daha fazla örneklem grupları arasındaki farklılığın önemli olup olmadığını araştıran ve bu farklılığı meydana getiren sebepleri kontrol etmede kullanılan istatistiksel bir tekniktir (Cantay, 2005). Başka bir ifade ile varyans analizi, ikiden fazla örneğin aynı ortalamaya sahip ana kitlelerden gelip gelmediği hakkında karar vermeye yarayan istatistiksel bir teknik olarak da açıklanabilir (Hair vd., 1995). Varyans analizinin genel işleyişi, farklı gözlem gruplarının varyanslarının karşılaştırılmasıyla bu grupların ortalamaları arasında bir fark olup olmadığını belirlenmesi şeklindedir (Lattin vd., 2003).

1. Kovaryans Analizi

Kovaryans analizi (ANCOVA) deneme etkileri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını araştıran, kontrol edilebilen faktörlerle deney boyunca kontrol edilemeyen ortak değişken veya değişkenleri de modelde birlikte değerlendirilen bir analiz yöntemidir. Kovaryans analizinde ortak değişken veya değişkenlerin, bağımlı değişken üzerindeki etkisi arındırıldıktan sonra deneme etkileri hakkında bir sonuca varılır. Böylece deneyde hata oranı azaltılmış ve testin gücü artırılmış olur (Şahin, 2006; Şenoğlu ve Acıtaş 2011: 251).

Temel olarak kovaryans analizi grupların ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını incelemektedir. Kovaryans analizinde bağımlı değişken değerleri, ortak değişkene göre düzeltildikten sonra bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi analiz edilir. Bu analizde gruplar arasındaki farklılık ölçülürken varyans analizinin yanı sıra regresyon analizi de kullanılmaktadır (Büyükoztürk, 1998).

Kovaryans analizinin iki temel amacı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; sonuçları etkileyebilecek araştırmacının kontrolü dışında kalan sistematik hatayı ortadan kaldırmaktadır. Böylelikle hata terimi küçülecek ve F testinin duyarlılığı artacaktır. İkincisi ise grup üyelerinin belirli karakteristikleri nedeniyle ortaya çıkan sonuçlar arasındaki farklılıklara açıklık getirmektir (Hair vd., 1995).

Bağımlı değişken ile ortak değişken(ler) arasında yüksek bir korelasyon varsa, kovaryans analizi kullanarak analiz yapmak, varyans analizi kullanarak analiz yapmaktan daha avantajlıdır. Kovaryans analizi tekniği kullanılarak yapılan analizler, varyans analizinde olduğu gibi bazı varsayımlara dayanır. Bu varsayımlar aşağıda verilmiştir (Şenoğlu ve Acıtaş, 2011:253):

1. Varsayım (Normallik): ϵ_{ij} hata terimleri 0 ortalama ve σ^2 varyans ile normal dağılıma sahiptir.

2. Varsayım (Eğimin Anlamlılığı): Ortak değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkinin doğrusal olduğu varsayılır. Varsayımın doğruluğu, $H_0: \beta = 0$ hipotezinin sınanmasıyla veya görsel bir yöntem olan ve uygulamada yaygın olarak kullanılan yayılım grafiğinin çizilmesiyle kontrol edilebilir. $H_0: \beta = 0$ hipotezi ret edilmezse deneme etkileri arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için varyans analizi kullanmak yeterlidir.

3. Varsayım (Eğimlerin Homojenliği): Regresyon eğimlerinin homojen olduğu varsayılır. Varsayımın doğruluğu, $H_0: \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_n$ veya $H_0: \text{“Denemelere ait regresyon doğruları birbirine paraleldir”}$ hipotezlerinin sınanmasıyla kontrol edilebilir. H_0 hipotezinin ret edilememesi, denemeler için bulunan regresyon doğrularının birbirine paralel olması demektir. Bu durumda, regresyon doğruları arasındaki mesafeler, ortak değişkenin tüm değerleri için aynı olacağından, önceden belirlenen herhangi bir ortak değişken değeri için, regresyon doğruları arasındaki mesafeleri karşılaştırmak, deneme etkilerini karşılaştırmaya denktir. H_0 hipotezinin ret edilmesi ise en az iki regresyon doğrusunun birbirine paralel olmadığını veya birbirini kestiğini gösterir. Bu durum, ortak değişken ile denemeler arasında etkileşim olduğunu ifade eder.

4. Varsayım (Ölçüm Hatası): Ortak değişkenlerde ölçüm hatasının bulunması, tahmin değerlerinde ve testlerin gücünde olumsuz etkilere yol açar.

5. Varsayım (Sabitlik): Ortak değişkenlerin sabit olduğu varsayılır. Bu varsayım pratikte çok geçerli değildir zira ortak değişkenlerin rasgele olduğu durumlar sabit olduğu

durumlardan daha yaygındır (Şenoğlu ve Acıtaş, 2011: 255; Hair vd., 1995; Weber ve Skillings, 2000).

1.2. Doğrusal Olmayan Kovaryans Analizi

Ortak değişken ve bağımlı değişken puanları arasındaki ilişki her zaman doğrusal olamamaktadır. ANCOVA modelinin altında yatan bir düşünceye göre, X ve Y arasındaki gruplar arası ilişki doğrusal olduğu için, araştırmacılar doğrusal olmama konusunun farkında olamayabilirler. ANCOVA analizinde; veriler doğrusal olmadığı zaman, F-testinin gücü azalacak ve düzeltilmiş ortalamaların deneme etkileri zayıf gözükebilecektir (Huitema, 1980).

X ve Y arasındaki ilişkinin doğrusal olmaması iki sebepten dolayı olabilir: Değişkenlerin özellikleri ve değişkenlerdeki ölçekleme hataları. Değişkenlerin temel özelliklerinin ölçülebilmesinde doğrusal ilişki olmaması durumu, en önemli sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğrusal olmama durumunun sebebine bakılmaksızın, doğrusal ANCOVA modelinin doğrusal olmama durumu çok şiddetli ise doğrusal yöntemlerin uygulanması uygun olmamaktadır (Huitema, 2011:285).

2.2. Doğrusal Olmama Durumu

Verinin doğrusal olup olmadığını kontrol etmek için yapılması gereken ilk iş verinin grafiğini çizmektir. Bu ilk aşama, her gruptaki X gözlemlerine karşılık gelen Y gözlemlerinin birlikte grafiğini çizme ile gerçekleştirilir. Sorun yaratacak doğrusal olmama durumu genellikle serpmeye diyagramında gözlemlenen trend veya marjinal dağılımlar şeklinde açıkça görülebilmektedir. Doğrusal olmama durumunu belirlemek için daha hassas yaklaşımlar içerisinde ANCOVA modelinin görsel olarak incelenmesi ve verilere çeşitli alternatif modellerin uydurulması tavsiye edilmektedir (Huitema, 2011: 286).

Doğrusal olmama durumunun problem olduğuna karar verildiğinde, bir sonraki adımda şu iki yol izlenmelidir:

- i. Değiştirilmiş verilere, doğrusal bir ilişki ile sonuçlanacak orijinal X ve/veya Y puanlarının değişmesi için bir yol aramak.
- ii. Orijinal verilere uygun bir polinomial ANCOVA modeli uydurmak.

2.3. Veri Dönüştürme

Eğer X ve Y arasındaki ilişki, doğrusal olmayan bir ilişki olarak tanımlanmış ama monoton ise (yani, X arttıkça Y'nin de artması ama fonksiyonun doğrusal olmaması durumu var ise) X değişkenine dönüşüm uygulanmalıdır. İstenilen doğrusallığı sağladıkları için en sık kullanılan dönüştürme yöntemleri; logaritmik, karekök alma veya ters dönüştürmelerdir (Hunka, 1995).

Dönüştürme yöntemi seçildikten sonra, dönüştürülmüş veri üzerinde her zaman olduğu gibi ANCOVA uygulanır. Örneğin, eğer $\ln X$ ve Y arasındaki ilişkinin doğrusal olduğuna inanmak için sebep varsa, $\ln X$ ortak değişken olarak kullanılır ve ANCOVA uygulanır. Bununla birlikte, analizin yorumlanmasında X değişkeninden ziyade $\ln X$ 'in ortak değişken olduğunu belirtmek gerekir. Dönüştürülmüş ve dönüştürülmemiş veriler için hesaplanan ANCOVA sonuçlarının doğruluğunu tespit etmek için sonuçların birlikte grafikleri çizilerek karşılaştırılmalıdır (Huitema, 2011, s. 287).

2.4. Polinomial ANCOVA Modelleri

Eğer X ve Y arasındaki ilişki monoton değilse, basit bir dönüştürme bile doğrusallığı sağlamayabilir. Doğrusal olmayan ve monoton durumda, X değişkeninin değeri arttıkça Y değişkeninin değeri de artacaktır (Benson ve Hartz, 2000). Doğrusal olmayan ve monoton olmayan durumda ise X değişkeninin değeri arttıkça Y değişkeninin değeri sadece bir noktaya kadar artacak ve sonra X değişkeninin değeri arttıkça Y değişkeninin değeri azalacaktır. Monoton olmayan durumda X değişkenini $\ln X$ 'e dönüştürdüğümüzde, X değişkeninin değeri arttıkça $\ln X$ değerleri de artacaktır. $\ln X$ ve Y değişkenlerinin birlikte grafiği çizildiğinde doğrusal olmama durumu görülebilecektir. Bu durumda uygulanacak alternatif yöntem; ikinci derece polinomial (kuadratik) bir ANCOVA modelidir. Bu model Eşitlik.1'de verildiği gibi formüle edilir.

$$\bar{Y}_{ij} = \mu + \alpha_j + \beta_1(X_{ij} - \bar{X}_{..}) + \beta_2(X_{ij}^2 - \bar{X}_{..}^2) + \varepsilon_{ij} \quad (1)$$

Eşitlik.1'de kullanılan kısaltmalar, Y_{ij} ; j. gruba ait i. bireyin bağımlı değişkene etkisini, μ ; bağımlı değişkenin anakitle ortalamasını, ; j. deneme (işlem) etkisini, β_1 ; doğrusal regresyon katsayısını, β_2 ; eğim katsayısını, X_{ij} ; j. gruba ait i. bireyin ortak değişkene etkisini, $\bar{X}_{..}$; ortak değişkenlerdeki tüm gözlemlerin ortalamasını, X_{ij}^2 ; j. gruba ait i. bireyin ortak değişkenin karesini, $\bar{X}_{..}^2$; ortak değişkenlerde gözlemlerin ortalamalarının karesini ve ε_{ij} ; j. gruba ait i. bireyin hata terimi olarak tanımlanmıştır.

Bu model, eğim etkisi $\beta_2(X_{ij}^2 - (\bar{X}_{..}^2))$ değerini içerdiği için doğrusal modelden farklılık göstermektedir. Eğer bağımlı değişken puanları, ortak değişkenlerin doğrusal fonksiyonu değil de kuadratik bir fonksiyonu ise bu modelin daha uygun bir model olduğu söylenebilir. Böylece uygulanacak metotları test etmek açısından daha başarılı olacaktır. Çoklu ortak değişken analizinde iki eş değişken varsa kuadratik ANCOVA, X ve X^2 kullanılarak hesaplanır.

Temel ANCOVA testi, regresyon testinin homojenliği, düzeltilmiş ortalamaların hesaplanması ve çoklu karşılaştırma testlerinin hepsi sıradan iki ortak değişkenli ANCOVA ile uygulanır. Eğer X ve Y değişkenleri arasındaki ilişki kuadratik fonksiyondan daha karmaşık yapıda ise yüksek derecede bir polinomial yapı daha kullanışlı olabilir. Üçüncü dereceden polinom (kübik) ANCOVA modeli Eşitlik.2'de verildiği gibi yazılır:

$$\bar{Y}_{ij} = \mu + \alpha_j + \beta_1(X_{ij} - \bar{X}_{..}) + \beta_2(X_{ij}^2 - \bar{X}_{..}^2) + \beta_3(X_{ij}^3 - \bar{X}_{..}^3) + \varepsilon_{ij} \quad (2)$$

Ortak değişken ve bağımlı değişken arasındaki ilişki kübik fonksiyon olduğunda bu model daha iyi bir uyum sağlayacaktır. Kübik ANCOVA'da, X, X^2, X^3 ortak değişken olarak kullanılır. Daha karmaşık fonksiyonlar için daha yüksek derecede polinomiyaller kullanılabilir, fakat bu çeşit durumlarla karşılaşmak son derece olağan dışıdır. Daha yüksek derecede polinomial modeller neredeyse her zaman örnek verilere daha basit polinomial modellerden daha iyi uyum sağlarlar ama bu durum daha karmaşık modellerin daha basitlere tercih edildiği anlamına gelmemektedir (Huitema, 1985). Gerektiğinden daha karmaşık bir model kullanmamaya dikkat edilmelidir. Modeli mümkün olduğu kadar basit tutmak için temelde iki neden vardır. İlk olarak, ANCOVA modele eklenen her yeni tanım için ANCOVA hata kare ortalamasından bir serbestlik derecesi kaybolur. Eğer örneklem sayısı fazla değil ise, serbestlik derecesi kaybı kolayca dengelenebilir. Gerekli olandan daha karmaşık bir model uygulamamanın ikinci sebebi ise tutumluluk ilkesidir.

Eğer doğrusal bir model bir veriye neredeyse kuadratik bir model kadar uyuyorsa, daha basit model seçilmelidir. Böylece sonuçların yorumlanması ve genellenmesi daha kolay olacaktır. Polinomial regresyon modellerin kullanımı ile ilişkili olarak bahsedilen ANCOVA ile ilişkili iki ek nokta daha vardır. İlk olarak, ortak değişkenin sabit bir değişken olması gerekmez. Bazen polinomial regresyonun sadece X sabitine uygun olduğuna dair yanlış bir inanış vardır. İkinci olarak, polinomial regresyon parametrelerini bazı çoklu regresyon yöntemleri ve bilgisayar programları ile hesaplamak bazen zordur. Çünkü bu programlar belirli veri setleri ile gerekli matrisin tersini veremezler (Huitema, 1980). X, X^2, X^3 ve bunun gibi değişkenler, birbirleriyle yüksek derecede ilişkili olduğundan bu problem genişletilebilir. Bu hesaplama güçlükleri genellikle regresyon analizi yapılmadan önce ham X puanlarını sapma puanlarına (yani ortalanmış puanlara) dönüştürerek azaltılabilir. Böylece, kuadratik ANCOVA'da X ve X^2 yerine $(X - \bar{X})$ ve $(X - \bar{X})^2$ ortak değişken olarak kullanılmalıdır.

Düzeltilmiş deneme etkisi, çoklu belirtme katsayıları R_{YX}^2 ve $R_{YD,X}^2$ 'e bağlıdır. R_{YX}^2 ; kuadratik regresyon ile açıklanan toplam değişkenlik oranını temsil etmektedir (Bağımlı değişken Y, bağımsız değişkenler X ve X^2 olmak üzere). $R_{YD,X}^2$ ise kuadratik regresyon ile açıklanan toplam değişkenlik oranı ve denemeleri temsil etmektedir. Bu nedenle iki katsayı arasındaki fark, bağımsız kuadratik regresyon ile hesaplanmış olan denemelerin değişkenlik oranını temsil eder. Bu yüzden iki katsayı temsilcisi arasındaki farkın oranı kuadratik regresyon tarafından hesaplanan çözümdür. Açıklanamayan değişkenlik oranı; $(1 - R_{YD,X}^2)$ olarak ifade edilir. Kuadratik ANCOVA'nın genel hali Tablo.1'de verilmiştir (Huitema, 2011: 290):

Tablo 1: Kuadratik ANCOVA tablosu

Değişkenlik Kaynağı	Serbestlik Derecesi	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Hesap Değeri
<i>Düzeltilmiş Değerlendirme</i>	$J - 1$	$(R_{yD,X}^2 - R_{yX}^2)KT$	$\frac{(R_{yD,X}^2 - R_{yX}^2)}{(J - 1)}$	$\frac{(R_{yD,X}^2 - R_{yX}^2)}{(J - 1)}$
<i>Kuadratik Hata_w</i>	$N - J - 2$	$(1 - R_{yD,X}^2)KT$	$\frac{(1 - R_{yD,X}^2)}{(N - J - 2)}$	$\frac{(1 - R_{yD,X}^2)}{(N - J - 2)}$
<i>Kuadratik Hata_t</i>	$N - 1 - 2$	$(1 - R_{yX}^2)KT$		

Tablo.1'de KT; kareler toplamını, N; toplam gözlem sayısını, J ise değişken sayısını ifade etmektedir. Çoklu ANCOVA'da regresyonun homojenlik testinin önemli olması gibi, kuadratik ANCOVA'da da ayrı gruplar için kuadratik regresyonun homojenlik testi önemlidir. Bu test regresyon yüzeylerinin homojenlik testi ile aynı şekilde hesaplanır. Herhangi bir derecedeki kuadratik regresyon modeli için Homojenlik testinin genel formu Tablo.2'de verildiği gibidir (Huitema, 2011: 291):

Tablo 2: Kuadratik ANCOVA modeli için homojenlik testinin genel formu

Değişkenlik Kaynağı	Serbestlik Derecesi	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Hesap Değeri
<i>Kuadratik Regresyonun Heterojenliği</i>	$2(J - 1)$	$(R_{yD,X,DX}^2 - R_{yD,X}^2)KT$	$\frac{(R_{yD,X,DX}^2 - R_{yD,X}^2)}{(2(J - 1))}$	$\frac{(R_{yD,X,DX}^2 - R_{yD,X}^2)}{(2(J - 1))}$
<i>Kuadratik Hata_i</i>	$N - (J - 3)$	$(1 - R_{yD,X,DX}^2)KT$	$\frac{(1 - R_{yD,X,DX}^2)}{(N - J - 3)}$	$\frac{(1 - R_{yD,X,DX}^2)}{(N - J - 3)}$
<i>Kuadratik Hata_w</i>	$N - J - 2$	$(1 - R_{yD,X}^2)KT$		

Benzer şekilde herhangi bir derecedeki polinomial regresyon modeli için homojenlik testinin genel formu ise Tablo.3'de verildiği gibi olacaktır (Formüllerde belirtilen C değeri homojenlik derecesini ifade etmektedir) (Huitema, 2011: 291):

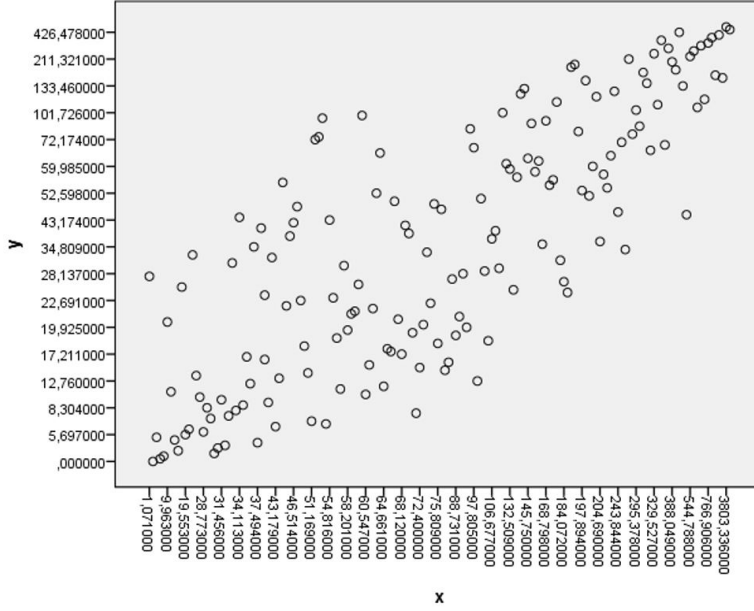
Tablo 3: Polinomial ANCOVA modeli için homojenlik testinin genel formu

Değişkenlik Kaynağı	Serbestlik Derecesi	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Hesap Değeri
<i>Polinomial Regresyonun Heterojenliği</i>	$C(J - 1)$	$(R_{yD.X,DX}^2 - R_{yD.X}^2)K$	$\frac{(R_{yD.X,DX}^2 - R_{yD.X}^2)}{C(J - 1)}$	$\frac{(R_{yD.X,DX}^2 - R_{yD.X}^2)}{(C(J - 1))} \cdot \frac{(1 - R_{yD.X,DX}^2)}{(N - J - (C + 1))}$
<i>Polinomial Hata_i</i>	$N - (J - (C + 1))$	$(1 - R_{yD.X,DX}^2)KT$	$\frac{1 - R_{yD.X,DX}^2}{(N - J - (C + 1))}$	
<i>Polinomial Hata_w</i>	$N - J - C$	$(1 - R_{yD.X}^2)KT$		

3. Uygulama

Uygulamada 2018 yılı Kasım ayına ait Sosyal Güvenlik verileri kullanılmıştır (www.sgk.gov.tr). “Sosyal Güvenlik Kapsamında Kişi Sayısı ve Türkiye Nüfusuna Oranı Tablosu” adı altında verilerin doğrusal olmadığı durumda Sosyal Güvenlik Kapsamında Aktif Çalışan Kişi Sayısı ile Bakmakla Yükümlü Tutulanların Sayısının 4/a ve 4/b li Sigortalı Sayısına Çalışan Sigortalı Sayısına Etkisi araştırılmıştır. Verilere, doğrusal ve doğrusal olmayan ANCOVA yöntemleri uygulanmış ve sonuçları tartışılmıştır. Yapılan uygulamalarda SPSS.23 ve Microsoft Excel paket programları kullanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi olan alfa değeri 0,05 olarak alınmıştır. Şekil.1’de verilen yayılım grafiğine göre verilerin tam doğrusal olmadığı söylenebilir.

Şekil 1: Aktif Çalışan Sayısı ile Sigortalı Çalışanların Yayılım Grafiği

Şekil.1'de verilen tam doğrusal olmayan yapıdaki veri için kuadratik ANCOVA çözümlenmesi Tablo.4'de verilmiştir.

Tablo 4: Tam Doğrusal Olmayan Veri için Kuadratik ANCOVA Sonuçları

Değişkenlik Kaynağı	Serbestlik Derecesi	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Hesap Değeri
Denemeler	2	229620,409	114810,204	25,443
Kuadratik Hata	156	703918,305	4512,296	
Genel	158	933538,714		

Çizelge.4'deki sonuçlara göre ANCOVA tablosundan elde edilen hesap değeri $F_{Hesap} = 25,443$ kritik değerinden büyük olduğundan ($F_{0,05;2;156} = 3,054$) modelin anlamlı olduğu, deney ve kontrol grupları arasında istatistiksel farkın olduğunu söyleyebiliriz. Böylece kuadratik yani doğrusal olmayan ANCOVA modeli, tam doğrusal olmayan verileri temsil edecek şekilde kabul edilebilir.

Düzeltilmiş ortalama ve çoklu karşılaştırma işlemleri çoklu ANCOVA modeli gibi işlem görür. Düzeltilmiş ortalamalar, R_{Y123}^2 üzerinden hesaplanan regresyon eşitliği ile elde edilir. Kesişim ve regresyon katsayıları $\beta_0 = 46,548$, $\beta_1 = -72,761$, $\beta_2 = 0,363$ ve $\beta_3 = -0,000$ olarak hesaplanmıştır.

1.gruba ait ortalama gölge değişken skoru 1, ortalama ortak değişken skoru 213,333 ve ortalama kareler ortak değişken skoru 280341,187 olarak hesaplanmıştır. Buna göre $\bar{Y}_1(düz)$ şu şekilde hesaplanır:

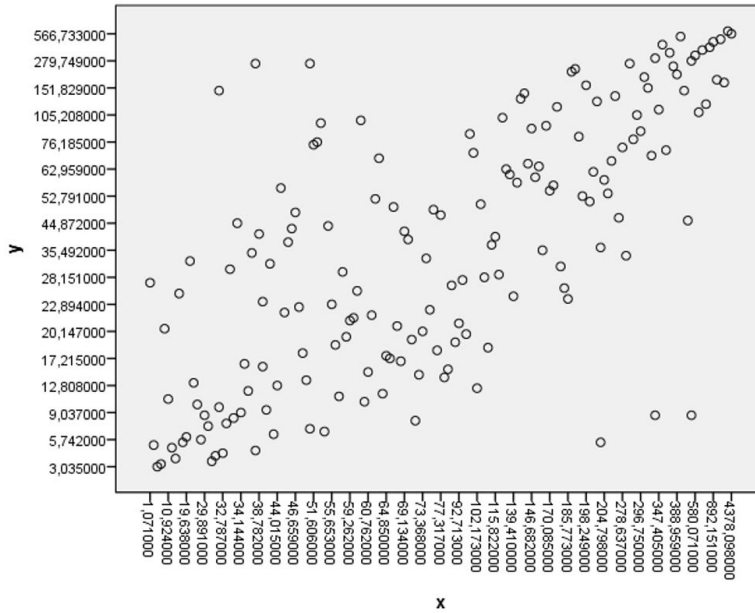
$$\bar{Y}_1(düz) = 46,548 - 72,761(1) + 0,363(213,333) - 0(280341,187) = 51,226$$

Benzer şekilde 2. gruba ait ortalama gölge değişken skoru 0, ortalama ortak değişken skoru 213,333 ve ortalama kareler ortak değişken skoru 280341,187 olarak hesaplanmıştır. Buna göre $\bar{Y}_2(düz)$ şu şekilde hesaplanır:

$$\bar{Y}_2(düz) = 46,548 - 72,761(0) + 0,363(213,333) - 0(280341,187) = 123,987$$

İkinci uygulama verisi ise ilk verilere doğrusallığı bozacak şekilde %3,7 oranında yeni gözlem eklenerek veriler doğrusal yapıdan uzaklaştırılmıştır. Şekil.2'de verilen yayılım grafiğinde uygulamada kullanılan verinin bir önceki uygulamadaki yayılım grafiğine göre doğrusallıktan uzaklaştığı görülmektedir.

Şekil 2: Orijinal Verinin %3,7 Arttırılmış Yayılım Grafiği

Şekil.2'de verilen doğrusal olmayan yapıdaki veri için kuadratik ANCOVA çözümlemesi Tablo.5'de verilmiştir.

Tablo 5: Doğrusal Olmayan Veri için Kuadratik ANCOVA Sonuçları

Değişkenlik Kaynağı	Serbestlik Derecesi	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Hesap Değeri
Denemeler	2	255771	127885,72	27,409
Kuadratik Hata	162	755862	4665,814	
Genel	164	1011633		

Tablo.5'deki sonuçlara göre ANCOVA tablosundan elde edilen hesap değeri $F_{Hesap} = 27,409$ kritik değerinden büyük olduğundan ($F_{0,05;2;162} = 3,051$) modelin anlamlı olduğu, deney ve kontrol grupları arasında istatistiksel farkın olduğunu söyleyebiliriz. Kuadratik ANCOVA modeli, doğrusal olmayan verileri temsil edecek şekilde kabul edilebilir.

Sonuç

Kovaryans analizi, varsayımların sağlanması durumunda güçlü ve yararlı bir analiz olmaktadır. Hata varyansını en aza indirmek modelin gücünü artırır. Ayrıca kovaryans analizi, küçük örneklemelere ya da etki büyüklüğünün küçük olduğu durumlarda uygulandığında daha anlamlı sonuçlar vermektedir.

Geleneksel ANCOVA modeli varsayımlarındaki bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki her zaman doğrusal olmamaktadır. Yapılan analizlerde çok değişkenli kovaryans analizinin temel varsayımlarından olan doğrusallık varsayımının sağlanmaması problem teşkil etmektedir. Eğer doğrusal olmayan veriler üzerinde çok değişkenli kovaryans analizi kullanılıyorsa, kovaryans analizi modelinin temsil etme gücü zayıflamaktadır. Bu yüzden de çok değişkenli kovaryans analizi modellerinde doğrusallık şartının sağlanması önemlidir. Şiddetli doğrusal olmama durumu, grup içi XY yayılım grafiği ile kolaylıkla ortaya çıkarılabilecektir.

Eğer ilişki doğrusal değil fakat monoton ise basit dönüşümlere (genellikle X'e uygulanacak dönüşümler) Y ve dönüştürülmüş X arasında doğrusal ilişki bulunabilecektir. Değişkenlere dönüşüm uygulandıktan sonra verilere kovaryans analizi uygulanabilecektir.

Modelin doğrusal olmaması durumunda kovaryans analizi uygulanabilmesi için modelin doğrusal modele dönüştürülmesi gereklidir. Eğer bağımlı değişken ve bağımsız değişken arasındaki ilişki hem doğrusal olmayan hem de monoton değilse -yani bağımlı değişken artarken bağımsız değişken yalnızca bir noktaya kadar artıyor ve sonra bağımlı değişken artarken bağımsız değişken de artıyor ise- basit dönüşüm yaklaşımı da yeterli olmayacaktır. Bu durumda bağımsız değişkene polinomial yaklaşım uygulanacaktır. Genellikle bu durumda, kuadratik veya kübik Ancova modelleri kullanılmalıdır. Karmaşık polinom modellerin kullanımı sadece daha basit

modellerse eğer yeterli olabilir. Aksi halde polinom modeller de yetersiz olacaktır. Daha basit olan modeller tercih edilir çünkü karmaşık modellere dayalı sonuçlar daha zor yorumlanır ve genel olarak daha az karardır. Polinom ANCOVA modelleri açıkça uygulanabildiğinde hesaplamalar çoklu ANCOVA'nın bir uzantısını içerir.

Uygulamada iki farklı veri kullanılmıştır. İki model için de hesaplanan F değerleri karşılaştırıldığında, ortak değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişki düşük olduğunda, kuadratik ANCOVA modelinin F değeri daha güçlü sonuçlar vermiştir. Yani doğrusal olmayan veriye uygulanacak en uygun modelin kuadratik ANCOVA modeli olduğu yapılan uygulamalarla gösterilmiştir.

Sonuç olarak, doğrusal olmayan veriler için uygulanacak en uygun modelin kuadratik ANCOVA modeli olduğu, doğrusal olduğu kabul edilen veriler için de doğrusal ANCOVA modeli olduğu değerlendirilmiştir. Ayrıca veri ne kadar doğrusal ise doğrusal ANCOVA modelinin F değerinin daha güçlü sonuçlar verdiği, verinin doğrusal olmadığı durumlarda da kuadratik ANCOVA modelinin F değerinin daha güçlü sonuçlar verdiği değerlendirilmiştir.

Her ne kadar doğrusal olmayan veriler için kuadratik ANCOVA modelinin daha uygun olsa da, analiz verileri için daha az karmaşık modelin tercih edilmesi daha sağlıklı sonuçlar verecektir. Eğer doğrusal olmayan bir veri için doğrusal model de uygunluk sağlıyorsa, daha az karmaşık model olan doğrusal modelin tercih edilmesi gerekmektedir. Yapılacak olan çalışmalarda doğrusal olmayan veriler için doğrusal olmayan ANCOVA analizinin doğruluğunun tespiti için daha büyük gözlem verileri kullanılarak simülasyon teknikleri kullanılabilir.

Kaynakça

- Benson, K., Hartz, A.J., (2000). A comparison of observational studies and randomized controlled trials: Special articles. *New England Journal of Medicine*, 342, 1878–1886.
- Büyüköztürk, Ş. (1998). *Kovaryans analizi (varyans analizi ile karşılaştırmalı bir inceleme)*. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi. Cilt:31, Sayı:1, s:1301.
- Cantay, T. (2005). *Tesadüfi bloklar düzeninde kovaryans analizi ve uygulaması*. Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Hair J.F., Anderson R.E., Tatham R.L., Black W.C. (1995). *Multivariate data analysis with readings*. USA: Prentice Hall Pub.
- Huitema, B.E., (1980). *The analysis of covariance and alternatives*. New York: Wiley and Sons Pub.
- Huitema, B.E. (1985). Autocorrelation in applied behavior analysis: A myth. *Behavioral Assessment*, 7, 109–120.

- Huitema, B.E. (2011). *The analysis of covariance and alternatives*. New Jersey: A. John Wiley And Sons, Inc., Publication.
- Hunka, S. (1995). Identifying regions of significance in ANCOVA problems having nonhomogeneous regressions. *British Journal of Mathematical and Statistical Psychology*, 48, 161–188.
- Lattin, J.M., Carroll D., Green, P. (2003). *Analyzing Multivariate Data*, Pacific Grove, CA : Thomson Brooks/Cole Canada.
- Şahin, H. (2006). *Kovaryans analizi ve bir uygulama*. Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şenoğlu, B., Acıtaş, Ş. (2011). *İstatistiksel deney tasarımı*, Ankara: Nobel Yayınları (2. Basım).
- Weber, D.C., Skillings, J.H. (2000). *A first course in the design of experiments: A Linear Models Approach*. New York: Crc Press Llc.

NONLINEAR COVARIANCE ANALYSIS MODELS WITH APPLICATION ON SOCIAL SECURITY DATA

Cansu MERCAN, Necati Alp ERİLLİ

Extended Abstract

Covariance analysis (ANCOVA) is an analysis method that investigates whether there is a significant difference between the effects of the experiment, and the common variables or variables, which cannot be controlled during the experiment, with controllable factors, are also evaluated together in the model. In covariance analysis, after the effect of the common variable or variables on the dependent variable is purified, a conclusion about the test effects is reached. Thus, the error rate in the experiment is reduced and the power of the test is increased.

Multivariate covariance analysis investigates whether the difference between group averages is statistically significant by examining multiple dependent variables at the same time. Linearity assumption, which is one of the most basic assumptions of covariance analysis, is an important factor affecting the representation power of the model created as a result of covariance analysis. Using multivariate covariance analysis on nonlinear data will weaken the representation power of the model.

The relationship between common variable and dependent variable scores is not always linear. According to an idea underlying the ANCOVA model, researchers may not be aware of the nonlinearity, since the relationship between groups between X and Y is linear. In ANCOVA analysis; When the data is used when it is not linear, the strength of the F-test will decrease and the trial effects of the corrected averages may appear weak.

The nonlinear relationship between X and Y can be for two reasons: properties of variables and scaling errors in variables. The fact that there is no linear relationship in measuring the basic properties of variables is the most important problem. Regardless of the cause of nonlinearity, if the nonlinearity of the linear ANCOVA model is very severe, it is not appropriate to apply linear methods.

If the relationship between X and Y is not monotonous, even a simple conversion may not provide linearity. In the nonlinear and monotonous state, the value of the Y variable will increase as the value of the X variable increases. In the nonlinear and non-monotonous state, as the value of the X variable increases, the value of the Y variable will only increase to a point, and then the value of the Y variable will decrease as the value of the X variable increases. When we convert the X variable to 'in the non-monotonous state, the values of the X variable will increase as the value increases.

When the variables of Y and Y are plotted together, nonlinearity can be seen. In this case, the alternative method to be applied; is a second degree polynomial (quadratic) ANCOVA model.

In this study, nonlinear covariance analysis is introduced. The covariance analysis, which provides the linearity assumption, has revealed its differences and how the data is linear or full linear has been examined with the application.

With the study, the effect of the number of people who are active in the scope of social security and the number of people who are obliged to take care of the number of $4 / a-4 / b$ employees, and the effect of the number of compulsory insured and the number of voluntary insured on gender were analyzed by statistical analysis. In statistical analysis; multivariate linear covariance analysis and multivariate nonlinear covariance analysis was used, and it was found that it would be more appropriate to perform analysis on nonlinear data by nonlinear covariance analysis.

Covariance analysis is a powerful and useful analysis if assumptions are provided. Minimizing the error variance increases the power of the model. In addition, covariance analysis gives more meaningful results when applied to small samples or when the effect size is small.

The relationship between dependent variable and independent variables in traditional ANCOVA model assumptions is not always linear. Failure to provide the linearity assumption, which is one of the basic assumptions of multivariate covariance analysis, poses a problem. If multivariate covariance analysis is used on nonlinear data, the representation power of the covariance analysis model is weakened. Therefore, it is important to provide the linearity condition in multivariate covariance analysis models. Severe non-linearity can be easily detected with the intra-group XY scatter plot.

If the relationship is not linear but monotonous, simple transformations (usually transformations to X) can have a linear relationship between Y and transformed X . After applying the transformation to variables, covariance analysis can be applied to the data.

If the model is not linear, the model must be converted to a linear model in order to apply covariance analysis. If the relationship between the dependent variable and the independent variable is not both linear and monotonous, that is, while the dependent variable increases, the independent variable only increases up to one point, and if the dependent variable increases while the independent variable increases, the simple transformation approach will not be sufficient. In this case, polynomial approach will be applied to the independent variable. Usually in this case, quadratic or cubic Ancova models should be used. The use of complex polynomial models can only be sufficient if they are simpler models. Otherwise, polynomial models will also be insufficient. Simpler models are preferred because results based on complex models are more difficult to interpret and generally less stable. When polynomial ANCOVA models are explicitly applicable, calculations include an extension of multiple ANCOVA.

Two different data were used in the application. When the F values calculated for both models are compared, when the relationship between the common variable and the dependent variable is low, the F value of the quadratic ANCOVA model gave stronger results. In other words, the most appropriate model to be applied to nonlinear data has been demonstrated with the applications made as the quadratic ANCOVA model.

As a result, it was evaluated that the most suitable model to be applied for nonlinear data is the quadratic ANCOVA model and for the data considered as linear, it is the linear ANCOVA model. In addition, the more linear the data, the F value of the linear ANCOVA model gives stronger results, and the quadratic ANCOVA model's F value gives stronger results when the data is not linear.

Although the quadratic ANCOVA model is more suitable for nonlinear data, choosing the less complex model for analysis data will yield healthier results. If the linear model is also suitable for a nonlinear data, the less complex model, the linear model, should be preferred. In the studies to be carried out, simulation techniques can be used by using larger observation data to determine the accuracy of nonlinear ANCOVA analysis for nonlinear data.

**LIORA BIGON AND ERIC ROSS. (2020). GRID PLANNING
IN THE URBAN DESIGN PRACTICES OF SENEGAL. SWITZERLAND: SPRINGER.**

Kitap İncelemesi

Harun BİÇAKCI

Arş. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

harunbicakci@gmail.com | ORCID: 0000-0002-9222-6124

Kitap iki yazarın ortak çalışmasının bir ürünüdür. Aslen Afrikalı ve mimarlık tarihi eğitimi gören Liora Bigon, Batı Afrika'daki eski Fransız sömürge metropollerini üzerinde kapsamlı çalışmalar yapmaktadır. Kültürel coğrafya uzmanı olan Eric Ross ise, Senegal'deki İslam kentlerinin tarihi ve çağdaş gelişimi konusunda önde gelen kişilerdendir (v). Yazarların Senegal kentleri üzerine araştırmaları ise uzun solukludur. Bigon'un, 20 yılı; Ross'un ise 30 yıldır bu alanda çalışmaları vardır (vii). Ayrıca, Önsözde yazarların tanışma ve kitabın ortaya çıkış serüveni detaylı olarak resmedilmektedir.

Esere bakıldığında toplam dört bölüm vardır: Giriş: Tarihsel Gelenekler, Izgara-Plan Kültürleri ve Afrika (Introduction: Historiographic Traditions, Grid-Plan Cultures and Africa), Senegal'deki Vernaküler Mimari: Elit Mekansal Bir Uygulamanın Yaygınlaştırılması (The Vernacular Grid in Senegal: The Popularization of an Elite Spatial Practice), Senegal'deki Sömürge Döneminde Izgara Planının Yapılandırılması: Comptoirs, escales, villages de liberté, komünler ve Başkentler (Configuring the Colonial Grid in Senegal: Comptoirs, escales, villages de liberté, communes and Capitals), Karışık Izgara Planlar: Vernaküler ve Çağdaş Senegal Kentlerinde (Post) Sömürge Planlama Etkileşimleri (Entangled Grids: Vernacular and (Post)Colonial Planning Interactions in Contemporary Senegalese Cities).

Birinci bölümde yazarlar, Afrika'nın İslam araştırmaları ve dünya tarihi içindeki yerine değindikten sonra küresel kentleşme çalışmaları ve küresel kent tarihi ile kentsel planlama tarihi içinde Afrika'nın yerini değinmektedirler. Burada Batı merkezli kentleşme, kentsel planlama tarihi ve medeniyet çalışmaları alanında değil İslam tarihi çalışmaları açısından da Afrika'ya pasif rol verilerek sadece İslam'ı alan yer olarak görülmesini ve İslam'ın Afrika'daki (Islam in Africa) yerinden sıklıkla bahsedilmesine karşın İslamiyette Afrika (Africa in Islam) üzerine çalışılmamasını olarak eleştirirler (3). Yazarların da vurguladığı gibi sadece Batı merkezli kentsel planlama tarihi çalışmalarında değil İslam araştırmalarında da Afrika merkezli bir bakışın getireceği katkıların da olabileceği çoğunlukla unutulmaktadır .

Daha sonrasında kitabın yapısı ve araştırmanın yöntemi hakkında detaylı bilgiler vermektedirler. Yazarlar, Senegal'in tarihi ve çağdaş kentsel tasarım ve planlama

uygulamalarına ilişkin veriler resmi planlama belgeleri, arşiv kaynakları, uydu görüntüleri ve alandaki doğrudan gözlemlerden elde etmişlerdir. Her iki yazar da, bu ortak çalışmalarından önce Senegal'in farklı şehirlerinde, özellikle Dakar ve Touba'da saha çalışması da yaptıklarını ifade etmektedirler. Ayrıca, Ocak 2018'de, Rufisque, Tienaba, Ndiassane, Thiès, Tivaouane, Diourbel, Fatick, Foundiougne ve Kaolack'ın kentsel yerleşimlerini de içeren ortak bir gezi gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada yapılan analizlerin çoğu kentsel morfolojinin kartografik temsillerinden elde edilmiştir (30-31).

İkinci bölümde, yazarlar, ızgara planlamanın Senegambia bölgesindeki yerleşim tasarımı tarihinde çok eskilerden itibaren varlığını vurgulamaktadırlar. 16. Yüzyıldan itibaren ızgara planlamanın bu bölgede dış etkilerden oldukça bağımsız olarak geliştiği detaylı olarak iredelenmektedir (39-40). Bölgede görülen ızgara planlamanın Batılı gelenekle bir ilişkisinin olmadığı savunulmaktadır. Diğer bir deyişle, Senegaldaki eski ızgara planlama geleneği ile sömürge döneminde Fransız koloni yönetiminin ortaya koyduğu planlama arasında doğrudan ilişki olmadığı belirtilmektedir.

Bölümün devamında eski dönemdeki ızgara planlama örneklerine yer vermektedirler. Bigon ve Ross'a göre, ızgara tasarımına ilk önce kraliyet başkentlerinin (Kahone, Lambaye, Diakhao ve Maka) düzeninde karşılaşılmaktadır. Bu geleneklere göre, "Senegambian krallıklarının başkentleri dik açılarda kesişen sokak ızgaraları olarak ortogonal bir şekilde yapılandırılmış ve halka açık bir meydanın karşısındaki bir saray bileşiğine odaklanmaktadır" (40). Bir diğer örnek olarak, Senegambian din adamları kendi yerleşim yerlerini kurduklarında bu yerlerin özerkliği Batı Afrika'daki yönetimin yerleşik bir özelliği olduğunu belirttikten sonra (48) bu kasabaları kuran Müslüman din adamlarının bilinçli olarak on yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıllara kadar ızgara-ve-pénc modelini benimsedikleri ifade edilmektedir (51). Yazarlara göre bunun bir pratik sonucu ise ızgara planlamanın, Ngalik, Ndank, Gunjur, Dinguiraye gibi İslami eğitim merkezlerinin düzenlenmesinde kullanılmasıdır (83). Ancak, yazarlar, ele aldıkları eski dini kentlerin çağdaş planlarının olmamasına rağmen, sözlü tarihler ve mevcut düzenlerinin, kraliyet başkentleri gibi, içsel ızgara ve pénc modeline göre düzenlendiğini belirtmektedirler (50). Dahası, Bigon ve Ross'a göre, erken dönem Müslüman ızgara planları Helenistik-Roma geleneğinden de türetilmemiştir, ancak planlama ihtiyacı ortaya çıktıkça ampirik olarak bu planların sahada geliştirildiğini savunmaktadırlar (54). Yazarlara göre Fransız sömürge yönetimi eski topraklara yeni bir coğrafya dayatmıştır (60). Bu sömürge dönemindeki kentsel gelişimin ve planlamanın ise tek taraflı olmadığını Sufi dini yapıların da modern ızgara planlama geleneğine önemli katkılarının olduğunu da vurgulayarak sonrasında Kadiriyye, Ticani, Müridi, Layene tarikatları hakkında bilgiler verip bunların Senegaldeki kentsel yerleşim planlamaları hakkında bilgiler vererek bölümü noktalarlar.

Üçüncü Bölümde, yazarlar, bu planlama aracının ilk merkantilist ticaret şirketleri ve sonrasında sömürge yönetimi yetkilileri tarafından nasıl kullanıldığını araştırmaktadırlar. Üç yüzyılı aşkın bir süredir, hem resmi olmayan hem de resmi

sömürge rejimleri aracılığıyla, Fransızlar çeşitli ızgara planlı yerleşimler yaratmışlardır: communes, villages de liberté, comptoirs, and escales (89). Fransız ticaret merkezlerindeki (comptoirs ve nehir escales) erken hesitatif sokak hizalamalarından itibaren, Fransız kentleşme politikaları komünlerde ve sömürge başkentlerinde daha kapsamlı ızgara planlarını teşvik etmek için geliştirilmiştir. Ayrıca, Fransızlar villages de liberté'leri (kurtarılmış köleler için hapishane kampları) düzenlemek için ızgara planlar kullandı, buna karşılık tüm bu süre boyunca ihracat ürünü olan fıstık üretimi için de ızgara planlı demiryolu pazar kasabalarını (demiryolu escales) kurdular (29). Öte yandan, Sömürge dönemi ızgara planları, Büyük Dakar olan çok merkezli yığılmanın kentsel dokusunun sadece küçük bir yüzdesini oluşturur. Örneğin, başlangıçta 1914'te Afrika'lıların yerleşimi için izole edilmiş olan Médina mahallesi şimdi toplanmanın en sıkışık merkezi mahallelerinden biridir (136). Sonuç olarak baktığımızda, yazarların bu bölümde kentsel ızgara planlarının kullanılmasına ilişkin siyasi, ekonomik ve kültürel gerekçeleri detaylı şekilde sunarak tartıştıkları görülmektedir.

Son bölüme geldiğimizde ise, yazarlar, Senegal örneğinde hem yerli hem de sömürge dönemi ızgara planlama uygulamalarının yüzyıllar boyunca bir arada uygulandığını gösterme çabasındadırlar (138). Bu kapsamda, bu mekânsallığı, iki mekânsal uygulamanın (yerli ve dışsal planların) Senegal'in beş önemli kenti özelinde (Touba, Dakar, Diourbel, Kaolack ve Tivaouane) formalistik ve yaratıcı bir şekilde nasıl melezleştiğini izleyerek araştırmaktadırlar (145). Örneğin, yazarlar, Batı Afrika'daki Fransız sömürge planlamasının gösteri parçası olan Dakar'da, yerli Lebou pénc ağının, tüm yok etme girişimlerine direndiğini ve dayatılan sömürge ızgara sistemi içinde geliştiğine dikkat çekerler. Daha sonra sömürgeciliğe karşı mücadelenin simgesi bir kent olan Touba'da, Senegal'in bağımsızlığını sonrası yaygın şekilde Batı tasarımı kitlesel yerleşim birimi modellerinin uygulanmasının sömürge dönemindeki Sufilerin kentleşme modelinin karakteristik özelliği olan yerli ızgara ve pénc modelini yuttuğuna da işaret edilmektedir. Öte yandan, yazarlara göre Tivaouane, Kaolack ve Diourbel'in "melez" kentlerinde yerli ve dışsal ızgara tasarım modelleri ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmişlerdir (148-195).

Sonuç olarak, eser, sömürgeci dönem için adeta yokluk halinde tasvir edilen Afrika kent tarihine ilişkin yerleşmiş kalıpların aksine Senegal örneğinde ızgara plan şeklinde yerleşmelerin varlığını zengin bir kaynakça ve bilgilerle ortaya koyarak alan yazına önemli bir katkı sunmaktadır. Bakıldığında, İslamiyetin ve Fransız sömürge yönetiminin Sengal'de kentsel mekanın yönetimi üzerindeki etkisi detaylı olarak okuyucuya sunulmaktadır. Çalışma, Fransızların onsekizinci yüzyılda ızgara planlamayı sistematik olarak kullanmaya başlamadan önce de Batı Afrika'da Senegal kentleri özelinde bir ızgara planlama geleneğinin varlığını bizlere göstermektedir. Diğer bir deyimle, kent ve kentleşme üzerine Batı eksenli düşünce biçiminin kentleşme ve kent tarihini ortaya koymadaki eksikliğini de gözler önüne serer. Bu bağlamda Batı merkezli anlatının yerine daha kapsayıcı bir küresel kent planlama tarihine olan

ihtiyacı görünür kılmaktadırlar. Ayrıca, kentlerin ortaya çıkışında önemli bir faktör olan dinin önemine de ortaya koymaktadır. Senegal örneğinde Sufi tarikatlarının kendi kasaba ve kentlerini yaratmada, planlanmada ve yönetmede en dinamik ve görünür güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanı sıra, hem metodolojisi hem de içeriği ile Afrika kent tarihinin nasıl irdelenmesi gerektiğine dair yol gösterici bir eserdir. Belirtilmesi gereken bir diğer nokta ise yazarların bu çalışmayı vücuda getirirken ki aldıkları fonlardır. Çalışma, Afrika kentleşmesi ve kent tarihi özelinde söylenecek olursa kapsamlı çalışmaların ortaya çıkması için alanda çalışan uzmanların finansal desteklere hızlı ve rahat erişiminin önemini de ortaya koymaktadır.

İÇİNDEKİLER CONTENT

Makaleler Articles

Bülent Sarper AĞIR, Shpend KRASNIQI,
'Önce Amerika' Çağında Balkanlar
Balkans In The Era Of 'America First'

Oğuz BAŞOL, Esra ÇİTAK,
OECD Ülkelerinde İş-Yaşam Çatışmasının Yaşam Kalitesi Üzerindeki Ekisi
The Effect Of Work-Life Conflict On Life Quality In OECD Countries

Begüm ÖKTEM,
Sera Gazı Emisyon Muhasebesi ve Raporlamasının GRI 305: Emisyon Standardı Çerçevesinde
İncelenmesi
*Examination Of Greenhouse Gas Emission Accounting and Reporting Within The
Framework Of GRI 305: Emission Standard*

Mustafa Necati ÇOBAN,
Basın Özgürlüğü ve Yolsuzluk İlişkisi: Brics Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi
Freedom Of Press and Corruption Relationship: Panel Data Analysis On Brics Countries

Burak YAPRAK, Dilşad GÜZEL,
Tüketicilerin Taklit Ürün Satın Alma Niyetini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Hazır Giyim
Sektörü Üzerine Bir Araştırma
*Determining The Factors Affecting Consumers' Purchase Intention For Counterfeit Products:
A Research On Garment Industry*

Emel FAİZ, Nisa KAPLAN,
Online Müşteri Deneyiminin E-Sadakat Üzerindeki Etkisinde E-Memnuniyetin Aracılık Rolü
The Mediating Role Of E-Satisfaction In The Impact Of Online Customer Experience On E-Loyalty

Haydar HOŞGÖR, İbrahim GÜN,
Mobbing ve Tükenmişlik Arasındaki İlişki: Bir Meta Analiz Çalışması
The Relationship Between Mobbing and Burnout: A Meta-Analysis Study

Cansu MERCAN, Necati Alp ERİLLİ,
Doğrusal Olmayan Kovaryans Analizi Modelleri ile Sosyal Güvenlik Verileri Üzerine Uygulama
Nonlinear Covariance Analysis Models With Application On Social Security Data

Kitap İncelemeleri Book Reviews

Harun BIÇAKÇI
*Liora Bigon and Eric Ross. (2020). Grid Planning In The Urban Design Practices Of Senegal.
Switzerland: Springer*